

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК НІМЕЧЧИНИ

В 1919-1932 рр.

Дипломна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка VI курсу, групи 611
спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія)

заочної форми навчання

Андрюк Марія Танасіївна

Керівник: д.і.н. проф.Сич О.І.

Рецензент _____

До захисту допущено:

протокол засідання кафедри № _____

від « » _____ 2021 р.

зав. кафедри _____ професор Сич О.І.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. СТАНОВЛЕННЯ ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У 1919-1923 РОКАХ	13
Розділ 2. ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК НІМЕЧЧИНИ В ПЕРІОД СТАБІЛІЗАЦІЇ (1924 – 1929 рр.)	41
Розділ 3. ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ НІМЕЧЧИНИ В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА ЗАНЕПАД ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	68
ВИСНОВКИ	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	102
ДОДАТКИ	112

ВСТУП

Актуальність теми. Історія Веймарської республіки є одним із найважливіших періодів німецької та європейської історії ХХ століття. Тому вивчення розбудови, розвитку та краху Веймарської республіки становить великий науковий та практичний інтерес. Історична наука більш за будь-яку іншу може навчити людство засвоїти уроки зі свого минулого, щоб не повторювати помилки в майбутньому. З огляду на це, важливо розкрити основні чинники, що сприяли ліквідації буржуазно-демократичного устрою в Німеччині і водночас полегшили встановлення фашистської диктатури. Вивчення причин і обставин, за яких може виникнути тоталітарна держава з надр демократичної системи, як це відбулося у Німеччині, й сьогодні залишається актуальним.

Не втрачає своєї актуальності в наш час питання захисту демократії від зазіхань з боку профашистських сил, які консолідуються на ґрунті націоналізму та намагаються привернути на свій бік електорат, щоби демократичним шляхом спробувати дорватися до влади. Тож урок Веймарської Німеччини полягає в необхідності пам'ятати, що фашизм вміло використовує демократичні свободи задля досягнення своїх цілей і більш критично сприймати демагогічну пропаганду, не вірити на слово тим, хто безсовісно обманює людей в гонитві за популярністю.

Актуальність теми нашого дослідження, однак, не вичерпується вищезазначеним. Тема нашого дослідження актуальна й з політичної точки зору. Хоча від утворення Веймарської республіки до проголошення незалежності України минуло 72 роки, а до сьогоднішнього дня нашої держави – понад 100 років, в історії обох республік, на нашу думку, є спільні риси. Зокрема, по-перше, для обох республік характерна наявність значної кількості партій, нездатних домовитися між собою; по-друге, економіка Німеччини Веймарської доби залежала від іноземних кредитів, що нагадує,

як сьогодні фактично відбувається зовнішнє управління Україною через кредити МВФ; по-третє, розорення малого і середнього бізнесу через недолугу податкову політику урядів; по-четверте, в обох країнах не виявилось справжніх державних діячів серед партійних лідерів та урядовців; по-п'яте, досить велика кількість населення обох республік не пододала колишньої ідеологічної моделі та сумувала за недавнім минулим; по-шосте, наявність численних та агресивних націоналістичних і праворадикальних сил з вкрай ворожим ставленням до демократії, інакомислення тощо. Нарешті, наявні для обох країн безробіття, еміграція, скорочення субсидій, жалюгідні пенсії.

Тож аналіз внутрішньополітичного розвитку Німеччини періоду Веймарської республіки дає цінний досвід і змогу визначити орієнтири щодо вивчення соціально-економічної ситуації та політичної дійсності у пострадянській Україні, оскільки, як і у Веймарській республіці, в Україні робляться спроби закласти правові засади у побудові дієвої демократичної системи державної влади. Таким чином, вивчення сумного досвіду Веймарської республіки може допомогти уникнути багатьох помилок у розвитку нашої держави.

Метою даної магістерської роботи є висвітлення основних тенденцій внутрішньополітичного розвитку Німеччини в 1919 – 1932 рр.

Досягненню поставленої мети підпорядковані наступні **завдання**:

- розкрити вплив Першої світової війни та Версальського мирного договору на процес становлення Веймарської республіки;
- охарактеризувати державно-правову систему республіки крізь призму Веймарської конституції;
- дослідити особливості політичного життя Німеччини у роки відносної стабілізації;
- визначити чинники загострення внутрішньополітичної боротьби в Німеччині в період світової економічної кризи;
- проаналізувати причини занепаду Веймарської республіки.

Хронологічні рамки магістерської роботи охоплюють період 1919 – 1932 рр., тобто від прийняття конституції Веймарської республіки і до початку 1933 р., коли до влади в країні прийшли нацисти.

Об’єкт нашого дослідження – Німеччина періоду Веймарської республіки. **Предметом** дослідження є внутрішньополітичний розвиток Німеччини в 1919 – 1932 рр.

Методи дослідження. Вирішуючи поставлені завдання ми дотримувались принципів об’єктивності та історизму. Принцип об’єктивності визначає достовірність, неупереджений науковий підхід до дійсності, обґрунтованість, наукову аргументованість. Принцип історизму покликаний виявити об’єктивні закономірності розвитку історичного процесу та передбачає розкриття причинно-наслідкових зв’язків.

Ми послуговувались описовими та аналітичними методами дослідження, що дало змогу вивчити процес розбудови правової держави в Німеччині та запровадження демократичних засад. В роботі використаний також порівняльно-історичний метод, який допоміг простежити та порівняти внутрішньополітичний розвиток Німеччини на різних етапах зазначеного періоду, визначити роль окремих партій у політичному розвитку держави.

Методологічним принципом нашого дослідження було обрано ретроспективний аналіз. Тобто ми зробили спробу розглянути внутрішньополітичний розвиток Німеччини у 1919–1932 роках з точки зору сучасних наукових уявлень про зміст політичних процесів.

Джерельна база магістерської роботи представлена низкою опублікованих документів, які можна поділити на декілька груп. До першої групи джерел належать конституція Веймарської республіки [14], яка визначала керівні принципи внутрішньополітичного розвитку Німеччини в означений період; протоколи засідань імперського уряду наприкінці 1932 – на початку 1933 р. [9], які відображають політику уряду в останні тижні Веймарської республіки; Боксгеймські документи [84], які відбивали політичну стратегію Гітлера.

Другу групу джерел складають збірники документів і матеріалів, а також додатки документів, що містяться в монографії Л.І.Гінцберга «Рання історія фашизму. Боротьба за владу» [103]. З цієї групи джерел найбільш повно документи з теми нашого дослідження представлені у 3-му томі тритомного видання «Історії Німеччини» [2]. Там, зокрема, вміщено матеріали Першого Всенімецького з'їзду робітничих і солдатських рад, текст Версальського мирного договору та стенограму його обговорення у Національних зборах Німеччини. Зрозуміти позицію політичних партій часів Веймарської республіки допомагають їх програмні документи та листування між політичними лідерами. Зокрема, нами були залучені програми Соціал-демократичної партії Німеччини, Німецької демократичної партії, Німецької народної партії, партії Центру, Німецької національної народної партії, Комуністичної партії Німеччини, програму «25 пунктів» Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини. Ставлення до окремих партій представників великого німецького капіталу відбивають петиції промисловців рейхспрезиденту Гінденбургу. Окрім зазначених документів, тут містяться повідомлення телеграфних агентств, уривки зі щоденника керівника відділу пропаганди НСДАП Йозефа Геббельса та його стаття про парламентську тактику НСДАП, виступи та заклики лідерів різних партій та урядовців і багато інших документів, що дають зрозуміти внутрішньополітичне життя тогочасної Німеччини [2, с.329-369].

Стосовно «Хрестоматії з нової та новітньої історії», виданої ще у радянські часи, потрібно зазначити, що документи з теми нашого дослідження, на наш погляд, підібрані тенденційно. Це здебільшого резолюції КПН, промови і заклики її діячів, листи В.І.Леніна до німецьких комуністів [13].

У додатках документів, що містяться у згаданій монографії Л. І. Гінцберга, можна знайти протокол судового процесу над Гітлером та іншими учасниками путчу, протокол засідання уряду Баварії щодо суду над Гітлером та його спільниками, листівку «Заклик до ненависті» Сталевого

шолома, промову глави електротехнічної фірми К. Сіменса, звернення промисловців, банкірів та землевласників до президента П. Гінденбурга з рекомендацією передати владу Гітлеру та багато інших [103, с.80-86].

До третьої групи джерел ми віднесли праці, промови, спогади лідерів різних партій та урядовців Веймарської республіки: вибрані статті та промови очільника ЦК КПН Ернста Тельмана [10; 11]; спогади лідера лівого крила СДПН Отто Бухвиця [1]; мемуари політичного діяча, рейхсканцлера і міністра закордонних справ Генріха Брюнінга [16], політичного і державного діяча, рейхсканцлера Франца фон Папена [7], державного діяча, одного з лідерів правого крила СДПН Густава Носке [6]; книжка «Моя боротьба» лідера НСДАП Адольфа Гітлера; мемуари німецького дипломата Вольфганга Путліця [104]. До цієї ж групи джерел можна віднести мемуари офіцера рейхсверу Бруно Вінцера [3], щоденники німецького військового цензора Віктора Клемперера [5] та американського історика і журналіста Уїльяма Ширера [15], які були очевидцями подій, що розгорталися в Німеччині за часів Веймарської республіки, а тому містять цікаві спостереження і факти щодо політичного життя країни в досліджуваний період.

Цю ж категорію джерел доповнюють книжка «Застільні розмови Гітлера» одного з приближених фюрера Генрі Пікера, який щоденно протягом 1941-1942 рр. стенографував розмови Гітлера, та книжка британського дослідника Хью Тревор-Ропера «Застільні бесіди Гітлера. 1941-1944», написана на основі стенографічних записів секретарів Гітлера. Незважаючи на те, що останні джерела нібито хронологічно не співпадають з нашим дослідженням, проте у своїх бесідах Гітлер часто розповідав про свою діяльність у період Веймарської республіки. Хоча свідчення джерел, що належать до третьої групи, часто мають суб'єктивний характер, в них міститься чимало корисної інформації.

Для вивчення внутрішньополітичного життя Німеччини Веймарської доби ми залучали праці фахівців різних країн, зокрема німецьких, британських, американських, радянських, сучасних українських і російських.

Доробки німецьких дослідників можна поділити на три групи: праці, написані істориками НДР, вченими ФРН і сучасними фахівцями. З цього ряду випадає книжка Освальда Шпенглера «Роки рішень. Німеччина та всесвітньо-історичний розвиток» [76], написана у 1932 році, в якій він передрікає нову світову війну і доводить, що будь-яка революція погіршує зовнішньополітичне становище країни. Потрібно зауважити, що дослідники НДР і ФРН наголошували на різних явищах при вивченні історії Веймарської республіки. Якщо перші, як наприклад Г. Шульц [82], В. Руге [60], вважали сумну долю Веймарської республіки насамперед результатом зрадницької політики соціал-демократії та реакційних кіл буржуазії, то другі приділяли більше уваги проблемам парламентаризму, причинам загибелі німецької демократії через наступ правого та лівого радикалізму, історії політичних партій (наприклад, монографія «Знищення Веймарської республіки» [80], В. Шнайдер. Німецька демократична партія у Веймарській республіці [81], С. Хаффнер. Революція в Німеччині 1918/19. Як це було в дійсності? [69]).

На наш погляд, найбільш об'єктивними і ґрунтовними є праці сучасних німецьких фахівців. Серед них чільне місце посідає монографія професора Генріха Вінклера «Веймар 1918-1933: історія першої німецької демократії», в якій багато уваги приділено альтернативам розвитку подій у республіці та межах свободи дій політичних партій і народних мас [18]. Цікавою є праця Хорста Меллера «Веймарська республіка: Досвід однієї незавершеної демократії», де автор описує конституційні основи Веймарської республіки, її політику, економіку, суспільне життя тощо. На його думку, незважаючи на завищені очікування від республіки, що не справдилися, здобутків було значно більше, ніж можна було б чекати від молодого демократії [46].

Розбудові Веймарської республіки присвячений розділ «Епоха світових війн (1914-1945 рр.)» німецького історика Юргена Ройлеке [58] у колективній монографії «Коротка історія Німеччини». На думку автора, як у політичному, так і в економічному плані Веймарська республіка була нестійким утворенням і нова держава поступово перетворювалася на

«республіку без республіканців» [58, с.354]. А Курт Зоннтгаймер у своїй книжці «Як нацизм прийшов до влади» описує шлях Німеччини від республіки до гітлерівського рейху та аналізує антидемократичні групи Веймарської республіки [34].

Цікавими є праці німецьких авторів, присвячені постатям, що сприяли занепаду Веймарської республіки. Зокрема, це фундаментальна біографія Адольфа Гітлера, написана істориком і письменником Йоахімом Фестом [68], та політична біографія рейхспрезидента Пауля Гінденбурга, розглянута східнонімецьким істориком Вольфгангом Руге на тлі подій у Веймарській республіці [60], а також німецько-американським дослідником Анreasом Дорпаленом [30].

Достовірну інформацію щодо теми нашого дослідження можна знайти у книзі «Злет і падіння третього рейху» вже згаданого американського історика і військового журналіста Уїльяма Ширера [75]. По-перше, він наводить документи нацистської Німеччини, захоплені союзниками під час Другої світової війни, а по-друге, ділиться власними спогадами про події, свідком яких він був, що у поєднанні з глибоким аналізом історичних явищ набуває особливого значення. Не менш корисною є монографія американського дослідника Стівена Озмента «Могутня фортеця. Нова історія німецького народу» [49], в якій багато уваги приділяється політичній діяльності німецьких урядів. Інший американській історик Роберт Герцштейн у праці «Війна, яку виграв Гітлер» [22], використовуючи архівні матеріали, багато сторінок присвячує викриттю нацистської пропаганди, а його співвітчизник Даниїл Гольдхаген у доробку «Добровільні гітлерівські кати» [24] показує місце антисемітизму у політичному і соціальному житті Веймарської Німеччини. Американський соціолог Чарльз Міллс у праці «Владна еліта» [47] підкреслював переплетіння інтересів лідерів військових і політичних організацій та вважав, що пересічний громадянин є відносно безвладним.

Британський історик Ричард Еванс у своїй монографії [79] змальовує атмосферу політичного хаосу, економічних негараздів, масових заворушень та ідеологічної поляризації суспільства, в якій зароджувалась тоталітарна нацистська держава. У книжці лондонського професора Нормана Дейвіса «Європа. Історія» [29] з огляду на те, що вона охоплює період від первісного ладу до сьогодення, інформації з теми нашого дослідження небагато.

Не втратили свого значення, зокрема фактологічного, незважаючи на певне ідеологічне забарвлення, праці радянських істориків В. Г. Баєва [17], В. М. Виноградова [19], Л. І Гінцберга [23, 88], Г. А Космача [38], В. Д Кульбакіна [40-43], М. І Орлової [50, 51], Ф. І Панкевича [53], Г. Л. Розанова [57], Л. Д. Ходорковського [70]. Разом з тим серед праць істориків радянських часів є книжки, в яких надто багато розмірковування і замало фактажу, наприклад, у роботі академіка Ф. А. Ротштейна [59].

Цікаво, що за радянських часів жодна з праць з нашої теми не мала у назві слова «демократія». Вірогідно, це було пов'язано з буржуазним походженням першої німецької демократії. Дослідження партійно-політичних структур Веймарської республіки містили гостру критику буржуазно-демократичних засад парламентсько-партійної системи та політики правлячих кіл. У центрі уваги радянських істориків були такі проблеми, як Листопадова революція [31; 32], робітничий [25; 41; 43; 72; 74] та комуністичний рух [21; 25], націонал-соціалізм [42; 56; 59].

У сучасній українській історичній науці відсутні праці, в яких би всебічно розглядалися проблеми внутрішньополітичного розвитку Німеччини зазначеного періоду. Водночас окремим аспектам Веймарської республіки присвячено декілька цікавих і ґрунтовних статей. Так, у статті «Про долю демократії у Веймарській Німеччині» професора О. І. Сича проаналізована сукупність причин і чинників, які призвели до занепаду Веймарської республіки [66]. Ще у декількох працях О. І. Сича висвітлюється внутрішньополітичне становище Німеччини у міжвоєнний період, суспільно-політичні рухи, розвиток культури і науки тощо [61, 62,

63]. Про занепад Веймарської республіки йдеться і у статті українського науковця О. І. Давлетова «До питання про крах буржуазної демократії Веймарської республіки» [26]. Цьому ж періоду присвячені його нариси про фашистські молодіжні організації [27] та журнальна стаття щодо правових актів державно-конституційного розвитку Веймарської Німеччини [28]. В одному з розділів монографії з історії держави і права зарубіжних країн українського правознавця О. О. Шевченка йдеться про конституційне становлення Веймарської республіки [75]. А економіку і зовнішню політику Німеччини доби Веймара характеризує В. П. Газін [20].

Стосовно дослідження Веймарської республіки сучасними російськими істориками, потрібно зауважити, що коло питань, які ними розглядаються, значно ширше, ніж це було у радянській період. Так, російські вчені, як наприклад, А. О. Целіщев [71]. і І. Д. Чигрін [72] почали виокремлювати нові аспекти у діяльності СДПН, проводячи межу між прихильниками проведення коаліційної політики і тими соціал-демократами, які, зважаючи на настрої мас, прагнули чіткого розмежування партії та держави. Предметом вивчення стала і веймарська модель федералізму [65], чого ми не знайшли у радянських істориків. Втім, вона не стала чинником політичної та соціально-економічної стабільності через збереження землями великої самостійності.

Новизною вирізняються й монографія «Німецькі канцлери від Бісмарка до Меркель» радянського і російського історика О. І. Патрушева [101], де багато уваги приділено постатям і політиці веймарських рейхсканцлерів; праці «Від Веймарської республіки до Третього рейху: Електоральна історія Німеччини 1920-х – початку 1930-х рр.» Е. Е. Шульця [77]; книжка «Німецькі еліти в епоху становлення нацизму» О. Кутарева [44]; статті «Інституціональні реформи та економічна політика кабінетів Веймарської республіки у 1919–1924 роки» Т. Євдокимової і С. Невського [33] та інші.

Матеріали з історії Веймарської республіки містяться у монографіях із загальної історії Німеччини: у другому томі тритомного видання «Історія

Німеччини» [37], «Німеччина у ХХ столітті» А. Ю. Ватліна [85], «Німецька історія» О. І. Патрушева [54].

Яскравою ілюстрацією до соціально-політичного становища в Німеччині у кризовий 1923 рік слугує роман «Чорний обеліск» Е. М. Ремарка [55], який був безпосереднім учасником і свідком багатьох тогочасних подій.

Для висвітлення окремих аспектів нашого дослідження нами були використані мережі Інтернет, де містилися як документи і статистичні матеріали, так і монографії та статті.

Таким чином, незважаючи на велику кількість праць з історії Німеччини міжвоєнного періоду, у вивченні Веймарської республіки є ще прогалини, які потребують дослідження.

РОЗДІЛ 1

СТАНОВЛЕННЯ ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У 1919-1923 РОКАХ

В історичній літературі для характеристики політичного устрою Німеччини у 1919-1933 рр. вживається термін «Веймарська республіка». Назва пов'язана з м. Веймар, де 31 липня 1919 р. Національні Установчі збори ухвалили нову конституцію, яка визначала політичний устрій Німеччини в означені чотирнадцять років. Однак, потрібно зауважити, що прийняттю конституції передували події, які позначилися як на змісті самої конституції, так і на подальшій долі Німеччини. Зокрема, це Перша світова війна, Листопадова революція 1918 р., Версальський мирний договір.

Так, труднощі війни та її шокуючий результат дискредитували імперський уряд і залишили німців розчарованими та приниженими. У 1914 р. одна п'ята населення країни виявилася мобілізованою чи перебувала на службі, пов'язаній з воєнними потребами. Професор Мюнхенського університету Хорст Меллер наводить такі статистичні дані щодо людських втрат Німеччини під час Першої світової війни: військові сили становили 11 млн чол., з яких загинуло 1,808 млн, було поранено 4,277 млн, 618 тис. людей потрапили у полон [46, с. 179], а за даними статистичної служби СДПН, які наводить башкирський історик І. Д. Чигрин, у роки війни кількість убитих становила 1 824 051, поранених – 4 247 105 людей, кількість вдів і сиріт – 1 192 000 [72, с. 10]. Як бачимо, людські втрати Німеччини були величезними, й їх кількість за різними джерелами майже співпадає. Крім того, уряду довелося виплачувати кошти шестистам тисячам солдатських вдів [49, с. 345]. У родинях, промисловості, торгівлі гендерний дисбаланс перевернув традиційні структури влади догори дригом. На фермах і у

промисловості, на фабриках і залізницях кількість задіяних жінок подвоїлася порівняно з довоєнним часом [49, с. 345 - 346].

Для багатьох німців, які вважалися забезпеченими до війни, ганебними і гіркими виявилися труднощі, що виникли внаслідок зниження торгових оборотів, інфляції, голоду та просто фізичної уразливості. Разом з цивільним населенням солдати, які поверталися з фронту, виявляли обурення. Спільним у тих та інших була втрата довірити до уряду. Зниження морального духу і страждання сіяли цинізм і підривали порядок та покору. Об'єктивні причини поразки у війні не визнавалися, натомість величезного поширення набула легенда про «удар кинджалом у спину», нібито завданий воюючій армії тилом.

Тож, на нашу думку, вплив поразки на значні верстви німецького населення важко переоцінити: величезні людські жертви, яких зазнала Німеччина під час чотирирічної війни, коли німецькі війська не раз, здавалося, були дуже близькі до перемоги, злигодні населення і багато страждань – все це виявилось марним. Почуття незадоволення, обурення та гніву, бажання змін викликали масові маніфестації, страйки і заворушення.

Як зазначає сучасний український історик, доктор історичних наук О. І. Сич, «силою обставин, примусово пробуджені війною до активного суспільного життя, відчуваючи несправедливість розподілу військових тягот між різними класами суспільства й зневіру в офіційно проголошених цілях війни, численні маси людей рішуче виступали за більшу рівність, більшу справедливість, більшу демократію. Глибоке розчарування в традиційних інститутах влади спонукало людей вдаватися до прямих дій, вимагати прямої демократії, породжувало бажання створити органи прямого народовладдя й народоправства, а це насамперед передбачало боротьбу за республіку, за загальне виборче право (в тому числі для жінок), за визнання суб'єктами політичного життя масових робітничих і селянських організацій, за передачу парламентам права вирішення питань війни та миру тощо» [63 с.13-14].

Тож Листопадова революція 1918 р. у Німеччині була результатом стихійного вибуху, вона не готувалася політичними партіями чи угрупованнями. Баварія, де ненависть до пруського мілітаризму була найбільш сильною, першою з німецьких земель перейшла від монархії до республіки. Член баварської Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини Курт Ейснер був обраний президентом баварської Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. У зверненні до населення він оголосив Баварію республікою та повідомив про вибори Конституційних національних зборів. «Фізіономія революції почала вимальовуватись, – записав у своєму щоденнику 7 листопада англійський дипломат Г. Кесслер. – Поступове захоплення: її влада за допомогою повсталих матросів розповзається від узбережжя як масляна пляма. Вони ізолювали Берлін, який незабаром стане островом... Тут революція просувається з провінції до столиці, з моря до суходолу...» . [Цит. за: 18, с. 31].

За обставин, що склалися, рейхсканцлер Максиміліан Баденський оголосив про усунення імператора Вільгельма II від престолів Пруссії та всієї імперії та про власну відставку і призначив новим канцлером лідера соціал-демократів Фрідріха Еберта. Таким чином, уряд, який втрачав контроль над ситуацією, пішов на угоду з найпопулярнішою партією – з соціал-демократами.

Не маючи на меті висвітлювати перебіг революції, зазначимо лише, що після того як Максиміліан Баденський передав урядові справи голові Соціал-демократичної партії Німеччини (СДПН) Фрідріху Еберту, 10 листопада 1918 р. був утворений перший тимчасовий коаліційний уряд республіки – Рада народних уповноважених (РНУ), до якої увійшли три представники СДПН (Фрідріх Еберт, Філіп Шейдеман, Отто Ландсберг) і три представники Незалежної соціал-демократичної партії Німеччини (Гуго Гаазе, Вільгельм Дитман, Еміль Барт). А у грудні відбувся Перший Всенімецький з'їзд робітничих і солдатських рад, де Еберт заявив: «Солдати, робітники німецької народної республіки! ...На владі переможної революції ви повинні

побудувати нову правову державу. Бо тривало в Німеччині може існувати тільки одне джерело влади – це воля всього німецького народу. У цьому полягає сенс революції. Влада, побудована на насильстві, довела нас до загибелі; більше ми ніякого насильства не потерпимо, звідки б воно не виходило. ...Демократія – це та скеля, на якій робітничий клас може будувати будинок німецького майбутнього» [2, с. 320]. Та не так сталося, як декларувалося. Згодом німецький письменник Е. М. Ремарк напише в романі «Чорний обеліск»: «Німецька революція 1918 року була найбезкровнішою у світі. Соціал-демократи самі себе так налякали, що відразу ж викликали на допомогу бонз і генералів колишнього уряду, щоб ті захистили їх від спалаху їх власної мужності. І генерали великодушно це зробили. Певна кількість революціонерів була відправлена на той світ, аристократія і офіцери отримали величезні пенсії, щоб у них був час для підготовки бунтів, чиновникам дали нові звання, старші викладачі стали шкільними радниками, кельнери отримали право іменуватися обер-кельнерами, а соціал-демократичні секретарі – «ваше превосходительство», міністр рейхсверу, соціал-демократ, знайшов блаженну можливість мати у своєму міністерстві в якості підлеглих справжніх генералів, і німецька революція захлинулася серед червоного плюшу, затишку, постійних столиків у пивній і мрій про блискучі мундири і звучні команди» [55, с. 22]. Крім того, потрібно додати, що ради створювались як наглядові органи, а тому часто-густо заплутували структуру управління та суттєво знижували його ефективність, оскільки республіканські переконання ще не гарантують управлінської та юридичної чи будь-якої іншої компетенції. З іншого боку, доволі часто установи на місцях не корилися владі революційного уряду – все одно, чи прагнули вони монархії, чи готували вони соціалістичний устрій в майбутньому.

Таким чином, коли у листопаді 1918 р. до рук соціал-демократів неочікувано «звалилася» державна влада, головним піклуванням для них стала демократична і правова легітимація нового режиму, а думка про те, що така бажана демократія потребує суспільних перетворень, не стала для них

визначальною. Згодом, виступаючи на засіданні конституційних Національних зборів 6 листопада 1919 р., Фрідріх Еберт змалював обставини, з якими зіткнулися соціал-демократи більшості: «Ми були у прямому значенні слова конкурсними управителями старого режиму: всі склади були порожні, усі запаси вичерпані, усі кредити прострочені. За підтримки Центральної ради робітничих і солдатських депутатів ми задіяли усі свої кращі сили, щоби побороти небезпеки та нестатки перехідного часу... Якщо досягнутий результат не відповідав нашим бажанням, то слід справедливо оцінити обставини, які цьому перешкоджали» [Цит. за: 18, с. 44-45]. Отже, правлячі соціал-демократи відчували себе не засновниками демократії, а лише управителями кайзерівської Німеччини протягом десяти тижнів між поваленням монархії та виборами Національних зборів і вважали, що не мають права на докорінні зміни державних підвалин без мандата довіри німецького народу. До цього потрібно додати, що при владі залишалися стара бюрократія та старе офіцерство: ті самі чиновники ходили у ті ж відомства; військовими частинами командували усе ті ж офіцери та генерали; консервативно налаштовані адміністратори та міністерські чиновники, як і раніше, сиділи над своїми паперами; нікого з них не вигнали, а лише поставили над ними, що їх вельми дратувало, кілька членів робітничих Рад.

Втім, те, що сталося в подальшому, ще більше ускладнило внутрішньополітичну обстановку і значно збільшило лави незадоволених становищем, в якому опинилася Німеччина. Йдеться про Версальський мирний договір, який підбив підсумок Першій світовій війні. Переможці нав'язали Німеччині важкі умови миру, які ставили Німеччину у принизливе становище, оголосивши її головною винуватицею розв'язання війни. Одна з умов стосувалася військовослужбовців. Так, за статтею 160 Версальського договору «чисельний склад армії держав, що утворюють Німеччину, не повинен перевищувати 100 000 чоловік, включаючи офіцерів і нестройових, і буде виключно призначений для підтримки на території порядку і для прикордонної поліції» [2, с. 331] – замість мільйонного війська кайзерівських

часів, а стаття 183 визначала загальний чисельний склад осіб, причетних до німецького військового флоту, що не повинен перевищувати п'ятнадцяти тисяч людей [2, с. 332]. Звідси поява численних легальних і напівлегальних формувань котрі мали зброю і чинили тиск на політичну обстановку в ряді німецьких земель, передусім у Баварії. Всі ці люди були налаштовані реакційно і склали чи не найважливіший контингент фашистських організацій, які тоді виникали.

Крім того, низка статей стосувалася численних територіальних поступок. Всього в результаті мирного договору Німеччина втрачала сьому частину території та десяту частину населення, третину усіх вугільних і три чверті рудних родовищ, а також свої колонії [18, с. 106-107]. Загальні територіальні втрати рейха становили понад 70 000 кв. км і близько 7,3 млн. жителів [46, с. 117]. Відторгнення цих територій призвело до суттєвих економічних втрат – індустриальні райони з багатими родовищами копалин і сільськогосподарські угіддя, такі важливі для прогодування населення Німеччини, були втрачені для неї. А статтею 231 Німеччина та її союзники визнавалися відповідальними за заподіяння всіх втрат і збитків, яких зазнали Союзні і Об'єднані уряди та їх громадяни внаслідок війни. Це слугувало підставою для репараційних вимог, які були викладені в наступних статтях Версальського мирного договору, де, зокрема, зазначалося, що «Німеччина зробить такі платежі і в таких формах (золотом, товарами, кораблями, цінними паперами або інакше), які може встановити Репараційна комісія, причому еквівалент цих виплат буде 20 000 000 000 (двадцять мільярдів) золотих марок» [2, с. 332-333].

Німеччині було дано п'ять днів, протягом яких вона мала прийняти чи відхилити запропоновані умови. Після запеклої суперечки різних партій в Національних зборах більшість парламентарів підтвердило, що уряд уповноважений підписати мирний договір. Проти проголосували фракції Німецької національної народної партії (НННП) і Німецької народної партії (ННП), більшість Німецької демократичної партії (НДП) та частина фракції

партії Центру [18, с. 112]. Тож 28 червня міністр іноземних справ Мюллер і міністр транспорту Белл підписали договір. З цього часу ніщо так не об'єднувало повоєнну Німеччину, як обурення з приводу диктату переможців. Всі німецькі політичні партії – від націоналістів до комуністів – знайшли договір несправедливим, принизливим і важким. Необхідність його ревізії ні у кого не викликала сумніву. Але якщо центристи сподівалися на його поступовий перегляд шляхом компромісу з Антантою, то націоналісти виступали за його ревізію шляхом відкритої конфронтації з переможцями. Праві звинуватили Веймарський уряд, що підписав мирний договір, у зраді німецького народу. На відміну від них, КПН обіцяла позбавити Німеччину від пут Версаля після перемоги пролетарської революції в Європі. Через два десятиліття колишній член Партії Центру, а потім член Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини (НСДАП) і рейхсканцлер Франц фон Папен напише у своїх мемуарах: «Економічні та моральні зобов'язання Версальського договору змусили Веймарську республіку взяти на себе тягар, який згодом призвів до її краху» [7, с. 11]. Принагідно зауважимо, що не випадково підписала договір про припинення воєнних дій, таким чином, закінчивши Першу світову війну і визнавши беззастережну капітуляцію, делегація нового цивільного уряду, а не вищого військового командування, яке цілковито відповідало за ведення війни. Генерали заздалегідь визначили, що новий цивільний уряд, а не військові повідомлятимуть неприємні новини загалу. Так, Е. Людендорф, який з серпня 1916 року фактично керував усіма операціями німецької армії, заявив: «Тепер самі розсьорбуйте цей суп...» [Цит. за: 69, с. 210]. Новий уряд звинувачували у програші війни, закидали йому згоду на суворі умови капітуляції та хаос повоєнного життя, тому він почав працювати, зазнаючи нападок.

Отож можна констатувати, що відразу ж після війни шок і приниження від втрат викликали зміни у суспільно-політичному житті Німеччини. На руїнах довоєнного порядку за контроль над нацією змагалися один з одним три політичні табори. До першого табору належав уряд, який почав війну і

тепер намагався зберегти хоч щось від своєї колишньої влади. Йому прямо протистояли новосформовані політичні ради, які представляли маси безробітних солдатів і цивільних осіб, серед яких були майбутні націонал-соціалісти. Ради вимагали повністю розірвати з минулим. Третім табором був «Союз Спартака», який в подальшому став Комуністичною партією Німеччини (КПН), що хотіла переробити Німеччину на соціалістичну державу. Протистоячи залишкам імперського режиму, а також один одному, ці нові праві та ліві рухи, за словами відомого американського історика С. Е. Озмента, «зчепилися у війні за державу і душу Німеччини» [49, с. 347].

А тим часом значна частина народу в усіх негараздах звинувачував «листопадових злочинців». У Німеччині панувала, за влучним виразом німецького історика І. Феста, «неосяжна шттовханина партій і клубів» [68, с.151]. Тільки у Мюнхені на 1919 р. було близько п'ятдесяти політичних об'єднань. Поряд з політичними партіями робітничого класу існували профспілки, робітничі кооперативи, фабрично-заводські комітети, що були переплетені густою мережею спортивних, культурно-освітніх та економічних організацій. Російські історики Б. М. Меєрсон і Д. В. Прокудін у лекції «Європа 1918 – 1923 років» зазначали, що соціально-політичне життя періоду 1918-1923 років характеризується наростаючою після Першої світової війни масовізацією суспільства, однією з ознак чого була політизація найширших верств населення [96]. У 1920-і роки можна було, наприклад, спостерігати такий феномен, як набуття політичного характеру старими громадськими організаціями та появу нових, від самого початку політичних. І якщо раніше до політичної діяльності відношення мали лише власне політичні партії, то тепер виникла необхідність у формах вираження політичної активності значної частини населення. Ця активність проявилася, зокрема, у масових організаціях на кшталт союзів фронтовиків, молодіжних об'єднань, феміністського руху тощо. При цьому метою таких організацій було перетворення їх членів на політичних однодумців. І далі згадані вище історики наголошують: «Політизація таких об'єднань закономірно викликала

досить серйозні побоювання правлячих еліт, оскільки політичні вимоги цих спільнот мали вкрай агресивний характер і вирізнялися ксенофобією» [96].

До речі, німецький дослідник Курт Зонтгаймер вважає, що Веймарська демократія не була результатом демократичного всенародного руху, вона була швидше продуктом безвиході, квазідемократією з вимушеності. Після безславного падіння монархії практично нічого іншого не залишалося, як перетворити віджилу конституційну монархію на парламентську республіку. І хоча Німеччина нарешті отримала свою революцію, вирішальним наслідком цієї революції стало швидше витіснення на задній план тих соціалістичних революціонерів, що прагнули перетворення Німеччини на радянську республіку, а не народження парламентської демократії [34, с. 23].

Та як би там не було, на часі постали вибори до Національних зборів, які й відбулися 19 січня 1919 року. Зазначимо, що участь у виборах була доволі висока і складала 85 відсотків виборців. 54 % виборців склали жінки, які раніше не користувалися виборчим правом [31, с. 384]. Найбільше мандатів здобула Соціал-демократична партія Німеччини – 165 із 423; Центр отримав 91 мандат, а Німецька демократична партія – 75 мандатів [36, с. 248; 32, с.46]. Ці три партії після відкриття Національних зборів утворили перший республіканський уряд, маючи разом 331 мандат. За нашими підрахунками це становило 78,25 %. Щодо інших партій, які брали участь у виборах до Національних зборів, можна сказати наступне: Незалежна соціал-демократична партія Німеччини (НСДПН) здобула 22 мандати; ННП – 19 мандатів; НННП – 44 мандати [Див.: Додаток 1]. Останні дві партії були прихильниками монархії, а отже, негативно ставилися до республіки. Комуністична партія Німеччини у цих виборах участі не брала.

Значний вплив на внутрішньополітичне життя Німеччини справила реорганізація партій, що відбулася під час Листопадової революції. Тому доречно дати їх стислу характеристику. Однією з перших на політичній арені в листопадові дні 1918 р. з'явилася Німецька демократична партія, яка була створена представниками колишньої прогресивної партії та лівим крилом

націонал-ліберальної партії. Білоруський історик Г. А. Космач наводить такі дані щодо професійного складу фракції НДП у Національних зборах: 16 депутатів з фракції були підприємцями і землевласниками, 15 – партійними функціонерами, 13 – адвокатами, 13 – чиновниками, 8 – вчителями. При цьому 33,3 % фракції становили депутати дореволюційного рейхстагу [38, с.40]. Таким чином, її соціальну базу складали представники промислової та торговельної буржуазії, партійної бюрократії та інтелігенції, а також чиновники і службовці. Партія визнавала встановлення республіканського ладу. В її програмі, ухваленій у грудні 1919 р., тобто після прийняття конституції, зазначалося, що «Німецька демократична партія стоїть на ґрунті Веймарської конституції; закликає до її захисту і реалізації» [2, с. 341]. Її ідеологи наголошували, що зі скликанням Національних зборів політична революція завершилася, однак триває соціальна революція.

У листопаді-грудні 1918 р. з двох партій консерваторів, які існували раніше (Німецької консервативної партії та Вільної консервативної партії), і декількох націоналістичних угруповань утворилась Німецька національна народна партія. Вона захищала інтереси юнкерства, монархічно налаштованого офіцерства та найбільш реакційних кіл великого німецького капіталу. При створенні ННП націоналісти ще уникали відверто говорити про свою прихильність монархізму. Однак вже у 1920 році в Основних принципах партії проголошували: «Монархічна форма правління відповідає особливостям та історичному розвитку Німеччини. Перебуваючи над партіями, монархія краще від усіх гарантує єдність народу, захист меншин, сталість державних справ і непідкупність органів державного управління. Окремі німецькі держави повинні мати право вільно вирішувати питання про форму їхнього державного устрою. Ми прагнемо на благо держави до оновлення німецької імператорської влади, створеної Гогенцоллернами» [2, с. 343].

Фінансову олігархію і вище чиновництво представляла Німецька народна партія, до якої увійшли праві націонал-ліберали. ННП, на відміну від

НДП, виступала проти соціалізації та не визнавала республіку: «Німецька народна партія сприятиме всіма засобами відновленню імперії... Соціалізацію німецького господарства партія відкидає», – йшлося в її передвиборчих документах від 15 грудня 1918 р. [2, с. 341]. А в Національних зборах вона тісно співпрацювала з НННП.

Католицька партія Центр, яка об'єднала різні верстви населення Німеччини (передусім заможне селянство та середні прошарки міського населення) і на той час на політичній арені перебувала майже п'ять десятиліть, виробила нові програмні установки. Зокрема, в її програмі проголошувався принцип приватної власності та заклиалося до збільшення кількості власників, усунення безробіття, законодавчого контролю над монополіями, наголошувалося на принциповій відмові від класової боротьби [2, с. 342]. При цьому партія Центр вважала робітничий клас «соціальними відходами» процесу індустріалізації та «покидьками суспільства, які морально і фізично розкладалися» [70, с. 178-179].

Усі ці реорганізовані партії, як зазначалося вище, здобули значну кількість мандатів до Національних зборів – єдиного повноважного законодавчого органу нової республіки, перше засідання якого відбулося 6 лютого. Передусім на ньому були сформовані законні органи виконавчої влади. Президентом був обраний Фрідріх Еберт, уряд очолив Філіп Шейдеман. Головним завданням Національних зборів було прийняття нової демократичної конституції. Відповідальність за підготовку базового проекту конституції було покладено на ліво-ліберального політика Гуго Пройсса, який згодом отримав в уряді посаду рейхсміністра внутрішніх справ. 31 липня 1919 року, як зазначалося вище, Веймарська конституція у своєму остаточному варіанті була прийнята. При цьому за неї було подано 262 голоси, понад 80 депутатів були відсутніми, 75 голосували проти [32, с. 295]. 11 серпня конституція була підписана рейхспрезидентом Фрідріхом Ебертом і 14 серпня набула чинності. Німеччина стала республікою з федеральним устроєм. Незважаючи на те, що конституція ґрунтувалася на демократичних

засадах, вона була сприйнята більшістю як компроміс, зумовлений участю в її розробці партій, що дотримувалися протилежних поглядів і відбивали різні інтереси. Німецька газета «Dresdner nachrichten» («Дрезденські новини») писала з цього приводу, що нова конституція не привела до «консолідації внутрішньополітичних відносин», та передрікала, що вона «неминуче призведе до нових битв» [Цит. за 32, с. 294].

Вважаємо за необхідне зупинитися на аналізі Веймарської конституції більш докладно, адже саме вона визначала керівні принципи політичного життя країни в означений період. Отож, її офіційною назвою було «Конституція Німецької імперії», текст конституції містив 181 статтю: у перших 108 статтях йшлося про побудову та завдання рейху; наступні 56 статей визначали основні права та обов'язки німців, у статтях з 166 по 181 були описані перехідні та прикінцеві положення [14, с. 406-432]. Стаття 1 суперечливо стверджувала, що «Німецька імперія – республіка», та й у преамбулі було зазначено: «Німецький народ... натхнений наміром оновити і зміцнити свою імперію...» [14, с. 406]. Наявність терміну «імперія» у назві Веймарської конституції та в її тексті можна пояснити тим, що серед її авторів було чимало монархістів, які прагнули зберегти бодай щось, пов'язане з імперією.

Статті 20-40 Веймарської конституції були присвячені рейхстагу як органу загальноімперського законодавства. Примітно, що депутати рейхстагу, як визначалося 21-ою статтею, не були відповідальними перед виборцями: «...Вони підкоряються лише своїй совісті і не зв'язані мандатами» [14, с. 409.]. Згідно з наступною статтею, «депутати обиралися загальною, рівною, прямою і таємною подачею голосів на засадах пропорційного представництва, чоловіками і жінками, які досягли 20-річного віку». Тож, закріплене у 22-й статті зниження вікового цензу до 20 років і надання виборчих прав жінкам зумовило зростання кількості виборців в 2,5 рази порівняно з кайзерівськими часами [17, с. 21].

Рейхспрезиденту та уряду Німеччини присвячувалися статті 41-59. Так, за статтями 41-43 рейхспрезидент обирається всім німецьким народом на сім років. Обраний може бути кожен німець, якому виповнилося 35 років. Стаття 45 надавала повноваження рейхспрезиденту представляти рейх в міжнародно-правових відносинах, аж до оголошення війни і укладення миру за допомогою закону рейха. За статтями 46-47 до повноважень рейхспрезидента належало верховне командування всіма збройними силами імперії, право призначати і звільняти чиновників і офіцерів рейху. Наступна, 48 стаття конституції найбільша за обсягом серед присвячених рейхспрезиденту та найвпливовіша на внутрішньополітичне життя країни. Зокрема, в ній говорилось, що «якщо в межах Німецького рейху серйозно порушені громадська безпека і порядок, або якщо загрожує серйозна небезпека такого порушення, то рейхспрезидент може вживати заходи, необхідні для відновлення громадської безпеки і порядку, в разі потреби за допомогою збройної сили. З цією метою він може тимчасово припинити повністю або частково гарантії основних прав, дані ст. 114, 115, 117, 118, 123, 124 і 153» [14, с. 412-413], про які йтиметься нижче.

Однак, потрібно зауважити, що у конституції не було визначено, що вважати надзвичайним становищем, а що нормальним станом. А якщо додати ще інші статті щодо повноважень президента, то можна констатувати, що вони були вельми широкі: він не тільки є главою держави і верховним головнокомандуючим, але має право розпускати рейхстаг і призначати нові вибори, може сформувати уряд, який не має більшості голосів в парламенті, призначати і відправляти у відставку рейхсканцлера, має право видавати розпорядження в надзвичайних ситуаціях і вживати будь-які заходи аж до припинення дії гарантованих громадянських прав для відновлення громадської безпеки. Примітно, що Фрідріх Еберт, обраний першим президентом, в цілому скористався цим правом 136 разів [46, с. 165]. Як підкреслював німецький фахівець Г. Шульц, суперечки з приводу змісту і меж застосування 48-ої статті демонстрували глибокі розбіжності у поглядах

політичних еліт країни на проблему німецької державності та ступінь довіри до неї [82, S.222, 228]. І, забігаючи наперед, зазначимо, що ці можливості серйозного обмеження демократії, надані конституцією, зумовили фактичну самоліквідацію демократичного ладу після призначення президентом Гінденбургом на посаду рейхсканцлера Адольфа Гітлера в січні 1933 р.

Цікавими, з нашої точки зору, є прописані в конституції взаємини між рейхстагом і рейхсратом, який, відповідно до статті 60, був утворений «для представництва німецьких земель у законодавстві та управлінні імперії». Незважаючи на те, що відповідно до статті 68-ої «імперські закони видаються рейхстагом», рейхсрат за статтею 74 мав «право опротестування законів, ухвалених рейхстагом». Якщо ж рейхстаг і рейхсрат не дійдуть згоди – врегулювати питання мав рейхспрезидент [14, с.417].

У другій частині Веймарської конституції визначалися основні права і обов'язки німців. Так, у статті 109 проголошувалася рівність усіх громадян перед законом; статтями 111-112 надавалося право вільного пересування та еміграції; стаття 113 забороняла утискувати іншомовну частину населення імперії в їх вільному національному розвитку, особливо у вживанні їх рідної мови, у викладанні, внутрішньому управлінні та суді; статтями 114 і 115 гарантувалося недоторканість особи та житла, а стаття 117 – таємницю листування, поштових, телеграфних і телефонних зносин; стаття 118 проголошувала право вільно висловлювати свої думки усно, письмово, у пресі, за допомогою зображення або інакше, а статті 123 і 124 – право на зібрання та право створювати спілки або товариства; статтею 135 усім жителям рейху надавалося право користуватися повною свободою віри і совісті [14, с. 420-429]. Таким чином, Веймарська конституція проголошувала демократичні права і свободи. Проте, як зазначалося вище, рейхспрезидент міг на свій розсуд призупинити функціонування цих прав.

Економічному життю Німеччини присвячені статті 151-165, серед яких привертають увагу ті, де затверджувалися соціальні завоювання періоду Листопадової революції. Так, у статті 151 зазначалося: «Лад економічного

життя має відповідати принципам справедливості і меті забезпечення гідного людини існування для всіх громадян»; у статті 155 – «держава... прагне кожному німцю забезпечити здорове житло, а усім німецьким сім'ям, особливо багатодітним, забезпечити житлові та робочі приміщення, що відповідають їх потребам»; у статтях 161-163 – право кожного німця на працю і державну допомогу безробітним, а також «для збереження здоров'я і працездатності, для охорони материнства і для попередження економічних наслідків старості, недуг і різних життєвих випадковостей рейх створює широко поставлену систему страхування» тощо [14. с. 432-433].

Як бачимо, законодавство Веймарської республіки намагалося врахувати і вирішити безліч соціальних проблем – від охорони здоров'я та житла до допомоги нужденним і безробітним. Та, як зауважив С. Озмент, мрійники часто бувають поганими бухгалтерами [49, с.358]. Та й насправді, соціал-демократи ухвалили закони про соціальне забезпечення, не підрахувавши їх вартості. Уряд брав великі кредити в американських банках для виплат по соціальному забезпеченню, отож нові борги зростали, тоді як становище в економіці країни стрімко погіршувалося. Непослідовний курс, а часто й сумнівні операції соціал-демократичних лідерів у соціальних питаннях, І. Д. Чигрин пояснює тим, що «соціал-демократія, котру жорстоко атакували як зліва, так і справа, була відтиснута на оборонні позиції... Партія відчувала постійну необхідність доводити, що вона є не тільки партією революційного перевороту чи партією уряду, але представляє також національні інтереси та піклується про спокій і порядок» [72, с.8].

Таким чином, аналіз конституції Веймарської республіки дозволяє стверджувати, що, незважаючи на демократичні риси, як-от: ліквідація імперії та перехід від монархічної форми правління до президентсько-парламентської республіки, початок соціальних перетворень, демократизація політичного життя тощо, вона була за своєю суттю доволі авторитарною і надавала президентові дуже широкі повноваження. До того ж самі по собі

прогресивні положення цієї конституції не гарантували політичної стабільності та збереження демократичних засад нового режиму.

Хоча результати виборів нібито створювали умови для успішної парламентської роботи, проте на правому крилі (ННП і НННП) та на лівому (НСДПН) гуртувалися противники демократії, готуючись до повалення республіки. Взагалі партійна система Веймарської республіки від самого початку містила у собі суперечливі складові на розподілі сил між двома великими групами: 1) тими партіями, що представляли нову державу і утворили в рейхстазі так звану Веймарську коаліцію, були прихильниками політики республіканського парламентаризму і демократії, виконання умов Версальського договору; 2) тими партіями, що прагнули відновлення монархії, перегляду Версальського договору, заперечували парламентську систему і боролися з нею аж до її повалення. До жодної з цих груп не належала Комуністична партія Німеччини, що сформувалася з двох різних течій (з групи «Спартак», яка раніше становила ліве крило НСДПН, та з представників «Інтернаціональних комуністів Німеччини», які вийшли з ліворадикальних кіл Гамбурга і Бремена). Програма німецьких комуністів, складена Розою Люксембург, у важливих положеннях відрізнялася від більшовицької, адже хоча і мала на меті створення радянської республіки, проте прагнула демократичного комунізму: «Свобода лише для прихильників уряду, лише для членів партії... – це зовсім не свобода. Свобода – це завжди свобода інакомислячого» [36, с.247].

Прибічники монархії та інші антиреспубліканські налаштовані діячі, які продовжували обіймати судові та адміністративні посади навіть після проголошення республіки, гальмували її розвиток у будь-який спосіб. Прикладом може слугувати хоча б протокол засідання уряду Баварії від 4 березня 1924 р з приводу суду над Гітлером і його спільниками, які 9 листопада попереднього року організували путч (про що йтиметься нижче): «...Є великі сумніви з приводу ведення процесу головуючим. Ще до суду він заявив раднику міністерства Цейтлмайеру, що Людендорф є єдиним

надбанням Німеччини. ...Він висловив думку, що той буде виправданий. Підсудних не допитують, вони виступають з промовами. Вони можуть говорити про що їм заманеться. Підсудним надаються максимальні послаблення; так, д-р Вебер, хоча він перебуває під арештом, отримав у неділю відпустку і відправився в місто. Міністр д-р Майнелль зазначив, що головуєчий у своїх висловлюваннях ще жодного разу не показав, що держава дотримується інших поглядів на тяжкі злочини, про які йде мова... Міністр Матт зазначає, що головуєчий веде допити у формі, вигідній для підсудних. Він дозволив Гітлеру виголосити 4-годинну промову. Голова суду відповів, що перервати мовний потік Гітлера неможливо» [103, с. 82]. Густав Носке, один з лідерів правого крила СДПН, у своїх мемуарах зазначатиме: «Народ вчинив загалом добродушно з представниками старої влади. Деякий час останні тримали себе сумирно, але потім, переконавшись, що небезпека минула, знову виринули у вигляді німецької національної партії, нової за своєю назвою, але старої та анітрохи не більше розумної, ніж раніше, до революції, за своєю поведінкою і духом» [6, с. 163]. А вже згаданий нами Папен у своїх спогадах напише: «Протягом більш ніж тисячі років німецька нація віддавала свої симпатії монархії і під її правлінням зіграла вирішальну роль у будівництві західної цивілізації. Тоді багато хто з нас розглядав несподівано нав'язану нам республіку як фатальну помилку... Знищивши історичну основу, до якої була звична більшість німців, цей перехід до республіки унеможливив розмірений мирний розвиток Німеччини....» [7, с. 94-95]. Тож після проголошення лідерами СДПН Німеччину республікою громадянська війна в країні починала набирати обертів.

Можна погодитися з думкою української дослідниці О. П. Іваницької, що у внутрішньополітичному житті країни переважало «правління через конфлікт», тобто залагодження суперечок у суспільстві відбувалося шляхом конфронтації, а не шляхом пошуків порозуміння між різними суспільними групами та верствами [35, с. 128]. Загалом протягом всієї історії Веймарської республіки, з огляду на активність політизованої маси, основну

небезпеку для демократії створювала поляризація політичних рухів та властива їм непримиренність. Політичне життя Веймарської республіки полягало переважно у спробах держави балансувати між крайніми лівими і крайніми правими.

Вже 5 січня 1919 року, тобто через два місяці після Листопадової революції, в Берліні спалахнуло повстання, організоване НСДПН та підтримане щойно створеною КПН, в якому взяло участь до 150 тисяч чоловік [86]. Для його придушення були застосовані урядові війська, а лідери повстанців, Роза Люксембург і Карл Лібкнехт, були схоплені 15 січня і розстріляні.

З січня до травня 1919 р., а в окремих місцях і до середини літа в Німеччині вирувала кривава громадянська війна, наслідком якої були тисячі людських жертв. За словами німецького журналіста та історика С. Хаффнера, «ця громадянська війна породила Веймарську республіку та визначила її нещасливий історичний шлях. Крім того, громадянська війна породила у добровольчих загонах, які вели і виграли її для соціал-демократичного уряду, погляди і звички, що стали пізніше панівними в загонах СА і СС» [69 с.164]. Загалом новій владі довелося придушувати численні повстання в багатьох німецьких містах і в Баварії, де цілий місяць проіснувала Баварська радянська республіка. У березні 1920 року Червона гвардія Рурської області, організована комуністами, за 10 днів захопила основні міста регіону. На початку квітня урядовим військам вдалося розгромити ці збройні частини. Ще через рік – у березні 1921 р – відбулися нові виступи комуністів, які були остаточно придушені військами рейхсверу на початку квітня. Через два з половиною роки – 23-25 жовтня 1923 р – лідер комуністів Ернст Тельман підняв повстання в Гамбурзі. Курс, який КПН проводила в 1923 р, особливо восени, ґрунтувався на уявленні, що в Німеччині можна домогтися успіху і повалити владу буржуазії одним ударом. Згодом Тельман у статті «Уроки гамбурзького повстання» писав: «Захоплення влади пролетаріатом – це не одиничний акт. Він полягає не тільки у збройній боротьбі проти військ

буржуазії, він повинен бути підготовлений у процесі багаторічної наполегливої роботи комуністичної партії і всього пролетаріату. Майбутніх переможців буржуазії потрібно виховувати, готувати та організовувати в ході численних окремих виступів. ...Із залізною неминучістю ми йдемо назустріч другій революції в Німеччині. Ось чому гамбурзьке повстання не належить «історії», а є репетицією прийдешніх боїв» [10, с. 183-184]. Наслідки повстання виявилися для КПН сумними. Її легальна діяльність тимчасово була заборонена, багато активістів заарештовані. За КПН закріпилася оцінка як партії громадянської війни

Таким чином, у Німеччині кілька спроб перевороту і утримання влади лівими закінчилися поразкою. Тут позначилися особливості федералізму Німеччини, де Берлін не грав вирішальної ролі, а повстання і захоплення влади в окремих землях сприймалися як спроби сепаратизму і дозволяли протиставити повстанцям німецьку армію і добровольчі дружини – фрайкори [78, с.224].

Щодо крайніх правих, то їх, так би мовити, породив Версаль. Це були здебільшого відставні офіцери, а також солдати-фронтовики, робітники й інженери воєнної промисловості, дрібні крамарі, селяни. Втім, ці ж групи населення підтримували і лівих. Основним гаслом правих був реванш, умови Версаля повинні бути відкинуті. Вже в березні 1920 року праві організували спробу перевороту. На чолі змови стояли герої війни генерали Еріх Людендорф і Вальтер Лютвіц. Планувалася зміна уряду, на чолі якого мав стати непримиренний реваншист Вольфганг Капп, який, до речі, на той час був членом коаліційного кабінету. 10 березня Лютвіц зажадав від Еберта негайного розпуску Національних зборів і виборів рейхстагу, а також призначення себе головнокомандувачем усього рейхсверу і передачі влади Каппу [Див. докладніше: 6, с. 173-174]. Однак замість того, щоб заарештувати Лютвіця, його відправили у відпустку. Тож Лютвіц отримав можливість спілкуватися з іншими змовниками. Юнкерство, що втратило після Листопадової революції керівне становище в політичній системі

держави, в багатьох землях Німеччини грало активну контрреволюційну роль, тому капівський путч нерідко розглядався навіть як «юнкерський» заколот [53, с. 28].

До угруповання змовників входили як військові, так і цивільні особи: військове крило складали офіцери рейхсверу та солдати, яким загрожувала демобілізація і які прагнули продовжити перебування на військовій службі (на той час рейхсвер ще нараховував понад 250 тис. солдатів і офіцерів); цивільне крило – крайні праві політики та пруські землевласники, що сприймали завойоване право сільськогосподарських робітників на профспілкове об'єднання як нестерпне нахабство.

Після відмови Еберта виконати висунуті вимоги в Берлін були введені вірні путчистам війська. Республіка опинилася в критичному становищі, уряд і президент терміново залишили столицю, ледь уникнувши арешту. Рейхсвер не підтримав офіційну владу, але і не приєднався до заколотників. Правоцентристські партії зайняли вичікувальну позицію.

13 березня Капп проголосив себе рейхсканцлером під гаслами порядку і реваншу: «Країна і народ перебуває в серйозній небезпеці. Позбавлений авторитету, безсилий, загрузлий в корупції уряд виявився не в змозі вивести країну з глухого кута... Колишній уряд припинив існування. Вся повнота державної влади перейшла в руки генерального директора по земельних справах Каппа як рейхсканцлера і міністра-президента Пруссії. Верховним головнокомандувачем і одночасно військовим міністром призначений генерал Лютвіц ... Новий уряд гарантує порядок, свободу і роботу... Ми будемо управляти не по теорії, а відповідно до практичних потреб держави і народу» [2, с. 347].

Однією з перших акцій путчистів було придушення преси. У наказі, підписаним Лютвіцем 13 березня, говорилося: «Рейхсканцлер Капп розпорядився заборонити вихід усіх газет, які виступають проти нового уряду, заарештувати усіх членів редакцій. Наказ набирає чинності негайно» [53, с. 65]. Потім уряд Каппа видав розпорядження про закриття усіх вищих

навчальних закладів і припинення екзаменів. Це розпорядження мотивувалося тим, що «не можна обтяжувати навчанням студентів, які поставили себе в розпорядження уряду для його захисту» [53, с. 65]. Виданий того ж дня Каппом наказ загрожував стратою організаторам страйків і пікетникам.

Зауважимо, що у програмних документах капівців, як-от: у маніфесті від 13 березня 1920 р., в економічній та соціальній програмі від 14 березня, знайшли відображення тези націоналістичних союзів. Наприклад, головні ідеї капівської «програми надкласової держави» – сильна централізована політична влада, співробітництво між трудом і капіталом, виховання молодого покоління у дусі націоналізму – все це було узяті з арсеналу націоналістичних союзів. Хоча під час правління путчистів було багато заяв про наміри зберегти права робітників, встановлених Веймарською конституцією, однак, як згодом визнавав сам Капп, ці заяви були тільки пропагандистськими гаслами: «Я би став посміховиськом для усього світу, а також у власних очах, якби стверджував, що переворот мав на меті захист конституції» [Цит. за: 53. с. 68].

На захист республіки стало Загальне об'єднання вільних німецьких профспілок (ЗОВНП), очолюване Карлом Легіном. Вранці 13 березня розпочався загальний страйк, в якому взяло участь 12 млн осіб [37, с. 152]. У багатьох регіонах Німеччини були сформовані збройні загони робітників і почалися важкі бої з путчистами. Контрреволюційний уряд Каппа і Лютвіца проіснував лише п'ять днів, оскільки їх активні прибічники становили невелику частину німецького суспільства. Більшість підприємців побоювалися, що путч призведе до тяжких народногосподарських потрясінь, а у рейхсвері також переважали сили, які вважали, що безпосереднім наслідком державного перевороту, здійсненого правими радикалами, стане масовий приплив прихильників у табір крайніх лівих. Отож путч був порівняно легко придушений, але стало ясно, що відтепер пряму небезпеку для демократії становлять не тільки комуністи, але і крайні праві. Проте

покарання за вчинені злочини вони отримували різні. Так, професор Е. Ю. Гумпель у своїй книзі «Два роки вбивств» зазначає, що за період з 1919 до 1921 р. на 12 політичних вбивств, скоєних лівими, припадало 314 вбивств, учинених правими. З числа лівих 8 були страчені за звинуваченням у вбивствах, з числа правих – жоден. За кожне вбивство в середньому на тих, які належали до лівого табору, припало 14 років ув'язнення, на правих – лише 2 місяці [Див.: Редакційний коментар до 4, с.4].

А у листопаді в Мюнхені відбувся так званий пивний путч, організований лідером НСДАП Адольфом Гітлером і генералом Людендорфом. Телеграфне агентство 8 листопада 1923 р. повідомило про нацистський путч у Баварії: «У переповненій і вже рівно о 7 годині закритій залі пивної «Бюргерброй» виступав з оголошеною промовою генеральний державний комісар доктор фон Кар. До зали увірвався лідер націонал-соціалістів Гітлер зі штурмовою групою, пролунало кілька пострілів у стелю. Гітлер оголосив про повалення урядів ... і про національну диктатуру. За його словами, 5 років тому почалася революція, сьогодні вона закінчена. Кабінет розпущено. Гітлер повідомив про вже сформований баварський уряд ... У Мюнхені утворюється національний уряд Німецької імперії і негайно формується армія. Керувати німецькою політикою буде він, Гітлер. Генерал Людендорф бере на себе командування німецькою армією, генерал фон Лосс стане міністром оборони, полковник фон Зайссер – міністром імперської поліції. Кар, Людендорф і Пенер у своїх коротких промовах заявили про готовність зайняти посади в уряді» [2, с. 352].

Варто підкреслити, що дата путчу була вибрана не випадково: на цей час були призначені збори «вершків» мюнхенського буржуазного суспільства, на якому Кар мав зробити доповідь про «знищення марксизму», а у пивній залі повинні були бути присутніми міністри на чолі з головою уряду, представники генералітету, поліцейські чини. Кар та інші, хто зібрався в пивній, фактично були захоплені зненацька: ніяких особливих заходів з охорони зборів, в якому брала участь вся баварська еліта, вжито не було, а

вищі чини, відповідальні за це, самі перебували в залі і після початку путчу були позбавлені можливості вплинути на перебіг подій. З провалом путчу партія була заборонена, Гітлер був визнаний винним у державній зраді і засуджений до 5 років ув'язнення, однак вже через дев'ять місяців його було звільнено.

Незважаючи на те, що виступи зліва і справа були швидко придушені, політичні виступи правих і лівих путчів розхитували молоду демократію.

Що ж стосується партій веймарського блоку, то авторитет їх в очах населення неухильно падав. Про це свідчать вибори до рейхстагу, які відбулися у червні 1920 р.: з 331 мандату що вони мали у Національних зборах, їм вдалося зберегти тільки 205 мандатів (43,5 %). Та й взагалі вони вже ніколи більше не спромоглися повернути собі абсолютну більшість у рейхстазі [Див. додаток 2]. Правлячий блок втратив парламентську більшість, а з ним і право на управління країною. Один уряд змінював інший: створений влітку 1920 р буржуазний кабінет К. Ференбаха (Центр, НДП, ННП) у травні 1921 р. у повному складі пішов у відставку; новий уряд Й. Вірта (Центр, СДПН, НДП) теж працював недовго і вже в листопаді 1922 р пішов у відставку; наступний кабінет (міністерські посади в ньому отримали представники Центру, НДП, ННП і Баварської народної партії) очолив великий підприємець, директор судноплавної компанії Гамбург-Америка Вільгельм Куно. Рейхспрезидент Еберт сподівався, що призначення на посаду канцлера людини від бізнесу забезпечить підтримку урядового курсу з боку промислово-фінансових кіл. Однак великі страйки, що відбулися навесні і влітку 1923 р. в промислових регіонах країни, показали, що уряд Куно втратив кредит довіри німецького населення. В ході загального страйку 11 серпня уряд Куно пішов у відставку. 13 серпня було створено уряд Великої коаліції у складі представників НДП, Центру, ННП, СДПН. Очолив кабінет лідер Німецької народної партії Густав Штресеман, який давно мріяв стати рейхсканцлером.

Буржуазія була вкрай стурбована триваючими заворушеннями і бажала відновлення в країні порядку і стабільності. Низка страйків, демонстрацій і зіткнень [Див. додаток 3], що здавалася нескінченною, за словами американського дослідника Андреаса Дорпалена, підтверджувала песимізм тих, хто з недовірою поставився до встановлення республіканського режиму. Інші, які прийняли його, тепер вважали, що їх особиста і економічна безпека безпосередньо залежить від відновлення в країні традиційного авторитарного уряду [30, с. 347].

Політичну нестабільність Веймарської республіки породжували й економічні проблеми. Посилюється переплітання інтересів і сфер діяльності економічних і політичних владних груп. Американський соціолог Ч. Р. Міллс зазначав: «Минув той час, коли з одного боку існувала сфера економіки, а з іншого – сфера політики... Тепер існує економіка, що просякнута політикою і пов'язана тисячею ниток з військовими інститутами та їхніми рішеннями» [47, с. 29]. Внутрішньополітичне становище різко загострилося після франко-бельгійського вторгнення, приводом для якого слугувала несплата Німеччиною встановлених репарацій. Окупація Руру завдала новий важкий удар економіці Німеччини, безпосереднім і надзвичайно відчутним наслідком чого було прискорене знецінення німецької валюти, яке почалося ще у 1922 році, а восени 1923 р. інфляція набула галопуючого характеру: рахунок грошей йшов на мільярди і більйони, а реальна вартість того, що отримували за свою працю робітники і службовці та пенсії все більше наближалися до нуля. Тоді як великі підприємці, банкіри, біржові спекулянти наживали великі статки, робітники, службовці і представники різних дрібнобуржуазних верств міста, які мали невеликі заощадження, численні пенсіонери, інваліди війни та праці зубожіли. За перші чотири місяці 1923 р. частка заможних класів у загальній сумі прибуткового податку не перевищувала 5 %, тоді як податок на заробітну плату дав понад 80 % [50, с. 13]. У жовтні, за офіційними даними звітів торговельних палат, з кожної сотні перевірених промислових підприємств нормально працювало лише

шість [50, с. 45]. Росла чисельність безробітних. Наприкінці 1923 р тільки 30% всіх німецьких робітників були повністю зайняті на виробництві [37, с. 155]. А скорочення виробництва своєю чергою посилювало інфляцію. Уряд змушений був постійно вмикати друкарський верстат, щоби покривати державні видатки. Проте цей захід лише загострював інфляцію. Її безпосереднім наслідком було нестримне зростання вартості життя. Порівняно з рівнем 1913-1914 рр. в жовтні 1923 р. вартість опалення та освітлення зросла в 5 715 000 разів, житла – у 54 000 000 раз, одягу – в 6 160 000 раз, харчування – в 4 301 000 раз. Загальна вартість життя зросла у 3 657 000 000 разів [50, с. 46].

Ці процеси яскраво ілюструє письменник Е. М. Ремарк у згаданому романі: «Інваліди – найважчі жертви інфляції. Їх пенсії настільки знецінені, що на них вже майже нічого не можна купити. Час від часу уряд підвищує пенсії, але з таким запізненням, що в той день, коли їх збільшують, вони виявляються знову майже знеціненими; долар став шаленіти, він підскакує щодня вже не на тисячі і десятки тисяч, а на сотні тисяч марок... Робітники отримують тепер заробітну плату двічі на день – вранці і під вечір, – і щоразу їм дають півгодинну перерву, щоб вони встигли збігати до магазину і скоріше зробити покупки – адже якщо вони почекають до вечора, то втратять стільки, що їх діти залишаться напівголодними. Та й бути ситим – зовсім не означає добре харчуватися. Бути ситим – значить просто набити шлунок всім, що трапиться, а зовсім не тим, що йде на користь... Дивний контраст – сіра, майже безлика маса жертв війни мовчки тягнеться по вулиці, а позаду ледь повзуть машини тих, хто розбагатів на війні. Вони бурчать, здригаються, фиркають, нетерпляче рухаються по п'ятах за вдовами убитих, які разом з дітьми завершують хід, голодні, схудлі, зубожілі, перелякані. А в машинах сліпуче рясніють розкішні літні туалети – полотно і шовк тих, хто розвалився на сидіннях, повні щоки, округлі плечі і обличчя, збентежені тим, що довелося потрапити в настільки неприємну ситуацію.» [55, с. 251].

Обстановка в країні свідчила про загострення політичної кризи. Серйозною проблемою для країни стали відцентрові тенденції, які поставили під загрозу територіальну цілісність Німеччини. На початку 1923 р. активізувалася діяльність рейнських сепаратистів, які вже давно прагнули звільнитися від пруської опіки та проголосили незалежну Рейнську республіку. Загострилися відносини з Баварією, керівництво якої фактично вийшло з-під контролю центральної влади.

Ще наприкінці липня 1923 р. у меморандумі Міністерства державного майна застерігалось: «...Якщо міста не будуть забезпечені продовольством... треба боятися не великого політичного протестного руху незабезпеченого міського населення, а настання в містах боротьби усіх проти усіх за кусень хліба й того, що для підтримки порядку у власних областях окремі частини рейху почнуть діяти самостійно, що призведе до розпаду держави. Держава, яка більше не в змозі надати грошам, які випускає, хоч якусь купівельну силу, приречена остаточно втратити останній авторитет і врешті-решт втратити своє право на існування» [18, с. 240]. Та уявлення про шляхи «оздоровлення» марки всередині кабінету Штреземана розбігалися. Єдність була тільки в одному: щоби врятувати Німеччину від голоду, необхідно було діяти швидко. Підприємці, військові та крайні праві політики вважали, що вийти з кризи можна шляхом диктатури. Вищі представники республіки наприкінці вересня 1923 р. також почали схилитися до думки про можливість наділення, хоча й тимчасового, військових усією повнотою влади як останнього засобу, здатного зберегти єдність Німеччини. Так, міністр внутрішніх справ Золльман (СДПН) на засіданні уряду 30 вересня заявив, що становище настільки загрозливе, що не вийде уникнути часткового порушення правил парламентської демократії: «...Те, що диктаторські заходи необхідні, зрозуміло усім. Однак для них має бути знайдена форма, яка не потягне за собою нові важкі потрясіння» [Цит. за: 18, с. 257].

Тож правлячі кола Німеччини металися між коаліційним кабінетом і військовою диктатурою. А на початку жовтня ННП ультимативно зажадала

зміни складу кабінету шляхом включення націоналістів і надання реорганізованому уряду надзвичайних повноважень у вирішенні фінансових, економічних і соціальних проблем. Однак націоналісти відхилили пропозицію про участь в уряді, оскільки вважали за краще приборкувати робітничий рух руками соціал-демократів, а СДПН, своєю чергою, відкликала своїх членів з уряду. Виникла урядова криза. 3 жовтня на засіданні кабінету Штресеман констатував поразку Великої коаліції та запропонував рейхспрезиденту прийняти відставку свого уряду.

Однак рейхспрезидент Еберт відразу ж після відставки уряду доручив Штресеману сформувати новий кабінет. Перебудована Велика коаліція стала кроком вправо. 13 жовтня 1923 р. рейхстаг ухвалив закон про надання надзвичайних повноважень уряду, а у грудні був ухвалений закон про стан облоги, і фактично диктатором країни став командувач рейхсверу генерал Ганс фон Сект. Тож 9 листопада необмежена влада опинилася в руках противника республіки. Ось зразок політичних поглядів Секта, які він виклав 5 листопада 1923 р. у приватному листі: «Веймарська конституція для мене – не святиня, я в її складанні участі не брав, і вона у своїх основних принципах суперечить моєму політичному мисленню» [88, с. 29]. Але Сект побоювався громадянської війни, і це істотно відрізняло його від тих представників реакційного табору, які гірше розбиралися в обстановці і прагнули йти напролом. Сект ненавидів не тільки комуністів, а й соціал-демократів, розуміючи, однак, що в даній ситуації стабілізувати становище можна тільки за допомогою лідерів СДПН, за їх участю в уряді. Проте досягнута консолідація СДПН, Центру, НДП і ННП трималася на хиткому компромісі. У листопаді соціал-демократи вийшли з коаліції, спровокувавши урядову кризу. Штресеман був змушений піти з посади рейхсканцлера.

Примітно, що Сект ще 24 жовтня вимагав від Штресемана, щоб той подав у відставку, заявивши про себе як про його наступника, а 5 листопада він вже від Еберта вимагав відставки Штресемана. Та потрібно зауважити, що, незважаючи на те, що як рейхсканцлер Штресеман очолював уряд тільки

близько ста днів, важка криза осені 1923 р. була подолана переважно завдяки рішучим і непопулярним методам, яких він вжив, виявляючи як твердість, так і тактичну гнучкість у захисті республіки. Голова партії Центр та її фракції в рейхстагу Вільгельм Маркс, якому Еберт доручив 29 листопада 1923 р. сформувати новий уряд, зазначав, що восени 1923 року мало хто вірив у можливість запобігти повному банкрутству держави [Цит. за 38, с. 70].

Однак парламентська демократія встояла. Всі небезпеки були цілком усвідомлені і більшою чи меншою мірою ліквідовані. Комуністична партія перебувала в глибокому підпіллі і не становила серйозної загрози. Велика частина правих екстремістських організацій також були ліквідовані і заборонені, а Гітлер утримувався у в'язниці. Кінець жовтня - початок листопада 1923 р принесли з собою істотне зміцнення позицій правлячих кіл Німеччини. Цьому сприяв і новий фактор, дія якого стала позначатися тоді ж: поступове пом'якшення інфляції в результаті введення так званої рентної марки і припинення друкування колишніх, повністю знецінених банкнот. Тим самим шанси сил крайньої реакції на успіх об'єктивно зменшилися. Більшість німців не підтримали ні комуністів, ні націонал-соціалістів.

Отже, на процес становлення Веймарської республіки значний вплив справили, на нашу думку, такі чинники: важкі наслідки Першої світової війни, Листопадова революція 1918 р., принизливі для Німеччини умови Версальського мирного договору. Для цього періоду були характерні урядові кризи, міністерська чехарда, неодноразове введення надзвичайного стану, що призводило, зокрема, до тимчасового скасування демократичних свобод, гарантованих Веймарською конституцією. В умовах посилення правого і лівого політичного радикалізму, а також послаблення центральної влади та проявів сепаратизму на заході Німеччини, окупації Рурської області франко-бельгійськими військами виникла гостра економічна криза 1923 р., яка спричинила небачену гіперінфляцію. Кризова ситуація помітно розширила соціальну базу радикальних рухів і партій та посилила їх антидемократичну

спрямованість. Тож 1919-1923 роки можна охарактеризувати як період надзвичайно важких післявоєнних економічних і соціально-політичних криз, які, проте, веймарська демократія спромоглася поступово подолати, про що більш докладно буде розглянуто в наступному розділі.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК НІМЕЧЧИНИ В ПЕРІОД СТАБІЛІЗАЦІЇ (1924 – 1929 рр.)

Внутрішньополітичний розвиток Німеччини наприкінці 1923 року вступив у нову фазу: почався період нетривкої та часткової економічної та соціально-політичної стабілізації. Період стабілізації був тимчасовим і недовгим, адже тривав до кінця 1929 р., тобто лише шість років. А з огляду на те, що у країні точилася боротьба з питань внутрішньополітичного життя та зберігалася безробіття, стабілізацію можна вважати відносною.

Правлячі кола Німеччини усвідомлювали, що для зміцнення своєї політичної влади необхідно передусім вивести країну з економічної кризи. Використовуючи надзвичайні повноваження, спочатку Г. Штресман, а згодом В. Маркс видали понад шістдесяті розпоряджень законодавчого характеру, що створили правову основу фінансової, податкової і соціальної політики держави. Запроваджувався курс жорсткої економії: більш ніж на третину було скорочено державний апарат; зменшено платню службовцям і чиновникам; скоротилися соціальні видатки. До того ж в останні місяці 1923 р. повністю припинилися репараційні платежі. Проте проблема репараційних боргів залежала не стільки від політики німецьких урядів, скільки від низької платоспроможності країни.

Однак Німеччина була не в змозі зміцнити своє становище без серйозної зовнішньої підтримки. Усвідомлюючи, що нове вибивання репарацій старими методами могло не тільки остаточно зруйнувати німецьку економіку, а й викликати загальноєвропейський хаос, правлячі кола США і Великої Британії виступили за припинення економічної ізоляції Німеччини та за стабілізацію її фінансової системи. Задля цього вони полегшили їй платежі по репараціях за допомогою плану Дауеса, який набрав чинності у серпні 1924 р. План Дауеса не фіксував загальної суми репарацій, були лише встановлені річні платежі. Так, у 1924/25 бюджетному році німецький уряд мав виплатити 1 млрд. марок золотом, у 1925/26 р. – 1,2 млрд., у 1926/27 р. – 1,5 млрд., у 1927/28 – 1,7 млрд., а з 1928/29 р. – по 2,5 млрд. марок щорічно [40, с.28; 57, с. 49].

Представники німецьких підприємців і профспілкові керівники на чолі з соціал-демократом Фріцем Тарновим поїхали до США, щоби вивчити американський досвід і, повернувшись до Німеччини, почали завзято закликати до раціоналізації німецької економіки. На їх переконання, для того, щоб перетворити Німеччину на велику і сильну державу, необхідно тільки дві умови: отримання доволі великих кредитів від країн-переможниць і розважливість робітників, які не повинні перешкоджати відновленню економіки своїми надмірними вимогами підвищення заробітної плати [1, с. 73]. Іноземні можновладці тим часом дійшли висновку, що для отримання від переможеної Німеччини репарацій та інших доходів, спочатку їм самим потрібно вкласти у справу певні капітали. Тож Німеччина почала отримувати один за одним іноземні позики. З 1924 по 1929 р. Німеччина одержала понад 10 млрд. марок довгострокових і понад 6 млрд. марок короткотермінових іноземних кредитів [51, с. 63]. За іншими даними, за означені шість років приплив іноземних капіталів у Німеччину становив понад 21 млрд. марок, 70 % цієї суми склали американські позики [57, с. 50]. Тож у 1924-1929 роках розгорнувся процес раціоналізації, яка супроводжувалася запровадженням нової техніки, модернізацією устаткування, підвищенням продуктивності

праці. Разом з тим зростаюча інтенсивність праці призводила до збільшення професійних захворювань і нещасних випадків на виробництві. Так кількість нещасних випадків з 1924 по 1929 р. на виробництві склала шість мільйонів. Робітників, які не витримували нових умов праці, звільняли. Внаслідок заходів з раціоналізації щорічно звільняли в середньому 250 тис. людей [57, с. 55]. Крім того, концентрація і раціоналізація збільшували розрив між виробничою потужністю підприємств і можливістю збуту, тому навіть коли випуск продукції досягнув довоєнного рівня, виробниче обладнання всієї промисловості використовувалося лише на 67 % [40, с. 30].

Хоча в роки відносної стабілізації безробіття не було ліквідовано (кількість безробітних не падала нижче 1,3-2 млн. людей [57, с. 60]), все ж покращання загального економічного становища Німеччини позитивно позначилося на матеріальному становищі трудящих країни, що соціал-демократи не забарилися записати до свого активу. Проте, як слушно зазначає О. І. Сич, економічними підвалинами переходу до економічної стабілізації стали новий репараційний план Ч. Дауеса; введення твердої валюти; запровадження урядом суворого режиму економії [62, с. 14].

Отже, заходи уряду та допомога іноземного капіталу створили умови для стабілізації німецької економіки, швидкого досягнення довоєнного рівня та відновлення воєнного потенціалу Німеччини.

До негативних наслідків плану Дауеса, на нашу думку, можна віднести те, що він зміцнив у Німеччині позиції найбільш реваншистських і реакційних сил фінансового капіталу та юнкерства. Американські позики надавались не середній та дрібній буржуазії, а виключно групі провідних, великих монополій, які відіграли значну роль в утворенні потужних концернів, які відновили воєнну промисловість, здатну виробляти у величезній кількості першокласне озброєння, танки, літаки, гармати, військово-морські кораблі новітніх типів. Тобто військова промисловість розвивалася в обхід версальських постанов. У 1925 р. командувач рейхсверу фон Сект спеціально навідав Круппа, Тіссена, Феглера та інших німецьких

промисловців, які отримали замовлення на виробництво озброєння. Тоді ж група керівників промислових підприємств, багато з яких були залучені до виконання таємних замовлень рейхсверу, створила Статистичне товариство (STEGA), яке відповідало за відносини між рейхсвером і промисловістю, а до 1926 року була сформована ефективна система військово-промислового планування [94]. Під вівіскою «Загального військового бюро» діяв генеральний штаб, і якщо напередодні Першої світової війни у німецькому генштабі служило 619 офіцерів, то у 1927 р. їх вже було 922. Рейхсвер у цей час налічував не 100 тис. людей, як це передбачалося Версальським мирним договором, а 350 тисяч [57, с. 52]. До того ж разом з грошима, за словами О. Бухвиця, в Німеччину «прийшов американський фінансовий диктатор, який прибрав до рук частину готівки Імперського банку та наклав секвестр на державні доходи» [1, с. 77].

Потрібно зауважити, що в роки тимчасової стабілізації відбулося зміцнення політичних позицій монополістичного капіталу, який усе більше впливав на внутрішньополітичне життя Німеччини. Хоча монополісти й були єдині у прагненні встановити в тій або іншій формі авторитарний режим, однак щодо темпів і шляхів досягнення цього серед них існували розбіжності. Г. А. Космач поділяє їх на дві великі групи: 1) авантюристська мілітаристська фракція німецького капіталу та 2) гнучка фракція німецьких монополістів [38, с. 102]. «Авантюристська фракція» прагнула швидкими темпами придушити революційні та демократичні сили у Німеччині, ліквідувати парламентській політичний режим і перейти до відкритої зовнішньополітичної експансії. «Гнучка фракція» вважала, що час для повалення парламентської системи та відкритої ревізії Версаля не настав, а тому слід ще зберігати буржуазні демократичні свободи. У період відносної стабілізації ця фракція ще домінувала при визначенні політичного курсу Німеччини, проте наприкінці 1920-х років почали посилюватися позиції найбільш реакційних сил.

На нашу думку, такий поділ досить умовний. Для прикладу наведемо дві цитати представників Імперського союзу німецької промисловості, виголошені майже одночасно. Так, 4 вересня 1926 р заступник голови цього союзу Пауль Сільверберг заявив, що «становище, коли така велика партія, як соціал-демократична, в умовах парламентаризму перебуває... в опозиції, є загальнополітично та економічно нестерпним і шкідливим. Не можна здійснювати владу без участі робітничого класу. ...Необхідно знайти мужність зробити послідовний висновок про те, що не можна управляти країною без соціал-демократії, в якій переважна більшість німецького робітничого класу бачить свого представника» [Цит. за: 18, с. 384-385]. А трохи раніше голова цього ж союзу Карл Дуйсберг зазначав, що «замість тимчасової конституції німецький народ потребує вождя. Ми сподіваємося... що знайдемо сильну людину, яка збере усіх під одним капелюхом» [80, S.5]. Незважаючи на те, що заява Сільверберга свідчила про реалістичну політику підприємців, адже він враховував, що СДПН була реформістською робітничою партією, що мала неабиякий вплив серед більшої частини робітничого класу Німеччини, все ж значною мірою у ній йшлося про те, щоби відповідальність за проведення непопулярних заходів на кшталт скорочення державних соціальних програм покласти на соціал-демократів. За участь правих соціал-демократів у здійсненні державної влади виступали й інші представники великої буржуазії. Цим вони прагнули дати СДПН можливість «направляти державний корабель у стан фінансового і політичного лиха», зробити її непопулярною серед робітничого класу та підготувати наступ на парламентський лад [60, с. 231].

Звісно, монополії були зацікавлені в уряді, який сприймав би вимоги економіки як національні потреби країни. Задля цього вони інколи вдавалися до незаконних дій, що ставило уряд у незручне становище. Наприклад, у травні 1926 р. до рук поліції потрапили папери, в яких йшлося про величезні суми, які промисловці надавали партіям на проведення виборчої кампанії. Політичні партії своєю чергою зверталися за підтримкою коштами до

ділових кіл, обіцяючи добиватися бажаних для них результатів. Тож були оприлюднені зв'язки, в яких «монополії виступали керівною ланкою, а партії звичайними виконавцями замовлень» [20, с. 65]. Безпосередньо буржуазні партії фінансував кураторіум з відновлення німецького економічного життя, який фактично був відділенням Імперського союзу німецької промисловості та впливав на висунення кандидатів на виборах у ландтаги і рейхстаг, визначаючи подекуди навіть теми їх виступів. Німецький історик В. Шнайдер засвідчує, що, зокрема, у бюджеті НДП надходження від промисловців становили майже п'ятдесят відсотків, а під час виборів ця частка зростала до 90 % [81, S.234]. Водночас стверджувати, що уряди Німеччини бездумно виконували вказівки промислових і фінансових кіл, було б, на нашу думку, занадто примітивно. Відносини, які склалися між рейхстагом і монополіями, відбивали боротьбу між окремими монополістичними угрупованнями та розстановку політичних сил у країні.

Зовсім в іншому напрямі, ніж у середовищі німецьких промисловців, розвивалися задуми у керівництва Загального об'єднання німецьких профспілок (АДНБ), що нараховувало понад 5 млн. членів [41, с. 15]. Тоді як підприємці вважали, що настав час обмежити політичну демократію, керівники АДНБ прагнули до розширення демократії за рахунок перенесення її з політики в економіку. Восени 1925 р. на конференції АДНБ йшлося про поступове витіснення капіталістичної економічної системи соціалістичним колективним господарством. Виходячи з цього демократизація уявлялася як розширення міжзаводського робітничого контролю за виробництвом аж до запровадження соціалістичного управління державою. Втім, якими б глибокими не були розбіжності цих двох планів, у них була одна спільна риса: їм не вистачало підтримки такої більшості голосів, яка в умовах парламентської демократії потрібна для здійснення системних змін. Разом з тим потрібно зауважити, що поступово профспілкова верхівка остаточно відмовилася від будь-якої боротьби. Соціал-демократи, які працювали на керівних посадах у споживчих кооперативах та інших соціальних

організаціях, за рідким винятком, цілковито обуржуазилися. «Мета їхнього життя полягала в тому, щоби придбати власний будиночок із садочком і на додаток до своєї основної роботи отримати декілька доходних посад, зокрема мандат депутата муніципальної ради. І якщо ця мета втілювалась, усі соціальні проблеми були для них вирішені!», – написав у своїх спогадах один з лідерів лівого крила СДПН Отто Бухвиць [1, с. 75].

Щодо політичного життя країни, то після бурхливих подій 1923 р політичні пристрасті перенеслися у вищі державні та громадські структури: рейхстаг, уряд, партії. Загалом з листопада 1923 по травень 1928 р державна влада у Веймарській республіці перебувала в руках буржуазних партій, які протягом цього періоду сформували кілька урядових коаліцій, існування яких було відзначено внутрішнім напруженням і розбіжностями з різноманітних питань, зокрема проблем внутрішньої політики.

28 лютого 1924 р. було скасовано воєнний стан, введений законами від 26 вересня і 8 листопада 1923 р.. Що цікаво, відбулося це не з ініціативи тодішнього рейхсканцлера В. Маркса, а за клопотанням фон Секта. Те, що саме командувач рейхсверу зажадав скласти з себе надзвичайні повноваження, покладені на нього 9 листопада 1923 р., можна пояснити тим, що керівництво рейхсверу побоювалося негативного впливу на війська з боку праворадикальних союзів. За словами Г. А. Вінклера, поступова стабілізація внутрішнього становища та зовнішньополітична розрядка, що намітилася, полегшила керівництву рейхсверу здійснити задуманий тактичний відступ [18, с.306].

Протягом лютого дискутувалося питання, чи повинна зберегтися або ж має скасуватися заборона на діяльність КПН і НСДАП. Більшість кабінету Маркса і Сект висловлювалися за продовження заборони, а міністр внутрішніх справ Пруссії Северинг, навпаки, вимагав скасувати заборону. Постанова Еберта від 28 лютого 1924 р. була компромісом між цими протилежними позиціями. З одного боку, відповідно до цієї постанови, воєнний стан скасовувався, обмеження особистої свободи громадян, свободи

преси і діяльність союзів втрачали свою чинність, в тому числі й заборона Секта на ці партії. З іншого – міністр внутрішніх справ отримав повноваження вживати заходи, необхідні для захисту від антидержавних дій. Задля цього і в подальшому допускалися обмеження персональної свободи і свободи слова. Під забороною залишалися громадські зібрання просто неба та демонстрації. Збереження пом'якшеного варіанту воєнного стану мало забезпечити уряд від втрати важелів влади, адже 15 лютого закінчилася дія закону про надання надзвичайних повноважень уряду, а про нові надзвичайні повноваження для кабінету Маркса не могло бути й мови. Тим часом у квітні 1924 р. КПН явочним порядком вийшла з підпілля, а у жовтні 1925 р. був сформований новий ЦК КПН, який очолив Ернст Тельман.

Для того, щоби забезпечити правим партіям більшість у рейхстазі, Еберт двічі у 1924 р. достроково розпускав рейхстаг і призначав дострокові вибори. Своєю непоступливістю вирізнялася НННП, яка до кінця 1920-х рр. об'єднувала консервативну частину електорату, а за кількістю голосуючих за неї виборців випереджала інші буржуазні партії, що давало її лідерам формальну підставу на отримання в буржуазній урядовій коаліції посади канцлера. Та коли після виборів до рейхстагу в травні 1924 р. націоналісти зібрали 19,5 % голосів [Додаток 2] і запропонували на посаду канцлера 75-річного адмірала Тирпиця, не отримавши згоди з боку інших буржуазних партій, НННП відмовилася вступити в буржуазну коаліцію. Тож до уряду, який очолив Вільгельм Маркс, увійшли представники Центру, НДП, ННП і БНП. Однак уряд Маркса протримався лише до кінця 1924 року, оскільки не мав за собою парламентської більшості і був змушений піти у відставку.

На позачергових парламентських виборах, що відбулися у грудні 1924 р., за НННП проголосували 20,5 % виборців і вона здобула 103 мандата [Додаток 2]. Її парламентська фракція за чисельністю поступалася тільки фракції соціал-демократів, у якій було 131 депутат. Хоча НННП і цього разу не змогла домогтися просування свого кандидата на посаду рейхсканцлера, однак погодилася увійти в коаліцію. На посаду канцлера, за рекомендацією

Штреземана, було запрошено колишнього міністра фінансів Ганса Лютера, який не належав до жодної з партій. Уряд, який він очолив, став першим правим урядом Веймарської республіки. Взагалі, як зауважує сучасний російський історик О. Патрушев, тоді можна було сформувати як праву, так і ліву коаліцію, та ННП була згідна тільки на правий блок [101, с.59]. ННП, яка у 1924 р. за результатами двох виборів до рейхстагу здобула 45 і 51 мандат, звинувачувала СДПН у тому, що соціал-демократія продемонструвала в уряді свою нездатність до керівництва і тепер на керівництво державою з огляду на свої здобутки претендує німецька буржуазія. СДПН, яка була найчисленнішою партією в республіці та мала найбільшу фракцію у рейхстазі, воліла залишатися в опозиції, вважаючи, що буржуазна коаліція сама повинна відповідати за свої рішення. Щодо НДП (28 мандатів за результатами травневих виборів і 32 – грудневих), то вона й надалі виступала проти правого уряду, хоча у кількісному відношенні права коаліція була можливою і без участі демократів. У партії Центра (65 мандатів за результатами травневих виборів і 69 – грудневих) [Додаток 2] ще існувало упередження проти правої коаліції, хоча поступово вона рухалася вправо.

Перемовини Маркса щодо створення широкої коаліції не мали успіху через небажання усіх партій йти на компроміс. Було очевидно, що республіка проходить не просто через одну з її численних урядових криз, а має справу з «кризою парламентської форми правління» [101, с. 59]. Таким чином, виходом з глухого кута могло бути утворення уряду безпартійного канцлера Лютера. Формально його кабінет не залежав від фракцій, та насправді члени уряду не тільки зберігали тісні відносини з фракціями, але і залежали від їх рішень.

Партії, що були тимчасово заборонені на території рейху, теж активно включилися у виборчі перегони. За КПН у травні 1924 р. проголосували 12,6 %, а у грудні – 8,9 % виборців і вона здобула відповідно 62 і 45 мандатів, а за НСДАП – 6,6 % виборців у травні та 3 % у грудні, тож вона отримала відповідно 32 і 14 мандатів [Додаток 2]. Як бачимо, КПН була представлена у

рейхстазі досить численною фракцією. Зазвичай вона критикувала політику уряду з найрізноманітніших питань, не полишаючи думки про встановлення диктатури пролетаріату. Таке поводження об'єктивно послаблювало парламентський режим і демократію в країні, оскільки, як зауважує проф. О. І. Сич, «голоси депутатів-комуністів, що майже завжди виступали в рейхстазі проти уряду та його пропозицій, разом з голосами депутатів від правих партій завжди чисельно переважали голоси представників «веймарської коаліції», що блокувало нормальне функціонування демократичного режиму» [61, с. 128]. У рейхстазі часто-густо виникала парадоксальна ситуація, коли комуністи та нацисти, виходячи з різних міркувань, з багатьох питань голосували однаково, аби тільки завадити політичному курсу «веймарської коаліції». Це парадоксальне явище отримало назву «націонал-більшовизм» [66, с. 121].

У своїй книзі «Моя боротьба» А. Гітлер писав, що інститут парламентаризму нічого крім шкоди принести не може, що сила Німеччини трималася на армії й корпусі державних чиновників, а не на базіканні в рейхстагах [4, с. 55, 65], та вийшовши із в'язниці, він переглянув своє ставлення до рейхстагу, оскільки вирішив змінити тактику політичної боротьби за владу: «Ми проникнемо до рейхстагу і там розгорнемо боротьбу з католицькими і марксистськими депутатами. Звичайно, перестріляти противників швидше, ніж перемогти на виборах, зате гарантом нашої влади стане їх же конституція» [Цит за: 73, с. 222]. Згодом Йозеф Геббельс у статті про парламентську тактику НСДАП писав: «Ми станемо депутатами, щоб паралізувати веймарський порядок за його ж допомогою. Якщо демократія така дурна, що робить собі ведмежу послугу... так це її власна справа.... Ми йдемо як вороги! Як вовки, які вриваються в овечу отару! ...Ми обираємося як противники рейхстагу, і будемо використовувати мандат для виконання нашого замовлення...» [2, с. 357].

Тим часом добігав кінця термін перебування Еберта на посаді рейхспрезидента Німеччини, коли за три місяці до нових виборів він

несподівано помер. На початку 1925 р. ніхто ще серйозно не замислювався про прийдешні президентські вибори, оскільки повторне обрання Еберта вважалось безсумнівним. Вірогідність його обрання, на нашу думку, мала підстави: по-перше, за нього проголосувала б СДПН і буржуазні партії «веймарської коаліції» – НДП і Центр, які на останніх виборах до рейхстагу здобули разом з соціал-демократами майже 50 % голосів; по-друге, його жорсткі заходи проти революційних виступів робітничого класу та багаторазове застосування ним надзвичайного стану привертало до нього й багатьох правих політиків. Тепер же склалася зовсім інша ситуація для президентських виборів. Выборча кампанія з виборів президента в 1925 р проходила в умовах гострих політичних сутичок, формування складних партійних коаліцій і довгих пошуків кандидатів на посаду, що звільнилася.

СДПН втратила в особі Еберта кандидата, який міг розраховувати на підтримку широких буржуазних кіл, а серед правих соціал-демократів відомі люди на кшталт Носке настільки дискредитували себе в очах робітничого класу, що не мали шансів на обрання. Тож вони обрали кандидатом Отто Брауна, чия кандидатура могла бути прийнятною для буржуазних республіканців. Центр висунув свого кандидата в рейхспрезиденти Вільгельма Маркса, канцлера двох попередніх урядів. НДП – баденського державного президента Віллі Гельпаху. Керівництво ННП обговорювало можливість висунути на посаду президента кандидатуру Гінденбурга, проте багато хто з близьких до цієї партії великих промисловців, знаючи, що той не має ані чіткої політичної концепції, ані уявлення про господарсько-політичні проблеми, домоглися висунення кандидатури члена ННП Карла Ярреса, котрий працював в урядах Штреземана та Маркса. БНП пропонувала кандидатуру баварського прем'єр-міністра Генріха Хельда, а НСДАП – фельдмаршала Еріха Людендорфа. Від КПП кандидатом у президенти був висунутий Ернст Тельман.

У першому турі жоден з кандидатів не набрав необхідних для перемоги 50% плюс один голос: за Ярреса подали 10,8, за Брауна – 7,8, за Маркса –

4,0, за Тельмана – 1,9, за Гельпаху – 1,6, за Людендорфа – 0,2 млн. голосів [60, с.183]. Відповідно до закону про вибори, для обрання президентом у другому турі достатньо було отримати відносну більшість голосів. Партії «веймарської коаліції» висунули єдину кандидатуру В. Маркса, який був оголошений представником «Народного блоку», утвореного Центром, СДПН і НДП. Оскільки Яррес не мав шансів на перемогу, НННП, ННП і БНП висунули нового кандидата – 78-річного фельдмаршала П. Гінденбурга. КППН знову висунула кандидатуру Тельмана, який завідомо не мав реальних шансів на успіх. Комуністи вважали, що пролетаріат не повинен вибирати між «цивільним диктатором» Марксом і «військовим диктатором» Гінденбургом. Ідеологічні засади комуністів виявилися сильнішими за політичний прагматизм. За Тельмана проголосувало 1,93 млн. особ (6,3%). Цих голосів якраз і не вистачило Марксу для перемоги, він отримав лише 13,75 млн. голосів (45,3%). Президентом республіки був обраний Гінденбург, який зібрав на 950 тис. голосів більше (48,4%), ніж Маркс. [37, с. 166].

Німецький політик і журналіст Гельмут фон Герлах виокремив чотири причини перемоги Гінденбурга: позицію КППН, яка не підтримала Г. Маркса; перехід на бік реакції БНП, яка голосувала всупереч католицизму за протестанта; підтримку Гінденбурга з боку жіночої частини електорату, а також та обставина, що 2/3 мешканців Німеччини були протестантами, не схильними голосувати за лідера католицького Центру В.Маркса [38, с. 113]. Газета «Берлінер тагеблатт» писала про результати президентських виборів: «Республіканці програли битву. Раніше прихильник монархії, фельдмаршал фон Гінденбург став президентом Німецької республіки. Вчорашні вибори були іспитом для розуму, і ... приблизно половина німецького народу цей іспит не склала. Що можна вдіяти з народом, який не вчиться на своїх помилках і дозволяє вкотре правити собою одним і тим же людям? Ми впевнені, що президент Німеччини Гінденбург не бажає влаштовувати чвари,

а його войовничим партійним соратникам варто було б знати, що вже багато боїв виграно, однак перемогу так і не здобуто» [2, с. 352-353].

Таким чином, поборники республіки програли не просто президентські вибори, але, на нашу думку, вони програли битву за республіку.

У палаці рейхспрезидента запанував новий стиль життя: якщо Еберт жив тут як скромний чиновник республіки, то Гінденбург розташувався тут на кшталт імперського намісника. З його вступом на посаду оклад і сума на представницькі видатки були збільшені з 60 тис. до 120 тис. марок на рік при безкоштовній службовій квартирі з усім обладнанням [60, с.194]. Якщо у політиці Еберта переважав курс на утвердження демократичних тенденцій, то у Гінденбурга – традиційні консервативні ідеї з недовірою до парламенту і виборних елементів влади. Перший втілював шанс для республіки, другий – її крах [91]. Гінденбург вбачав власне завдання насамперед у тому, щоби прикривати таємне переозброєння Німеччини. У листі до рейхсканцлера він вимагав жорсткішого карного кодексу: «Тому, хто публічно заявляє про порушення рейхом міжнародно-правових зобов'язань... загрожує – незалежно від правдивості чи неправдивості висунутих тверджень, а також від того, йдеться про таємні або вже опубліковані свідчення, – позбавлення волі» [Цит. за: 60, с. 200]. В подальшому Гінденбург активно залучився до боротьби, що мала на меті заборону пацифістських організацій. Влітку 1926 р. поліція викрила змову проти Веймарської республіки однієї пангерманської організації, на чолі якої стояв запеклий націоналіст Г. Класс. Змовники планували розпустити рейхстаг, придушення робітничого руху, заборону КПН. Однак суттєвих заходів проти цього угруповання вжито не було, оскільки поліція під час розслідування всюди наштовхувалася на зв'язки путчистів з Гінденбургом. Демократ Ф. Фріденсбург, який натякав про причетність до змови оточення президента, зазнав цькування з боку правої преси, а незабаром Гінденбург почав вимагати усунення Фріденсбурга з посади заступника поліцей-президента Берліна [38, с. 121]. Таким чином,

обрання президентом Німеччини Гінденбурга свідчило про посилення реакції і було симптомом зростання реваншистських сил в країні.

Тим часом у середовищі буржуазних партій досить швидко виявилися відцентрові тенденції, які були ініційовані ННП. У жовтні 1926 р. вона не підтримала прозахідну політику уряду і вийшла з його складу, розваливши кабінет Лютера. 16 травня 1926 р. В. Маркс знову очолив кабінет, до якого увійшли представники Центру, ННП і НДП. Оскільки у кабінеті Маркса усі міністри, які були за уряду Лютера, залишилися на своїх посадах, новий кабінет глузливо найменували «уряд Лютера мінус Лютер» [41, с. 70]. Однією з головних внутрішньополітичних проблем цього кабінету були суперечки щодо подальшої долі майна німецьких князів, яке було конфісковано ході революції. Фракція НДП внесла в рейхстаг проект закону, яким дозволялося місцевій земельній владі врегулювати проблеми позасудовими методами, в разі прийняття рішення про відчуження власності князі мали отримати відшкодування. КПН натомість виклала свій законопроект, який передбачав повне і безоплатне відчуження усіх земель, угідь, маєтків та іншої власності повалених династій на користь нужденних, а СДПН приєдналася до неї. Одночасно з цим КПН поставила вимогу провести народний референдум для прийняття законопроекту. Незважаючи на те, що законопроект КПН підтримало лише 36,4 % учасників референдуму, все одно це був успіх, оскільки «ні» закону сказало тільки 1,5 % [2, с. 353]. Перший референдум в історії Веймарської республіки, з одного боку, продемонстрував участь великої частини населення у вирішенні важливого питання, з іншого – показав недовіру до парламентської системи. Водночас референдум розкрив підводні камені плебісцитарної демократії, тобто демократії, за якої безпосереднє волевиявлення народу обмежується схемою «схвалити» чи «заперечити». Згаданий законопроект звів воедино сили, нездатні до тривалого конструктивного співробітництва, і, за словами Г. А. Вінклера, утворив рівчаки між тими, на кого тільки й могла спиратися республіка: між поміркованими частинами робітничого руху та буржуазії [18,

с. 382]. Всередині робітничого класу тимчасова єдність дій соціал-демократів і комуністів не сприяла навіть пом'якшенню суперечностей: тільки-но завершився плебісцит, як КПН знову звинуватила СДПН у класовій зраді. А СДПН, як підкреслює російський історик А. О. Целіщев, незважаючи на свою опозиційність, постійно пропонувала послуги з оформлення уряду «великої коаліції» [71, с. 345].

Загалом під час правління третього кабінету Маркса внутрішньополітична ситуація у Німеччині була відносно спокійною. Щоправда, парламентська база уряду була вельми вузькою, тому питання про її розширення ставало нагальним, а соціал-демократи не полишали думку про сформування «великої коаліції». Наприкінці 1926 р. фракція СДПН заявила про вотум недовіри кабінету В. Маркса, викликавши урядову кризу. Очільників соціал-демократії підштовхнуло на виступ за відставку уряду ще й те, що фракція ННП виявила бажання повернутися до політики «середини» і свою готовність вести перемовини з соціал-демократами. Проте надії лідерів СДПН на сформування уряду «великої коаліції» не справилися й цього разу.

Після того, як Гінденбург зажадав від Маркса «в інтересах вітчизни» сформувати уряд, який спирався би на праву більшість у рейхстазі, партія Центру у своєму маніфесті виклала вимоги створення правої коаліції: збереження республіканської конституції, позапартійність рейхсверу, політика соціального примирення в сенсі надання рівних прав роботодавцям і робітникам та службовцям [18, с. 390]. НННП пристала на ці умови і цим зробила можливим утворення 20 січня 1927 р. четвертого уряду під керівництвом В. Маркса. І у цьому уряді лідери СДПН не отримали жодного міністерського портфеля. О. Гесслер (НДП) знову очолив Міністерство рейхсверу, а інші міністерські посади посіли представники Центру, НННП, ННП і БНП. Тож цей уряд мав більшість у рейхстазі і не потребував підтримки СДПН. Новий уряд зосередив головну увагу на питаннях ремілітаризації країни, стрімко зросли видатки на армію і поліцію. Якщо в

1924-1925 рр. на збройні сили було витрачено 490,9 млн. марок, а на утримання поліції 191,7 млн. марок, то у 1926-1927 рр. відповідно 704,2 млн. 213,7 млн. марок [41, с. 78]. Потрібно зауважити, що умови, за яких четвертий уряд Маркса втілював військову програму, були сприятливими, оскільки цей період характеризувався подальшим економічним піднесенням, обумовленим відносною стабілізацією економіки. Хоча за цей час були досягнуті певні успіхи: продовжено дію закону про захист республіки, ухвалені нові закони про робочий час, арбітраж і страхування по безробіттю, уряд Маркса усе більше втрачав авторитет не тільки серед робітників, а і в інших верстах населення, особливо в колах дрібної і середньої буржуазії, що розорювалася.

Зростала недовіра народу не лише до уряду, а й до партій, які були представлені в цьому уряді: ННП, Центр, НННП, БНП. Це співпало із загостренням політичних розбіжностей всередині буржуазного блоку. Так, прагнучи послабити позиції НННП у парламенті та уряді, міністр закордонних справ Штреземан висловився за відновлення коаліції з СДПН, не рахуючись з тим, що це викликало протидію інших лідерів ННП. При цьому мало значення й те, що необхідність участі в уряді представників СДПН зростала з метою маскуванню мілітаризації країни, що посилювалася. Водночас ускладнилися стосунки між ННП, з одного боку, та НННП і Центром – з іншого, з питання про шкільну реформу, адже ННП була прихильницею світської школи, а НННП і Центр виступали за конфесійну школу [Див. докладніше: 21, с. 126], виникли розбіжності з низки питань між Центром і НННП. Націоналісти вкотре вийшли з уряду. Буржуазна коаліція остаточно розвалилася. І те, що Маркс після відставки міністра рейхсверу Гесслера дав змогу Гінденбургу одноосібно вирішити питання про нового воєнного міністра, було, на нашу думку, поганою ознакою. Грьонер, який заступив Гесслера, заявив, що тепер у політичному житті Німеччини без рейхсверу не зрушити з місця жодного каменя [Цит. за: 60, с. 233].

31 березня 1928 р., тобто у день розпуску рейхстагу, в рейхсраті ухвалили рішення щодо проекту побудови панцирного крейсера «А». Військо-морський флот планував почати цим кораблем побудову низки суден і зв'язати законодавців довготривалою програмою фінансування. КПП протиставила будівництву крейсера вимогу введення безкоштовного харчування у школах. Гасло «Дитячі сніданки замість панцирника» використовували також і соціал-демократи, які цим, на наш погляд, намагалися виглядати в очах виборців радикальніше, ніж були насправді. А загалом у суспільстві напередодні виборів 1928 р. було відносно спокійно. Безробіття було трохи менше попереднього року. СДПН і НДП дали зрозуміти, що хоча до виборів вони не будуть підтримувати урядову програму дій, однак не будуть і виступати проти неї.

Тим часом керівництво СДПН докладало чимало зусиль для відновлення контролю над робітничим рухом. Це досягалося як пропагандою через центральні та провінційні газети і журнали, так і спробами побудувати «державу загального благоденства», яка мала забезпечити соціальний захист широким верствам населення. Та, незважаючи на певні успіхи (муніципалітети багатьох великих міст, які очолювали соціал-демократи, ініціювали будівництво шкіл, лікарень, будинків суспільного призначення, житла для малозабезпечених робітників; за роки існування Веймарської республіки побудовано 2,4 млн. будинків, знижена квартирна платня, витрати на соціальні потреби зросли за 1925 - 1928 рр. на 25%, проте як і асигнування на розвиток освіти, культури тощо [62, с. 15], створити «державу соціального добробуту» не спромоглися.

На Кільському з'їзді СДПН, що відбувся у травні 1927 р., були підбиті підсумки діяльності соціал-демократії за перші три роки стабілізації. Якщо коротко охарактеризувати доповіді, виголошені на цьому з'їзді, то їх суть полягала в наступному: відхід соціал-демократії від марксизму – «мотлох формул, від якого ми повинні нарешті звільнитися» (теоретик СДПН і міжнародного соціалістичного руху Рудольф Гільфердинг); наміри соціал-

демократів співпрацювати з іншими партіями аж до створення уряду «великої коаліції» – «Німецька соціал-демократія незалежно від того, чи буде вона в опозиції або ж у коаліційному уряді, незмінно вестиме боротьбу за зміцнення політики блокування з іншими партіями. Головне завдання полягає в тому, щоби надалі ще більше зміцнювати велику ідею демократії та всіляко розширювати її» (очільник СДПН Отто Вельс); побажання проводити «таку земельну і господарську політику, котра усувала б негативний вплив земельних монополій» [Цит за: 41, с. 81-82; 84-85]. Отже, з'їзд визначив новий етап співробітництва правих соціал-демократів з монополістичною буржуазією та продемонстрував їх настійне прагнення сформувати уряд «великої коаліції».

На травень 1928 р були призначені дострокові вибори в рейхстаг, які внесли суттєві корективи в розстановку політичних сил. Якщо наприкінці 1925 р. чиновники побоювалися, що в разі участі СДПН в уряді можна очікувати відставки президента, то у 1928 р. вони вже переконували Гінденбурга в тому, що необхідний час для подолання тактичних розбіжностей у таборі ворогів республіки і що для цього нема кращого шляху, ніж дискредитація соціал-демократії тимчасовим допуском її в уряд. Результати виборів зафіксували слабкість позиції буржуазних партій і зміцнення ролі СДПН. Поразка буржуазних партій виявила невдоволення мас наслідками політики раціоналізації та егоїстичною політикою буржуазного блоку. Успіх СДПН був значною мірою наслідком переходу на її бік виборців, які раніше віддавали свої голоси буржуазним партіям, а також політики дрібних поступок, які соціал-демократи «виторгували» у підприємців у роки відносної стабілізації. Уряд, сформований соціал-демократом Г. Мюллером, знаний як «уряд великої коаліції»: до нього увійшли представники СДПН, ННП, НДП, БНП і Центру. Ставши зі 153 мандатами найбільшою фракцією в рейхстазі (решта партій, що увійшли до коаліції, разом здобули 148 мандатів) [Див.: Додаток 2]. на чолі зі своїм однопартійцем, соціал-демократи отримали ще один шанс для активного

впливу на формування державної політики і зміцнення демократичних інститутів. Тож СДПН і в роки відносної стабілізації залишалася однією з найважливіших опор Веймарської республіки і, за словами проф. О. І. Сича, міцно інтегрувалася в її політичну систему, стала «державною партією» [62, с. 14]. Водночас коаліційний уряд великою мірою слугував ширмою, за якою реакція готувала перегрупування сил у політичному житті Німеччини.

У виголошеній рейхстагу програмі Мюллер обіцяв сприяти трестам і картелям, сприяти у капіталонакопиченні, підготувати уніфікацію податкової системи. Побіжно і у загальних словах програмі йшлося про необхідність «демократизації держави», про заходи з допомоги середньому стану, про 8-годинний робочий день, охорону праці [41, с. 98]. Вже перші кроки нового уряду показали, що позиція міністрів соціал-демократів у внутрішній політиці у своїй основі мало чим відрізняється від позиції представників буржуазних партій. Тож за канцлерства Мюллера великі монополії продовжували здійснювати неабиякий вплив на політичне та економічне життя країни.

Уряд «великої коаліції» пришвидшив процес відродження воєнної могутності країни. У 1929 році Німеччина вже була постачальником зброї до 13 країн, у тому числі для Франції, Іспанії, Бельгії, Японії. Великі кошти витрачалися на утримання різного роду воєнізованих організацій на кшталт «Технічної допомоги» та на пенсії офіцерам, які йшли у відставку, задля того, щоби дати можливість рейхсверу підготувати нові кадри і тим самим обминути версальські обмеження чисельності офіцерського корпусу. Загалом у 1929 р. на ці цілі було витрачено 491 млн. марок [42, с. 81-82]. Тож коаліційний уряд йшов на усе нові порушення постанов Версальського договору.

Рейхсвер знаходив нелегальні шляхи, щоби солдати отримували підготовку як майбутні унтер-офіцери, а унтер-офіцери – як майбутні командири взводів, які могли б у будь-який час стати командирами рот, а командири рот за своєю кваліфікацією були командирами батальйонів [3,

с. 57-58]. На початку 1927 р. генерал Хейе повідомив уряд, що рейхсвер таємно створив запаси з 350 000 гвинтівок, 12 000 ручних і станкових кулеметів, 400 траншейних мінометів, 600 легких і 75 важких артилерійських гармат [94]. Таким чином, вже на середину 1920-х років рейхсвер становив повноцінні збройні сили, на основі яких можна було будувати велику і сучасну армію. Незважаючи на те, що очільники рейхсверу декларували його аполітичність і стверджували, що йому нема діла до чвар між партіями, що він створений для захисту республіки від внутрішніх і зовнішніх ворогів, це не відповідало дійсності. Офіцери рейхсверу були, як правило, монархістами або прибічниками авторитарного політичного режиму. Як писав у своїх спогадах німецький офіцер Бруно Вінцер, рейхсвер насправді сприяв здійсненню широких політичних планів меншості, яка мала тоді усі засоби влади в Німеччині, й готував агресивний реванш за поразку у Першій світовій війні та прагнув покласти край демократизації [3, с. 49]. Б. Вінцер згадує, що серед офіцерів рейхсверу прізвище тодішнього президента республіки Еберта завжди промовлялося крізь зуби, з іронічною посмішкою та епітетом «підмайстер шорника», а ім'я Гіндербурга – «пан фельдмаршал». «Чим довше ми служили в рейхсвері, тим глибше вкорінювалася в нас усвідомлення нашої обранності, тим сильнішим було переконання, що людиною є лише той, хто належить до раси панів. ...Ми не замислювалися, які економічні та політичні інтереси, які суспільні верстви зацікавлені у рейхсвері та чиїм військовим інструментом і знаряддям влади він насправді був» [3, с. 45; 63; 66].

На політичне життя Німеччини, зокрема у період відносної стабілізації, впливали і різноманітні союзи та воєнізовані організації. Так, створений ще за життя Еберта та з його ініціативи Союз імперського прапора – рейхсбаннер – був демократичною політичною і бойовою організацією колишніх учасників Першої світової війни, яка на початок 1925 р. об'єднувала близько 3 млн. «друзів Веймарської конституції і Веймарської республіки» [41, с. 16]. Цей союз був покликаний охороняти правопорядок

Веймарської республіки і вести боротьбу проти її ворогів, насамперед проти монархістів і фашистів. Хоча рейхсбаннер вважався міжпартійною організацією, проте фактично ним керували соціал-демократи.

Іншою організацією фронтовиків, створеною ще раніше під проводом обер-лейтенанта Ф. Зельдте для боротьби з «листопадовою демократією», був «Сталевий шолом». Євреям і соціалістам членство в організації було заборонено. Зельдте планував перенести «дух фронтового товариства» на політичне життя Веймарської республіки та мав за мету «захист народу та рейху від соціалістичних і комуністичних збройних повстань і заколотів» та боротьбу проти «системи», тобто веймарського режиму. «Сталевий шолом», який займався також військово-патріотичною підготовкою німецької молоді відповідно до своїх програмних установок, був різко ворожий Веймарській республіці. Бійці «Сталевого шолома» свого часу брали участь в усіх збройних сутичках проти німецьких комуністів і членів НСДПН. У 1924 р «Сталевий шолом» активно боровся проти «плану Дауеса». На 1925 р. у лавах «Сталевого шолома» та його молодіжного крила «Молодого Сталевого шолома» перебувало понад 400 тис. активних членів [82]. А загалом у різноманітних воєнних союзах на кшталт «Сталевого шолома», «Вервольфу», «Німецького союзу офіцерів» у 1927 р. налічувалося понад 3 млн. людей [57, с. 52].

Гінденбург був вражений, що «Сталевий шолом», почесним головою і покровителем якого він був, і за його президентства влаштовував антиреспубліканські маніфестації та заявляв: «Ми усією душею ненавидимо нинішню структуру держави, її форму та її зміст, її становлення та її суть» [103, с. 83]. А завчасне викриття планів змовників показало Гінденбургу, що поки не залишається нічого іншого, як дотримуватися «парламентських правил гри». У 1928 р. кількість членів «Сталевого шолому» сягнуло 620 тис., а у 1929 р. – вже 1 млн. [21, с. 130]. Виступаючи від самого початку проти Веймарської республіки, «Сталевий шолом» посилив нападки на неї, коли до уряду в 1928 р. прийшли соціал-демократи.

У 1926 р. частина лівих лідерів НДП, кілька керівників СДПН і декотрі ліві Центру утворили міжпартійний Республіканський союз, який мав за мету шляхом соціальних поступок інтегрувати робітничий клас у буржуазну державу і посилити тим самим Веймарську республіку. Щоправда, цей союз залишався нечисленною та невливовою організацією.

У роки стабілізації на могутню силу перетворився створений з ініціативи Е.Тельмана в 1924 р. Союз червоних фронтників. Це була бойова організація самооборони німецьких робітників, члени якої захищали робітничі демонстрації, збори, страйкові комітети, редакції газет від нальотів озброєних фашистських нападників. Червоні фронтники вели широку агітацію через свою газету «Рот фронт», що поширювалася накладом у 300 тис. екземплярів, а також шляхом розповсюдженням брошур, листівок, плакатів, звернень. Наприкінці періоду стабілізації Союз об'єднував у своїх лавах понад 150 тис. людей [25, с. 100].

Щодо нацистів, то вони ще наприкінці 1921 р. почали створювати горезвісні загони штурмовиків (СА), які були зняряддям розправи з ворогами нацизму. Також було створено декілька воєнізованих молодіжних союзів НСДАП, які в 1926 р. об'єдналися в єдину організацію під назвою «Гітлерюгенд – Спілка німецької робітничої молоді». Члени цієї організації, які досягли 18 років, повинні були вступати до лав НСДАП і до лав СА. З метою поширення своєї ідеології та збільшення електоральної бази фашисти почали створювати низку допоміжних організацій: «Союз боротьби за німецьку культуру», «Націонал-соціалістський союз вчителів», «Союз націонал-соціалістських німецьких юристів», «Союз лікарів націонал-соціалістів» тощо.

Монополісти, банкіри, юнкерство та політики від ННП, НННП та НДП, що прагнули дискредитувати парламент, у 1928 році заснували «Союз оновлення рейху», який розробляв проект зміни конституції та виступав за розширення прав президента. В його установчому маніфесті була вимога створення «третього рейху». Тобто йшлося не про «імперську реформу», як

декларувалося, а про цілковите перетворення держави. Наприкінці періоду відносної стабілізації «Союз оновлення рейху» разом з правими партіями набирали усе більшого впливу на політичне життя Німеччини.

Потрібно зауважити, що у Німеччині політичні партії не були ніколи по-справжньому популярними. Втім, як зазначає Курт Зонтгаймер, «ніколи за всю історію існування партійної системи вони не викликали такої ненависті, як за Веймарських часів. Таке презирство до політичних партій пов'язане з презирством до політичного ремесла загалом і його агентів, насамперед функціонерів» [34, с. 148]. Проте неприйняття багатопартійності не впливало на активність виборців. Їхня явка на вибори була досить висока. Однак більших шансів почали отримувати ті партії, які обіцяли у своїх програмах відмову від партійної системи. Наприклад, подавали надію виборцям націонал-соціалісти, які запевняли, що ненависній партійній системі буде покладено край тільки-но вони прийдуть до влади. А. Гітлер, критикуючи партійних парламентарів, так описував роботу: «Селянину вони пообіцяють захист сільського господарства, промисловцю – покровительство його виробництву, споживачеві – захист його споживацьких інтересів, вчителям вони обіцяють збільшити платню, чиновникам – пенсію, вдовам і сиротам – повне забезпечення. Заразом вони не шкодують обіцянок покращити шляхи сполучення, знизити податки... Потім минають вибори, і пани парламентарі тепер цілих п'ять років і не думають влаштувати народні збори. Пани законодавці раді тепер, що вони позбавилися набридливої тяганини з плебсом. Тепер починається боротьба парламентаря за свій кусень хліба – цебто за отримання коштів, які належить отримувати народному представнику» [4, с. 112-113]. Так само КПП зі своєю теорією диктатури пролетаріату обіцяла відмову від багатопартійного режиму. ННП пропонувала одноосібну президентську диктатуру. Незважаючи на те, що і всередині демократичних партій були незадоволені видами і методами міжпартійної боротьби, це не спонукало їх до компромісу. Як наголошує А.Г.Вінклер, не маючи звички до вимушених компромісів, партії

Веймарської республіки усе частіше схилялися до того, щоби розглядати свої цілі такими, які повинні прийматися беззастережно [18, с. 403]. Цим можна пояснити ту хиткість, яка вирізняла німецький парламентаризм навіть у відносно спокійні роки Веймарської республіки.

Прикладом того, що нелюбов до партій не викликала політичної пасивності, є виникнення численних політичних напіввійськових організацій, союзів, об'єднань і спілок, про що йшлося вище. Здебільшого вони виникали як протест проти держави, що не відповідала уявленням німців, якою має бути державність Німеччини, тому вони були активними супротивниками нової партійної держави. Одні критикували партійний режим через те, що він захопив державу, яка піднялася над народом; другі ненавиділи за те, що він буцімто зруйнував єдність нації; треті вважали, що ідея партійності давно віджила і вже час цьому явищу покласти край. Та якими мотивами не керувалися би у протестах проти партій і проти Веймарської республіки, в тому, що партії – це нав'язане зло, вони були одностайні. Багато хто поділяв тезу Гітлера, що «тепер від чиновника вимагають не знань, не вміння, а лише належності до певної партії. Тепер люди із самостійним незалежним характером не потрібні, вони тільки заважають» [4, с. 65].

Ще одним фактором, який негативно впливав на внутрішньополітичне життя Німеччини, було те, що на середину 1920-х років у країні нараховувалося 18 земель і вільних міст. Кожна земля мала свій уряд і ландтаг. Тому в Німеччині на 1925 р. було 109 міністрів і 2 126 парламентарів [38, с. 127]. Складність управління землями полягала також у наявності близько 200 анклавів. Пруссія, наприклад, поділялася на 71 область і мала 77 анклавів на території інших земель. Тож НДП усе наполегливіше домагалася централізації державного апарату, оскільки демократи вважали, що єдина держава має зміцнити республіканську форму правління і дати відсіч крайнім націоналістам і супротивникам зліва, а саме: КПН і робітничому руху. Та цей проект реформи державного устрою не втілювався за період існування Веймарської республіки і територіальне питання

залишалося «больовою точкою» республіканської державно-правової системи.

У 1928-1929 рр. почали зміцнюватися зв'язки монополістів з верхівкою НСДАП, чисельний склад і вплив якої зростав. Серед ділової еліти Німеччини складалась група, просякнута націоналістичними поглядами, яка мріяла про незалежну економічну політику, що могла бути заснована лише на застосуванні сили: всередині країни – до «лівої» опозиції, а за її межами – до конкурентів у світовій торгівлі [44, с. 53]. Хоча фінансистів непокоїли антисемітські закиди націонал-соціалістів, та Гітлер для представників фінансових і промислових кіл Німеччини подавав свій антисемітизм як негативне ставлення до іноземного капіталу, жодним чином не пов'язане з євреями німецького походження. Тож у 1920-х роках у них зберігалася надія, що антисемітизм і соціалістичний компонент у програмі НСДАП становить тимчасовий популістський прийом: «Усе це базікання слугує лише пропагандистським цілям. Побачите, тільки-но Гітлер опиниться за кермом, у нього з'являться справи, важливіші за картання євреїв» [5, с. 25]. Водночас, можна погодитися зі словами Г. Розанова, що аж до початку світової економічної кризи «тенденція до встановлення фашистської диктатури не була визначальним елементом політики керівних груп німецького фінансового капіталу» [56, с. 5]. Гітлер же, як стверджує британський історик Хью Тревор-Ропер, ніколи не симпатизував представникам великого капіталу і неодноразово називав їх «шахраями та холоднокрівними здирниками», а загравання з ними визначав як «необхідність під час нашої боротьби», хоча «п'ятдесят буржуа не вартують одного штурмовика» [Цит. за:12, с. 94; 125; 127]. Проте попервах зростаючій внутрішній згуртованості та агресивності НСДАП просто не надавали великого значення, тим паче, що на виборах до рейхстагу в травні 1928 р. вона отримала усього 2,6 % голосів і, відповідно 12 мандатів [58, с. 352; Додаток 2].

Після 1928 р. політична та економічна ситуація в країні погіршилася: провідні промисловці, прагнучи за будь-що позбавитися репарацій, не

виконували розпоряджень уряду; тягар заборгованості ставав усе більш обтяжливим; залежність уряду від важкої промисловості та банківських магнатів ставала більш помітною. Коли уряд вирішив запровадити внутрішню позику для покриття невідкладних платежів, власники банків висунули неприйнятні контрвимоги. Дебати в рейхстазі з питання бюджету показали, що сотні мільйонів марок асигнуються за різноманітними статтями на «чорний рейхсвер», на озброєння, на підготовку реваншистської війни. А юнкерам, які занедбали свої господарства, надавалася одна субсидія за іншою за рахунок робітників, службовців і дрібних селян. За рік ці субсидії склали величезну суму в 4 млрд. марок [1, с. 84]. Голосні обіцянки соціал-демократів знищити податки, скоротити мито і акцизи на предмети широкого вжитку, виявилися лише передвиборчими гаслами. Навпаки, підвищилася частка податків, які сплачували трудящі: якщо у 1923/24 р. ця частка становила 49,6 %, у 1927/28 р. – 68,2 %, то у 1928/29 р. вона зросла до 77,6 % [41, с. 105]. Ставало очевидно, що усе більше управляє країною не парламент, а великі промисловці, власники банків та юнкери.

Наприкінці 1928 р. помітно зміцнили свій вплив праві угруповання всередині буржуазних партій (прихід до керівництва в партії Центр реакціонера Л. Кааса, обрання очільником ННП прибічника ідей радикального націоналізму А. Гугенберга, висунення на керівну посаду в ННП Е. Шольця, які вимагали перегляду конституції). Г. Мюллер у листі до очільника СДПН Отто Вельса писав: «У середовищі німецької буржуазії посилюються ті течії, які, беручи до уваги розбрат між партіями, а також обумовлене цими чварами безсилля рейхстагу, бачать свій порятунок у сильному надпартійному уряді... Якщо ми не зможемо забезпечити у Німеччині стійкі урядові відносини, то банкрутом стане парламентаризм, що виник на ґрунті Веймарської конституції» [Цит. за: 18, с. 420-421]. А на початку 1929 р. праві сили в буржуазних партіях почали активно виступати за усунення Т. Мюллера від канцлерства і передачу влади кабінету, який би правив на підставі 48 статті конституції, тобто без рейхстагу. Тож можемо

констатувати, що і через десять років після заснування Веймарської республіки німецькі політичні партії не усвідомили, що у парламентській демократії розділювальна риска пролягає не між урядом і парламентом, а між урядовим табором і опозицією. Тим часом на порозі вже постала світова економічна криза.

Таким чином, аналіз політичного розвитку Німеччини в 1924-1929 роках показує, що цей період характеризується нетривкою відносною політичною та соціально-економічною стабілізацією. Посилення економічної могутності німецьких монополій призвело до посилення їх впливу на політичне життя країни та до зростання політичної реакції. Для цього вони використовували рейхстаг, державний апарат, рейхсвер і мілітаристські союзи. За цей час у країні змінилося п'ять урядів, які представляли то «веймарську коаліцію», то праві партії, з яких лише два уряди підтримувалися парламентською більшістю, а коаліції ж постійно перебували під загрозою розпаду. Характерно, що жоден уряд не пропрацював повний термін своїх повноважень. Партії переймалися не так інтересами народу, як інтересами певних вузьких кіл або ж власним політичним успіхом. Життєвий рівень німецьких робітників залишався низьким, а рівень безробіття був порівняно високим. Тим самим зі стабілізації виростала загроза нової економічної кризи. Тож політична стабілізація була відносною: за зовнішнім, начебто нормальним фасадом політичного розвитку відповідно до демократичних процедур, ховалися проаналізовані нами тривожні тенденції для долі Веймарської демократії, які підривали її зсередини.

РОЗДІЛ 3
ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ НІМЕЧЧИНИ
В ПЕРІОД СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ ТА
ЗАНЕПАД ВЕЙМАРСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Наприкінці 1929 р. світ уразила економічна криза, що тривала понад три роки. Низка обставин спричинила надзвичайне загострення кризи саме у Німеччині. Боротьба німецьких монополій зі своїми іноземними конкурентами ускладнилася в роки кризи, по-перше, через втрату колоній та інших сфер впливу внаслідок Першої світової війни: по-друге, економіка Німеччини була обплутана боргами через іноземні позики: по-третє,

Німеччина була у невідгідному становищі порівняно з іншими країнами через те, що останні перешкоджали проникненню німецьких товарів на свої ринки шляхом встановлення високого мита. Крім того, Німеччина повинна була виплачувати репарації, які важким тягарем падали на трудящі маси, що іще більше звужувало внутрішній ринок для німецької промисловості.

Як зазначалося у попередньому розділі, у роки стабілізації німецька економіка використовувала у великих розмірах іноземні кредити, обсяг яких на початок кризи сягнув 15,7 млрд. рейхсмарок [18, с. 437]. А у роки кризи кредитори почали вилучати свої кошти, що викликало крах цілої низки банків і великих промислових компаній Німеччини. Криза охопила усі галузі та усі промислові райони країни, а також завдала ударів майже по усіх верствах міста і села, оскільки з промисловою кризою тісно перепліталася криза аграрна. Вже на її початку заборгованість дрібних і середніх селян банкам сягнула 13 млрд. марок [57, с. 61]. Сотні тисяч дрібних вкладників розорилися через крах банків, майже половина робітників були звільнені, сотні тисяч вчителів і лікарів, чиновників і діячів культури втратили роботу, а отже і засоби до існування. Під кінець 1929 р кількість безробітних перевищила 3,4 млн. чоловік. Становище ж тих робітників, які ще залишалися на підприємствах, теж було важким, оскільки відбувалося скорочення робочого тижня (іноді до 3-4 днів) з відповідним зниженням зарплати. Влітку 1930 р. чисельність такого роду частково безробітних становила 2,9 млн [88, с. 54, 57]. Водночас монополії та юнкерство отримували матеріальну допомогу від німецького уряду: за роки кризи вони одержали не менше 6 млрд. 300 млн. марок [57, с. 62].

Уряд «великої коаліції» на чолі з соціал-демократом Г. Мюллером, сформований ще у період відносної стабілізації, опинився у скрутному становищі. Його антикризова політика спиралася на механізми державного регулювання економіки, однак вона виявилася малоефективною і суперечливою. Буржуазні партії вимагали захистити «національного виробника». А власники монополій вважали, що Г. Мюллер нездатний на

жорсткі заходи у боротьбі з економічною кризою. У грудні 1929 р Імперський союз промисловості опублікував меморандум під назвою «Підйом або спад?», де в ультимативній формі вимагав знизити податок на капітал, активізувати інвестиційну політику, скорочення соціальних видатків. У цьому меморандумі наполягалося на відродженні принципу «господар у своєму домі» та на зниженні заробітної плати як вирішальної передумови відновлення рентабельності виробництва і подолання кризи. Проте міністри від СДПН на перший план висували вирішення саме соціальних проблем.

Великі надії на фінансову стабілізацію коаліційний кабінет пов'язував з вирішенням репараційного питання. З ініціативи уряду Мюллера та за сприяння США і Великої Британії план Дауеса було замінено на новий репараційний план, який був підготовлений спеціальним комітетом міжнародних експертів під головуванням американця Оуена Юнга. На відміну від плану Дауеса, новий план встановлював загальну суму репарацій, яка становила 113,9 млрд. марок [57, с. 56] (за іншими даними – 116 млрд. [21, с.,133]) і мала виплачуватися протягом 59 років: перші 37 років щорічно по 1,98 млрд. марок (а не 2,5 млрд.), а решта суми розподілялася на 22 роки, [40, с. 33; 57, с. 56], що передбачало збереження репараційного тягара до 1988 року. Змін зазнало й питання про джерело стягнення репарацій, які тепер мали виплачуватися лише за рахунок прибутків залізниці і держбюджету, тобто виплата виглядала як звичайний борг однієї країни банкам іншої. Відрахування від прибутків промисловців скасовувалися, тобто увесь тягар репарацій був покладений на трудящих. Це, а також тривалий період обов'язкових виплат викликало розчарування та обурення німців.

Незважаючи на те, що новий план був для Німеччини більш вигідний, ніж план Дауеса (англійський економіст Дж. М. Кейнс писав, що план Дауеса «претендує на створення такої системи, яка несумісна з цивілізацією або з людською природою. Він встановлює зовнішній контроль над банками, транспортом і податковою системою Німеччини, мета якого – витягнути з

німецького народу останню краплю крові» [Цит. за: 38, с. 90]), однак виконання плану Юнга не могло відразу ж дати позитивних результатів. В умовах фінансової кризи репарації продовжували висіти над Німеччиною дамоклевим мечем. До того ж проти плану Юнга розгорнули боротьбу КПН і НСДАП. Нацисти і комуністи називали його планом «нового поневолення Німеччини» [37, с. 176]. Нацисти грали на націоналістичних забобонах. Наприклад, однією з вигадок, якими вони користувалися, було твердження, що в разі невиконання Німеччиною репараційних зобов'язань німецька молодь буде вивозитися для рабської праці в Сахару, на Північний і Південний полюси. Про брехливість галасу навколо плану Юнга можна судити хоча б з того, що Геббельс, за власним зізнанням, взагалі ніколи його не читав [88, с. 55].

У жовтні 1931 р. голова електротехнічного концерну К. Ф. Сіменс наголошував: «Комунізм і рух Гітлера швидко ростуть, але між ними є принципова відмінність: перший прагне домогтися своїх цілей революційними методами, тобто за допомогою барикад і громадянської війни, другий має намір досягти своєї мети за допомогою законних засобів, тобто виборчого бюлетеня. Гітлеру недостатньо віддається належне за те, що завдяки самовідданості його руху і високим національним ідеалам під його прапорами збирається молодь, яка належить до усіх класів В основі гітлерівського руху – боротьба проти соціалізму, тобто проти марксизму. Націонал-соціалізм – не проти нестримного панування парламентаризму, що, на жаль, прописано у нашій конституції. Німецький народ не дозрів для цієї форми демократії» [103, с. 84].

Тож необхідно наголосити, що економічна криза для Німеччини мала не лише економічні, але й негативні політичні наслідки, які розхитали основи веймарської демократії. У згаданому вище меморандумі Імперського союзу підкреслювалося, що висунуті ним вимоги не можуть бути реалізовані парламентськими методами і потребуватимуть диктаторських дій, оскільки робітничі партії у рейхстазі заважатимуть прийняттю відповідних законів. До

використання диктаторського режиму почала схилитися й та частина буржуазії, яка визнавала республіку та рахувалася з необхідністю виконання Версальського договору.

У березні 1930 р назріла урядова криза. Соціал-демократи запропонували підвищити соціальну допомогу за рахунок збільшення відрахувань роботодавців до фонду з безробіття, а ННП, яка обстоювала інтереси промисловців, категорично відмовилася підтримати пропозицію соціал-демократів. Не знайшовши компромісу, фракція СДПН вийшла з коаліції, і 27 березня 1930 р. кабінет Мюллера пішов у відставку. Взагалі для останніх місяців перебування уряду Мюллера при владі була характерна гостра боротьба між правлячими партіями навіть з незначних питань. Критикуючи діяльність уряду, лівий соціал-демократ Пауль Леві писав у журналі «Дер Классенкампф»: «Те, що ми зараз бачимо, це не демократія і навіть не коаліційний уряд, це не що інше, як карикатура на уряд» [Цит. за: 18, с. 441]. З відставкою Мюллера склад урядових кабінетів, які раніше дотримувалися орієнтації на «центр», остаточно повернули «направо» у бік національно-консервативних сил.

Потрібно зауважити, що ще за рік до відставки Мюллера рейхспрезидент Гінденбург під час наради з генералом Куртом фон Шлейхером і головою фракції ННП графом Вестарпом запитував, чи не час вже правити без соціал-демократії й при цьому «не лякатися такої постаті в якості рейхсканцлера, яка не зупиниться перед можливим застосуванням сили» і запевнив, що у майбутньому він не створюватиме уряд, який спирається на парламент [Цит. за: 60, с.240-241]. Навколо Гінденбурга, Шлейхера і військового міністра Грьонера згодом утворилася керівна група, що тримала у своїх руках державу і рейхсвер та складалася майже виключно із співробітників старого Верховного військового командування (ОХЛ). Тож можна погодитися з тезою Патрушева, що в період економічної кризи та нестабільної політичної ситуації на сцену виступили військові, які прагнули

покласти край зростаючій поляризації суспільства на ворожі одна одній сили [101, с. 62].

На початку 1930 р. Грьонер і Шлейхер дійшли висновку, що потрібно створити новий уряд з людей, які не були б пов'язані жодними зобов'язаннями перед партіями та лояльно ставилися б до президента. Генерали зійшлися на кандидатурі Г. Брюнінга, який мав авторитет у партії Центру, добровільно брав участь у Першій світовій війні, у рейхстазі завжди підтримував пропозиції армійського керівництва, поділяв вороже ставлення Шлейхера до соціал-демократії та був готовий на авторитарне вирішення суспільних проблем, а головне – розглядав Веймарську республіку як «маразм у політиці» [74, с. 29]. Тож скориставшись 53-ою статтею Веймарської конституції, Гінденбург без відома парламенту призначив новим рейхсканцлером Г. Брюнінга, до уряду якого увійшли представники Центру, НДП, ННП, НННП БНП. Хоча новий кабінет нібито не надто відрізнявся від попереднього, адже з 13 міністрів сім були міністрами і в уряді Мюллера, проте були й відмінності: 1) відсутність представників СДПН; 2) незвично молодий для Німеччини вік міністрів; 3) участь в уряді шести колишніх фронтовиків.

У своїй урядовій заяві Брюнінг підкреслив, що його «кабінет утворено з метою вирішити у найкоротший термін ті завдання, які, на загальну думку, є життєво необхідними для держави. Це остання спроба вирішити їх разом з цим складом рейхстагу» [Цит. за: 101, с. 63]. Тобто Брюнінг відразу дав зрозуміти, що в разі норовистості рейхстаг буде негайно розпущений. Взагалі від самого початку він був налаштований, спираючись на рейхспрезидента, керувати без рейхстагу, а то й проти нього. Тим більше, що ще за три тижні до вступу Брюнінга на посаду Гінденбург пообіцяв, що надасть йому усі надзвичайні повноваження. Через півроку після призначення Брюнінга на посаду канцлера Грьонер у приватному листі писав: «Брюнінг веде справу з партіями вельми спритно, не даючи їм усвідомити його справжні наміри, і

допоки рейхспрезидент з нами, ми так чи інакше з парламентом впораємося» [Цит. за: 60, с. 254].

Політика Брюнінга спрямовувалася передусім на боротьбу з економічною кризою. Одним з шляхів для досягнення цієї мети було звільнення країни від репарацій, які блокували зовнішньополітичну активність з огляду на їх значні обсяги і негативний психологічний вплив. 6 червня 1931 року Брюнінг публічно заявив, що «економічне і фінансове становище імперії... примушує Німеччину до відмови від нестерпних репараційних зобов'язань» [Цит. за: 33, с. 184]. Для доказу неспроможності Німеччини здійснювати виплату репарацій він посилався на Велику депресію та її наслідки. Свого часу з аналогічними заявами виступав і рейхсканцлер Г. Мюллер, при якому, власне, і почалася світова криза. Однак тоді світова спільнота не пішла йому назустріч, аргументуючи це тим, що заявлена нездатність Німеччини виплачувати репарації не сумісна з асигнуванням нею значних коштів на будівництво важких панцерників. А от рейхсканцлеру Брюнінгу повірили, тож союзний комітет наприкінці 1931 р. визнав її неплатоспроможність, а у липні 1932 р. на Лозаннській конференції репарації було скасовано. За власним висловом Брюнінга, його кабінет «зміг перетворити хворобу на свою зброю» [Цит. за: 95].

Попервах Брюнінг намагався використати кризу для того, щоб за допомогою надзвичайних декретів задовольнити вимоги промисловців, а Гінденбург, застосовуючи 48 статтю конституції, значною мірою гальмував роботу рейхстагу. Але цим самим рейхсканцлер послаблював парламент, підривав демократичні основи республіки, ставив уряд у надто велику залежність від президента. Тож рано чи пізно це мало негативно позначитися на подальшій долі Німеччини. У своїх «Мемуарах» Брюнінг розкрив свої внутрішньополітичні цілі: повернення до конституційної монархії, обмеження федералізму земель та впливу парламенту. Брюнінг розглядав усунення рейхстагу від влади як внесок у структурну реформу парламентаризму, цим він свідомо йшов на посилення позицій

рейхспрезидента стосовно рейхстагу. Причому, з його точки зору, влада очільника держави має бути вищою за ту, яку мав кайзер [Більш докладно див.: 16].

Уряд Брюнінга не мав у парламенті більшості, тож канцлер управляв за допомогою надзвичайних декретів, які видавалися Гінденбургом на підставі 48-ї статті конституції. Так, Брюнінг провів цілу низку надзвичайних декретів: про зменшення заробітної плати робітникам і службовцям, про введення нових податків (подушного, на холостяків, «кризового», на тютюн, гас, бензин, керосин), про зменшення пенсій інвалідам, вдовам, сиротам, пенсіонерам, допомоги безробітним [40, с. 36; 57, с. 63]. Навіть усвідомлюючи непопулярність свого кабінету, Брюнінг запроваджував курс на усе жорсткішу економію, за що отримав прізвисько «канцлер Голод». Усього за час свого канцлерства Брюнінг провів 5 надзвичайних декретів у 1930 р., 44 – у 1931 р., 66 – у 1932 р. [51, с. 83.]. А оскільки рейхстагом у 1932 р. було прийнято лише п'ять законів, то можна вважати, що його законодавчі функції були зведені майже нанівець.

У пошуках виходу з глухого кута Брюнінг запропонував рейхспрезиденту розпустити парламент і призначити дострокові вибори на 14 вересня. Лідер КППН Е. Тельман з цього приводу у статті «Більшовизм або фашизм» писав: «Рейхстаг розпущено... Панів «народних представників» випроводили копняком генеральського чобота рейхспрезидента... Уряд Брюнінга зневажає власну законність, нехтує власну конституцію Веймарської республіки. Він використовує статтю 48 проти рішень парламентської більшості, проти волі навіть цього жалюгідного рейхстагу рабів...» [11, с. 329]. Таким чином, спроби Брюнінга знайти компромісні варіанти вирішення фінансових проблем стала трансформація парламентського кабінету в президіальний, тобто такий, що не був відповідальним перед рейхстагом і у своїй діяльності керувався 48 статтею конституції, якою рейхспрезиденту надавалися надзвичайні антидемократичні повноваження. Радник президента Отто Мейснер згодом

зауважував: «Надзвичайне законодавче право рейхспрезидента, яке спершу передбачалося лише на випадок заколотів і заворушень, поступово, будучи схваленим юриспруденцією та вищими судовими інстанціями, поширилося на практиці на усі сфери суспільного життя» [Цит. за: 60, с. 260].

Як зазначає О. Патрушев, сам того не бажаючи, Брюнінг пробив першу велику шпарину у Веймарській конституції та вказав шлях до влади запеклим демагогам і найлютішим ворогам республіки [101, с. 63]. А американський кореспондент у Німеччині та історик У. Ширер писав про Брюнінга, що «трагедія цього добромисного й демократично налаштованого патріота полягала в тому, що, прагнучи своєї мети, він, сам того не бажаючи, рив яму німецькій демократії й розчищав дорогу Адольфу Гітлеру» [75, с. 169]. І з цим можна погодитися, адже Брюнінг був противником усякої диктатури, зокрема нацистської. Можливо, задля її попередження він і зловживав надзвичайними декретами, залишаючись на посаді канцлера. Пропонуючи дострокові вибори, Брюнінг, на наш погляд, мав надію на розсудливість виборців, однак не враховував настрої у суспільстві, що усе більше схилилися до екстремістських партій правого і лівого гатунку.

А Гітлер тим часом обіцяв зробити Німеччину знову могутньою державою, розірвати ганебний Версальський договір, ліквідувати корупцію, покарати спекулянтів і товстосумів, особливо якщо вони були євреями, забезпечити кожного німця хлібом і роботою. Це справляло враження на мільйони знедолених людей. Зачарування демагогією Гітлера серед народних мас порівняно з розсудливою діловитістю Брюнінга виявилось сильнішим. Тож результати голосування на виборах до рейхстагу, на які так сподівався Брюнінг, виявилися для нього невтішними. Хоча чисельність фракцій його партії Центру і БНП, які співпрацювали у рейхстазі з багатьох питань, здобули на кілька мандатів більше, решта урядових партій зазнали втрат. ННП здобула лише 30 мандатів, отримавши 4,5 % голосів (на попередніх виборах 45 мандатів і 8,7 %); НДП отримала 20 мандатів і 3,8 % (відповідно 25 і 4,9 %); НННП одержала 41 мандат і 7 % (73 мандата і 14,2 %) [Див.:

Додаток 2]. З перелічених партій фракція НННП скоротилася найбільше через перехід частини виборців до НСДАП.

Та найбільш неприємно вразило Брюнінга те, що кількість виборців, які проголосували за КПН і НСДАП, значно зросла. Так, за КПН проголосували майже 4,6 млн. виборців, що становило 13,1 %, і вона здобула 77 мандатів (на попередніх виборах 10,6 % і 54 мандата), а за НСДАП проголосували 6,4 млн., тобто 18,3 % і вона здобула 107 мандатів (на попередніх виборах вона отримала 800 тис. голосів, 2,6 % і 12 мандатів) [Див.: Додаток 2]. СДПН залишилася найсильнішою партією у рейхстазі, зазнавши незначних втрат на виборах і здобувши на них 143 мандата.

Таким чином, НСДАП стала другою за кількістю мандатів фракцією у рейхстазі, а КПН – третьою. Тож обидві крайні партії стали вагомим чинником у внутрішньополітичному житті Німеччини і змінили розстановку політичних сил у парламенті, намагаючись одночасно перетворити рейхстаг на агітаційну трибуну для пропаганди своїх ідей. Отже, вже у перший кризовий рік, почався зсув буржуазного електорату вправо. На листопад 1932 р. порівняно з 1920 р електорат НДП скоротився. більш, ніж у 10 разів, електорат ННП – у 7 разів, електорат НННП – в 2 рази [70, с. 182].

Щодо СДПН, то соціал-демократи дотримувалися теорії «меншого зла», згідно з якою закликали німців до підтримки Брюнінга задля уникнення «більшого зла», тобто приходу до влади більш реакційного уряду. Тож бажаючи покласти край зміцненню радикального крила у політичних партіях, соціал-демократи у рейхстазі зрештою погодились з політикою жорсткої економії, яку пропонував кабінет Брюнінга, проте незабаром ця політика призвела до ще більшого посилення економічної кризи. Так взимку 1931/32 р. відбулося стрімке загострення економічної кризи і політичної обстановки в країні. Промислове виробництво вдвічі зменшилося порівняно з 1928 роком. Кількість офіційно зареєстрованих безробітних досягла 30,8 % і перевищила 6 мільйонів чоловік [54, с. 174].

Прагнення бюргерів і селян корінних змін приводило до лав фашистського руху нових прибічників. Кількість членів НСДАП невпинно зростала: якщо у 1926 р. їх було 17 тисяч, у 1927 р. – 40 тис., то у 1929 р. – 120 тис. людей [21, с. 132], а у 1931 р. – вже 700 тисяч [99]. Лише у Берліні фашисти мали близько тисячі вуличних і заводських осередків. Втім, зростала і КПН: якщо у 1928 р. у її лавах перебувало 130 тис. людей, то восени 1932 р. – майже 300 тис. [25, с. 105]. Все це свідчило про зростаючу поляризацію настроїв у суспільстві.

У тодішніх умовах особливо страждала молодь, яка втратила усі надії на краще майбутнє. Закінчивши школу, сотні тисяч молодих людей поповнювали лави безробітних. На 1931 р. кількість безробітних віком до 25 років перевищила 1 200 тис. чоловік [27, с. 100]. До того ж надзвичайні декрети уряду від 26. 07.1930 р. і від 5.06.1931 р. виключили зі списків на отримання допомоги з безробіття спочатку осіб віком до 17 років, а потім – до 21 року, якщо хтось з членів їхньої родин вже отримував таку допомогу. Якщо ж людину позбавляли допомоги з безробіття, вона отримувала по соціальному забезпеченню суму, якої не вистачало навіть на стрижку волосся [3, с. 66]. Відчай і безперспективність не могли не позначитися на політичних поглядах молоді. Частину молодих людей розпач і безнадія спонукали вступати до гітлерівських загонів штурмовиків, оскільки вони вважали за краще жити у казармі, ніж поділяти злидні своєї родини, частина ж молоді взагалі перестала цікавитися подіями в країні.

З кожним днем все більш розгнuzданим ставав фашистський терор, який не зустрічав серйозної відсічі влади. За неповними даними, за час із серпня 1929 року по січень 1930 р. нацисти вбили 12 осіб і понад 200 поранили. У 1930 р. фашистські безчинства стали ще інтенсивнішими: тільки з квітня по липень було вбито 21 антифашиста, близько 200 людей поранено [88, с. 58]. Навіть за визнанням влади, нацисти наполегливо прагнули організувати зіткнення з іншими партіями. В одній з бесід з президентом данцігського сенату Г. Раушнінгом Гітлер зауважив, що терор є найдієвішим

політичним засобом: «Я не відмовлюся від нього тільки тому, що це не подобається якимось дурним буржуазним нікчемам. Мій обов'язок використовувати будь-який засіб, щоб виховати в німецькому народі жорстокість і підготувати його до війни» [103, с. 85].

Усюди «почерк» фашистів був той самий: небувала жорстокість, використання у бійках будь-яких предметів – цегли, чавунних пічних дверей, важких пивних кухлів тощо. І так нацисти діяли скрізь. Гітлер після чергового інциденту, який стався на одному із зібрань організації, яка конкурувала з нацистами, заявив: «Націонал-соціалістичний рух буде і надалі безжально долати – в разі необхідності силою – спроби провести мітинги або виступи, які можуть негативно впливати на свідомість наших співвітчизників» [Цит. за: 88, с. 58]. Тобто Гітлер присвоїв собі право вирішувати, про що можна повідомляти німцям, а про що їм не слід говорити. Б. Вінцер згадує, що протягом двох тижнів він зо п'ять разів купляв квитки на фільм «На Західному фронті без змін» за однойменним романом Е. М. Ремарка, проте так і не зміг подивися його. Щоразу сеанс зривали штурмовики, які барикадували входи, напускали до залу білих мишей, кидали хімічні патрони, а потім вдиралася поліція й забороняла показ фільму. На вулиці збирався натовп. І одного разу з даху своєї автівки з промовою виступив керівник пропаганди нацистської партії Геббельс. Час від часу у цю промову вступав хор штурмовиків: «Здохни, єврей!» чи «Німеччина, пробудись!» [3, с. 52].

Взагалі ідеологічна пропаганда Геббельса завжди зводилася до того, що євреї мають відповісти за усі негаразди Німеччини, за усі помилки і прорахунки. Він стверджував, що ніхто не бажає загинути в ім'я 8-годинного робочого дня, але хтось може померти за те, щоби Німеччина належала своєму народові. На його переконання, у політиці головну роль грає влада, а не мораль і справедливість [Цит. за: 22, с. 74]. Ідеологія НСДАП поєднувала різні елементи націоналізму, расизму, антисемітизму, мілітаризму, фашизму та антикомунізму (комунізм – останній винахід євреїв задля світового

панування), антикапіталізму (партія ж націонал-соціалістична, світовий фінансовий капітал оголошувався виключно єврейським, лихварство, великі концерни – усе для економічного придушення німців), антидемократизму (демократія – породження багатой єврейської еліти) [98]. Американський письменник Д. Гольдхаген стверджує, що у Веймарській республіці кожна велика організація, включно школи та університети, армію, бюрократію, судочинство, профспілки, церкви та політичні партії, були просякнуті антисемітизмом. Робітники, багато марксистів – ідеологічні противники нацистів – були згідні з сутністю нацистських уявлень про євреїв [24, с. 6].

Водночас на своїх передвиборчих мітингах Гітлер частіше та жорсткіше, ніж євреїв, таврував Версальський договір, «листопадових злочинців», буржуазні партії. За словами Генрі Пікера, одного з наближених до Гітлера, під час однієї з останніх виборчих кампаній перед приходом до влади той з такими тезами провів близько 180 000 мітингів [8, с. 188]. Хоча, на наш погляд, така величезна кількість виступів викликає сумнів.

У жовтні 1931 р. праві організації об'єдналися у так званий Гарцбурзький фронт, до якого увійшли представники НННП і НСДАП, «Сталевий шолом» та інші націоналістично налаштовані організації. Його діяльність була спрямована проти уряду Г. Брюнінга, СДПН і КПН.

Наприкінці листопада 1931 р. до соціал-демократичного уряду в Гессені потрапили папери тамтешніх націонал-соціалістів, що містили план їх виступу на випадок комуністичного повстання. Державна влада, згідно з цим планом, повинна була перейти до штурмовиків, всі доходи підлягали конфіскації, населення повинно було отримувати громадське харчування, і з цією метою все сільськогосподарські продукти підлягали конфіскації. У цьому документі за кожний опір передбачалося покарання: «підлягає розстрілу», «підлягає смертній карі» й так пункт за пунктом. Справжність цього плану націонал-соціалісти не заперечували [84]. Німецький антифашист і пацифіст Карл фон Осецький тоді у статті «Чи переможе все ж таки Гітлер?» написав, що якби уряд справді хотів продемонструвати

націонал-соціалістам свій авторитет, він мав би заарештувати Гітлера як державного зрадника і усунув би з посади імперського генерального прокурора, який вжив заходів для виведення з-під удару творців боксгеймських планів масового вбивства [103, с. 84].

Необхідно наголосити, що посилювалися не тільки праві, але й ліві рухи. Після виборів КПН поживала свою діяльність не лише у парламенті, а й на вулицях. Тож боротьба бойових організацій – СА (НСДАП) і Рот Фронт – (КПН) нагадувала громадянську війну. А у грудні 1931 р. на противагу Гарцбурзькому фронту члени СДПН, Рейхсбаннеру, Союзу імперського прапора, Загальної німецької організації профспілок та робітничих спортивних клубів. утворили воєнізовану організацію «Залізний фронт», покликаний вести боротьбу на захист демократії та республіки, проти націонал-соціалістів, монархістів та комуністів. У маніфесті фронту зазначалося: «Рік 1932 буде нашим роком, роком перемоги республіки над її ворогами. Жодного дня і жодної години ми більше не витратимо на захист – ми атакуємо! Ми маємо бути частиною генерального наступу! Сьогодні ми закликаємо – завтра ми атакуємо» [93]. Демонстрації, які він організував, найчастіше закінчувалися масовими бійками з націонал-соціалістами та комуністами. Наприклад, 17 липня 1932 р. у Гамбурзі сталася масова бійка між штурмовиками СА та комуністами, внаслідок якої було вбито 18 осіб, що призвело до підриву авторитету «Залізного фронту». Зауважимо, що хоча «Залізний фронт» був утворений передусім у відповідь на посилення нацистської загрози, він так і не став серйозним чинником у боротьбі проти фашистської диктатури.

1932 рік став кульмінаційним у розвитку економічної кризи у Німеччині: число повністю безробітних становило 43,8 % від загальної кількості промислових робітників, а зайнятих неповний тиждень – 22,6 %. На середину року кількість безробітних перевищила 8 млн. людей [45, с. 262]. Політична ж атмосфера тоді ще більше загострилася у зв'язку з прийдешніми

виборами президента, семирічний термін перебування на посаді якого закінчувався.

На початку 1932 р. буржуазні партії висунули трьох кандидатів на посаду рейхспрезидента: Гінденбурга, Гітлера і керівника «Сталевого шолома» Дюстерберга. Соціал-демократи з політикою «меншого зла» готові були підтримати друге обрання президентом Гінденбурга, проти якого вони голосували на попередніх президентських виборах. КПН у виборчу боротьбу вступила з гаслом «Хто голосує за Гінденбурга, голосує за Гітлера, хто голосує за Гітлера, голосує за війну» і висунула кандидатом на посаду президента Е. Тельмана. Хоча зрозуміло, що за підтримки соціал-демократами Гінденбурга та в умовах шаленої агітаційної роботи нацистів він не мав жодних шансів. Результати голосування були такими: у I турі Гінденбург отримав понад 18,6 млн. голосів (49,6 %), Гітлер – 11,3 млн., Дюстерберг – близько 2,5 млн., Тельман – близько 5 млн. голосів; у II турі Гінденбург отримав 19,4 млн. голосів (53 %), тобто абсолютну більшість, а Гітлер – 13,4 млн. голосів [60, с. 315]. Гінденбург виграв вибори передусім завдяки підтримці з боку партії Центру та СДПН, а не правих сил. Та мусимо констатувати, що за лідера нацистів проголосували майже половина виборців.

Тільки-но стали відомі результати президентських виборів, відразу надзвичайним указом президента були заборонені фашистські воєнізовані формування СА і СС, що, втім, виявилось неефективним, оскільки ці організації були вчасно попередженні й у подальшому мали можливість діяти. На думку В. Руге, ця акція була спрямована на те, щоби отримати козир для майбутніх перемовин з фашистами, від яких можна було домогтися поступок шляхом скасування цієї заборони [60, с. 318].

Тим часом найближче оточення Гінденбурга вже давно налаштувало його проти Брюнінга та вимагало замінити його уряд на інший, незалежний від рейхстагу, що працював би лише спираючись на «довіру президента» [42,

с. 317]. Тож під впливом цих кіл Гінденбург 30 травня 1932 р. несподівано для Брюнінга відправив його у відставку.

З падінням уряду Брюнінга роль партії Центру в рейхстазі істотно зменшилася, а керівництво партії, побоюючись соціальних потрясінь, виявило готовність домовитися з НСДАП, що піднімало авторитет Гітлера серед католицького населення країни [26, с. 103]. Ті ж католики, які відійшли від партії Центру вліво, почали голосувати за комуністів. Показово, що партія Центру в періоди загострення ситуації відразу змінювала напрям: від лівоцентристського до союзу з правими партіями. Сталось так і з наступом економічної кризи, коли партія практично знехтувала буржуазно-демократичну конституцію, за яку сама ж боролася у перші повоєнні роки. Центр політичних рішень дедалі більше переміщався з рейхстагу до Міністерства рейхсверу. Отож з відставкою Брюнінга завершився поміркований період президіальної системи правління.

1 червня 1932 р. президентським декретом було сформовано новий уряд, який очолив колишній офіцер генерального штабу, член партії Центру барон Франц фон Папен. Втім, через те, що він всупереч позиції керівництва партії обійняв цю посаду, його з партії було виключено. 2 червня новий рейхсканцлер виступив зі своєю урядовою промовою, яка, на відміну від його попередників, була виголошена по радіо, а не перед рейхстагом, і не містила інформації про конкретні заходи. Він промовляв про «ублюдочну економіку парламентської демократії» та закидав усім повоєнним урядам те, що вони «внаслідок зростаючого державного соціалізму» намагалися перетворити державу «на якийсь різновид богадільні» [Цит. за: 18, с. 590].

Уряд Папена складався виключно із пруських юнкерів з відомими дворянськими прізвищами, тож його кабінет називали «кабінетом баронів». Папен був переконаним монархістом і противником парламентаризму. Маючи на меті реформувати Веймарську конституцію, він 12 жовтня 1932 р. зазначав: «Ми хочемо створити міцну і надпартійну державну владу, яка не повинна бути іграшкою політичних і громадських сил... Імперський уряд

повинен стати незалежним від партій. Його міць не може залежати від випадкової більшості. Взаємини між урядом і народним представництвом мають бути впорядковані таким чином, щоб уряд, а не парламент мав державну владу... Державна система, що історично склалася, не має бути насильно зруйнована» [2, с. 360-361]. За задумом Папена, потрібно було створити такий режим, при якому влада зосереджувалась би в руках президента і він мав би право одноосібно формувати незалежний від партій і парламенту уряд. При цьому парламент мав стати двопалатним: рейхстаг перетворювався на II палату і позбавлявся права формувати та відкликати уряди. Крім того, його повноваження істотно обмежувалися I палатою, члени якої мали призначалися президентом довічно. Цим Папен хотів забезпечити панування старих аристократичних кл. Німецький дипломат Вольфганг Путлиць з цього приводу у своїх мемуарах зазначав, що спостерігаючи хаос, що панував у країні, і бачачи, чим займалися ці пани, що перебували при владі, можна було відчаїтися. «Між найнагальнішими проблемами, які цікавили народ, і з'єденими міллю ідеями реставрації, з якими носилися володарі, не існувало жодного зв'язку. Селяни з навколишніх сіл настільки загрузли в боргах, що більшості з них навряд чи належала хоча б одна соломинка на їхніх дворах. Села були заповнені натовпами поневірених безробітних, які просять милостині. Пан фон Папен та його барони прямо-таки провокували катастрофу. Довго так тривати не могло!» [104]. В. Путлиць згадував, що тоді він бачив дві сили, які мали підтримку в народі і обіцяли здійснити справжній переворот за цих обставин – це були нацисти та комуністи. «До краю тупі та неосвічені юнкери з «кабінету баронів» через свою неспроможність завели Німеччину у внутрішньополітичному відношенні в таке болото, що для запобігання майже неминучій катастрофі були потрібні рішучі заходи» [104].

Вже наступного дня після вступу на посаду Папен почав перемовини з Гітлером щодо входження останнього в уряд і як аванс виявив готовність задовольнити вимогу фашистів про проведення нових виборів у рейхстаг і

скасування заборони СС і СА. Проте керівництво НСДАП не поспішало увійти в новий кабінет, а розмірковувало, чи не можливо виступом проти рейхсканцлера домогтися більш вагомих досягнень, аніж у союзі з ним. Коли ж 14 червня 1932 р. було оприлюднене перше президіальне розпорядження Папена про значне зменшення допомоги з безробіття та інші схожі заходи, керівництво НСДАП, побоюючись втрати впливу на трудящих, дійшло висновку, що не варто входити до ненависного народом уряду.

Після того як 16 червня була скасована заборона СС і СА, у Німеччині здійнялася величезна хвиля політичних заворушень. Особливо запеклими були сутички між нацистами і комуністами. Так у Пруссії лише за червень відбулося близько 500 бійок, в яких загинуло 99 людей і 1 125 було поранено [37, с. 189], а в липні у вуличних сутичках загинуло 86 людей, в тому числі 38 фашистів і 30 комуністів [101, с. 66] й цей перелік може бути досить великим. Вже 26 червня міністр внутрішніх справ фон Гайл доповідав в уряді, що найближчим часом поліція буде не в змозі вести боротьбу на два фронти, а саме: проти КПП і НСДАП, тож цілковита інтеграція націонал-соціалістів у життя держави є настійно необхідною [Цит. за: 18, с. 595]. Згадані події стали приводом для державного перевороту: 20 липня Папен змінив уряд Пруссії, який очолював соціал-демократ, і перебрав владу на себе, а прусську поліцію підпорядковував рейхсверу. На наш погляд, це був великий крок у бік авторитарної системи, яку Папен бажав поширити на усю Німеччину. СДПН, однак, це проковтнула не опираючись.

Тим часом віра в демократію і республіку дедалі більше падала. Бездіяльність демократичних інститутів і корупція державного апарату розглядалися не як наслідок непослідовності демократичних перетворень, а як властивість парламентського режиму. З цього робився висновок, що для Німеччини парламентська система непридатна, а виникнення економічної кризи трактувалося як результат безвідповідальності парламентарів. Багато хто з представників середніх класів, особливо дрібні та середні виробники,

протиставляли демократії сильну державну владу, здатну їх захистити від всевладдя монополій.

Необхідно зауважити, що усе це позначилося на результатах виборів до парламенту, які відбулися 31 липня 1932 р. і засвідчили нову поразку республіканських сил. За націонал-соціалістів віддали свої голоси понад 13,7 млн. виборців, що становило 37,3 %, тож НСДАП здобула 230 мандатів і стала найбільшою фракцією в рейхстазі. За КПН проголосували близько 5,3 млн. виборців, тобто понад 14 %, а її фракція у рейхстазі налічувала 89 депутатів. За СДПН проголосувало майже 8 млн. виборців, що становило близько 22 % і 133 мандата [Див. Додаток 2]. А от помірковані буржуазні партії, які нещодавно, власне, і були парламентською основою республіки, втратили довіру виборців. Центр як основа стабільності демократичної системи розвалювався буквально на очах. Симпатії електорату цих партій зсунулися вправо, тож разом вони отримали лише 18 % голосів виборців [19, с. 95]. Таким чином, як і на попередніх виборах, найбільшими у рейхстазі стали фракції СДПН, НСДАП і КПН, однак тепер НСДАП посіла перше місце за кількістю депутатів.

В рейхстазі утворилося три політичні табори, які протистояли один одному: 1) націоналісти, які мали 37 мандатів і підтримували Папена; 2) буржуазні партії і соціал-демократи, які разом мали 241 мандат і обстоювали республіку; 3) нацисти і комуністи, які, маючи разом 319 мандатів (близько 53 %), тобто абсолютну більшість у рейхстазі, отримали можливість й надалі дружно саботувати заходи уряду. Воюючи проти усіх, а також один з одним вони руйнували основи парламентської демократії. Американський журналіст та історик У. Л. Ширер писав, що парламентська система перетворилася на щось таке, «що німці назвали Kuhhandel (скотний ринок), де депутати від різних партій торгуються через особливі привілеї на користь груп, які їх обрали, в той час як національні інтереси повністю ігноруються» [75, с. 184].

Нескінченна внутрішньополітична боротьба негативно позначалася на роботі парламенту. Нацисти зчиняли галас, тільки-но слово отримував комуніст, а комуністи робили те ж саме, коли починав виступати нацист, або ж взагалі покидали залу засідань ті чи інші, коли виступали супротивники. Вага та значення цих двох партійних полюсів зростала разом з їх неприйняттям Веймарської демократичної республіки. Для одних вона була перепоною на шляху соціалістичної революції та встановлення «загальної рівності», для інших – перешкодою для встановлення нацистської тоталітарної диктатури. Крім того, у рейхстазі комуністи і нацисти фактично утворили антиреспубліканський блок, що паралізувало роботу парламенту. Тож рейхстаг виявився недієздатним. Відповідно до Веймарської конституції, рейхстаг монополює законодавчу роботу та контролював діяльність уряду, який при втраті довіри більшістю депутатів мав йти у відставку. Однак результат голосування фактично визначався на засіданнях фракцій, на пленарних засіданнях доводи ораторів рідко щонебудь змінювали, тому засідання часто-густо проходили у напівпорожній залі [17, с. 20]. Про зниження ролі в політичному житті Німеччини такої важливої складової демократії, як парламент, свідчать наступні дані. Так, рейхстаг працював відповідно: в 4-й виборчий період – 2 роки і 1 місяць (з 13.06 1928 р. по 15.07. 1930 р.); в 5-й – 1 рік і 7 місяців (13.10. 1930 – 4.06. 1932 р.); в 6-й – всього 13 днів (30.08 – 12.09. 1932 р.); в 7-й – 2 місяці (6.12 1932 р. – 1.02. 1933 р.). Якщо в 4-й рейхстаг збирався 204 рази, то в 6-й – лише 2, а в 7-й – всього 3 рази [28, с. 5]. Отож, якщо вибори до рейхстагу, згідно з 23-ю статтею Веймарської конституції, повинні були проводитися раз на 4 роки [14, с. 410], то за неповні 14 років вони відбувалися 7 разів. Тож німецький народ жив в атмосфері безперервних виборчих кампаній і просто втомився від постійної політичної боротьби, куди його втягували різні політичні партії.

Вже перший надзвичайний декрет, яким 4 вересня затверджувалася «Програма економічного і соціального пожвавлення», викликав

ремствування у політичних партіях. Ця програма передбачала у соціальній сфері «обмежувальні» заходи, а у сфері бізнесу заходи «спонукальні». Зокрема, на 23 % зменшувалися розміри допомоги в разі безробіття, на 15-24 % — пенсії інвалідам, удовам, сиротам; близько 30 % безробітних взагалі позбавлялися допомоги [37, с. 191]. Тож декрет став зачіпкою для одних, щоб звести рахунки з Папеном, для других, щоб розквитатися з рейхстагом, для третіх, щоби взагалі позбутися республіки.

Щоби убезпечити себе, Папен прийшов на наступне засідання рейхстагу із підписаним декретом про його розпуск. Фракція КПН внесла пропозицію про вотум недовіри кабінету, а фракція НСДАП підтримала її, проте Папен звелів знову розпустити рейхстаг [36, с. 272]. Однак не проводити жодних нових виборів, як він планував, Папен не міг, оскільки рейхспрезидент не пристав на цей крок.

Нові вибори були призначені на 6 листопада 1932 р. Результати голосування засвідчили, що майже 90 % виборців віддали свої голоси за партії, які були в опозиції до уряду. Втім, вибори не принесли істотних змін. Незважаючи на те, що НСДАП отримала майже на два мільйони голосів менше, ніж на попередніх виборах, вона з 196-ма мандатами залишилася найбільшою фракцією в парламенті. СДПН здобула 121 мандат, а КПН – 100 мандатів [Див. Додаток 2]. Як бачимо, у лівих сил ще залишалася можливість стати на заваді фашистам, що рвалися до влади: соціал-демократи і комуністи, об'єднавшись, мали в рейхстазі 221 мандат (121+100), тоді як у НСДАП було 196 мандатів. Але вони не скористалися такою можливістю.

Оскільки виборці, голоси яких втратила НСДАП, здебільшого перейшли до комуністів, розпочалася кампанія «громадської» підтримки фашистів [20, с. 138]. Крім того, після доволі тривалого затишшя у страйковій боротьбі Німеччиною прокотилася хвиля страйків: восени 1932 р. їх відбулося близько 1 100 [21, с. 168]. Вона досягла своєї кульмінації, коли напередодні виборів припинили роботу підприємства берлінського транспорту. Страйк,

організований комуністами, що починався з боротьби проти зниження заробітної плати, почав переростати у масовий політичний страйк.

З огляду на ситуацію, декілька шановних промисловців і аграріїв звернулися до Гінденбурга з петицією, де, зокрема, зазначалося: «Результати виборів у рейхстаг 6 листопада ц. р. показали, що нинішній кабінет... не знайшов достатньої опори в німецькому народі... Ясно, що часті розпуски рейхстагу, руйнівна міжпартійна боротьба в ході нових виборчих кампаній протидіють не тільки політичному, але й економічному заспокоєнню і зміцненню. Також ясно, що будь-яка зміна конституції, котра не виходить від найширших верств народу, викличе ще гірші економічні, політичні і моральні наслідки. Ось чому ми вважаємо своїм обов'язком честі покійно просити Ваше Превосходительство, щоби... була здійснена перебудова кабінету. Передача управління кабінетом, який складається з осіб з найкращими діловими і особистими якостями, фюреру найбільшого національного угруповання допоможе усунути слабкості і помилки, притаманні будь-якому масовому руху, і спонукає до співробітництва з ним мільйони людей, що поки стоять осторонь» [2, с. 363].

Того ж дня Гінденбург почав з'ясовувати у лідерів ННП, БНП і Центру, як би вони поставилися до уряду Гітлера, і отримав позитивну відповідь від усіх трьох. Однак на перемовинах Гінденбурга з Гітлером вони згоди не дійшли, оскільки «Гінденбург хотів, щоб уряд спирався на більшість рейхстагу, а Гітлер жадав стати на чолі президентського кабінету», тобто бути невідомим рейхстагу [9, с. 353]. На це рейхспрезидент піти не міг. До того ж боротьба різних угруповань за вплив на майбутній уряд ще тривала, а також багато хто з них вважав передачу влади Гітлеру передчасною і ризикованою. Тому Шлейхер, який в уряді Папена обіймав посаду міністра рейхсверу і відігравав ключову роль, переконав Гінденбурга змістити Папена і призначити главою уряду його самого. При цьому він запевнив рейхспрезидента, що спроможний домовитися з НСДАП про співробітництво. Тож, 3 грудня Гінденбург призначив канцлером Шлейхера,

який залишив за собою і посаду міністра рейхсверу, та доручив йому самостійно сформувати кабінет.

Шлейхер, який ще в уряді Папена планував стримати націонал-соціалістів шляхом залучення їх до складу уряду, спробував тепер залучити до уряду профспілки, керівництво СДПН і частину НСДАП на чолі з конкурентом Гітлера, його заступником по партії Г. Штрассером, маючи на меті розколоти рух націонал-соціалістів і тримати Гітлера подалі від влади [36, с. 272].

Штрассер вважав, що крайнощі Гітлера віддаляють НСДАП від влади і загрожують їй ізоляцією, тому спочатку пристав на пропозицію Шлейхера. Та коли Гітлер зміг подолати внутрішню опозицію, Штрассер вийшов з партії. А очільники СДПН заборонили лідерам профспілок йти на союз із рейхсканцлером. Тож план Шлейхера не справдився. Обіцяної Шлейхером єдності національних сил не відбулося. Оточення Гінденбурга підштовхувало його до нових перемовин з Гітлером, посередником в яких ставав Папен. Гінденбург дав доручення Папену сформувати кабінет, який би спирався на парламентську більшість. 4 січня 1933 р. Папен зустрівся з Гітлером, який знову наполягав на призначенні його рейхсканцлером, проте був згоден на створення коаліційного кабінету з консерваторами. Папен хотів обійняти посаду віце-канцлера при Гітлері, сподіваючись тримати його під контролем. Гітлер дав згоду за умови отримання кілька важливих міністерських посад для НСДАП. Цього разу Гінденбург погодився з вимогами Гітлера. Відомий німецький історик К. Брахер цю зустріч назвав «часом народження Третього рейху» [Цит. за: 37, с. 195]. Вірогідно, що вона дійсно була однією з найважливіших сходинок на шляху нацистів до влади.

Шлейхер ще сподівався залишитися на посаді рейхсканцлера. Він двічі звертався до Гінденбурга з проханням оголосити надзвичайне становище та розпустити рейхстаг, а також заборонити КПП і НСДАП. Фактично йшлося про встановлення військової диктатури. Партійні лідери та великі промисловці висловлювалися проти Шлейхера та його планів, знаходячи

аргументи для його відставки. Опинившись в ізоляції, 28 січня 1933 р. уряд Шлейхера пішов у відставку. А вже 30 січня президент привів до присяги нового рейхсканцлера — Адольфа Гітлера. Папен, монархіст за своїми переконаннями, у своїх спогадах написав: «Якби нам було дозволено зберегти інститут монархії, ніколи б не виникло нічого подібного режиму Гітлера» [7, с. 11]. А сподвижник Гітлера генерал Людendorф, який раніше не раз повторював, що найбільша дурниця, яку зробили революціонери, це те, що «вони усіх нас залишили в живих» [Цит. за: 68, с. 119], у лютому 1933 р. писав Гінденбургу: «Призначивши Гітлера рейхсканцлером, Ви поставили на чолі нашої священної німецької вітчизни одного з найбільших демагогів усіх часів... Ця безжалісна людина кине наш рейх у прірву і принесе нашій нації незчисленні біди» [Цит. за: 20, с. 145].

Постає питання, чому Гінденбург вибрав саме Гітлера? На нашу думку, це можна пояснити тим, що масова підтримка була лише у СДПН, НСДАП і КПП. Відносини з соціал-демократами вже були апробовані, з комуністами вони, звісно ж, виключалися, тому залишалися нацисти. Крім того, народним масам був потрібен лідер. У демократів його не було, а у нацистів була харизматична особистість. Колишній офіцер рейхсверу Б. Вінцер зауважував, що канцлери приходили та йшли досить часто, однак це не приводило до змін. Ніхто з офіцерів, «навіть за ящик пива не міг би сказати імені, наприклад, фон Брюнінга, фон Папена чи Шлейхера. Але те, що Гітлера звати Адольф, знали ми усі» [3, с. 79-89]. За словами англійського історика Н. Дейвіса, «Президент Гінденбург, та і німецькі праві загалом... мали намір використати Гітлера проти комуністів. А фактично, саме Гітлер використав їх усіх» [29, с. 998].

Потрібно наголосити, що неабияку роль в успіхах НСДАП відіграла її соціальна демагогія. Хоча НСДАП претендувала на представництво інтересів усіх німців, проте для кожної групи населення ретельно розроблялася окрема система ідеологічного впливу та конкретні гасла. Так, вибитим з життєвої колії і розчарованим у політичному режимі Веймарської

республіки середнім верствам найбільше відповідала декларована програма НСДАП, де вимагалось створення здорового середнього стану, визволення його від процентного рабства та свавілля монополій; робітникам нацисти обіцяли ліквідувати безробіття, націоналізувати трести, знищити нетрудові доходи, дбати про справедливий заробіток та систематичне забезпечення для людей похилого віку, участь найманих робітників у прибутках підприємств; малоземельних селян і батраків на свій бік привертали гаслами про безоплатне відчуження поміщицьких земель у загальне користування, скасування земельної ренти тощо [Див. більш докладно: 2, с. 344-346]. А виступаючи перед представниками концернів у Дюссельдорфі, Гітлер обіцяв здобути для Німеччини «життєвий простір», захистити приватну власність, знищити більшовизм [2, с. 358]. Тобто Гітлер, надаючи великого значення пропаганді, вважав, що вона завжди повинна бути адресною та звертатися до емоцій, а не до розуму. Адже у людей (особливо якщо це натовп) здебільшого емоції та почуття визначають їх думки, а не тверезий розрахунок. У пропаганді, щоб вона була ефективною, потрібно багато разів повторювати відповідні гасла, щоби кожний слухач зрозумів, що ви хотіли сказати.

Економічна криза разом з агітацією нацистів спричинили перехід значної частини середніх верств на антиреспубліканські позиції, що своєю чергою призвело до розпаду партійно-політичної бази Веймарської республіки.

Увійти до уряду Гітлера висловили бажання лідери Центру і навіть СДПН, проте Папен партнером Гітлера по урядовій коаліції бачив лише НННП. Гітлер очолив непрезидентський уряд, тож мусив добиватися підтримки рейхстагу, в якому нацисти були в меншості. Веймарська конституція зберігалась, Гінденбург залишався головнокомандувачем рейхсверу. Тож Гітлер став канцлером коаліційного уряду у законний спосіб. Як це не дивно, але процедура створення уряду під керівництвом Гітлера, більш відповідала парламентським звичаям, аніж процедура, в результаті

котрої виникли кабінети Папена і Шлейхера. Водночас, залишаючи осторонь відомий вислів, що історія не має умовного способу, все ж таки поділяємо думку Х. Меллера, що можна впевнено припустити: ані рейхспрезидент Ф. Еберт, ані кандидат на цю посаду В. Маркс не призначили б рейхсканцлером ні Папена, ні Шлейхера, ні Гітлера [46, с. 214].

Отже, можна констатувати, що перед приходом Гітлера до влади, три останні уряди Німеччини були президіальними. Однак якщо за канцлерства Брюнінга президіальне правління мало більш-менш поміркований характер, то уряди Папена і Шлейхера були вже суто президіальними. Про це, зокрема, свідчить співвідношення надзвичайних декретів і звичайних законів: у грудні 1930 р. – березні 1931 р. воно становило 2:19; у квітні – грудні 1931 р. – 40:1, у 1932 р. – 59:5 [17, с. 21]. Незнання справжніх намірів нацистів, їх демагогія, розбрат у лавах демократичних сил, розкол у німецькому робітничому русі, прагнення КПН соціалістичної революції з її заявами про знищення приватної власності – усе це створювало сприятливий ґрунт для просування НСДАП. А зовнішньополітичні чинники спрямовували патріотичні пристрасті у націоналістичне русло. За перші півроку свого перебування при владі НСДАП звела нанівець залишки свобод Веймарської республіки: були заборонені усі інші політичні партії, громадські організації, демократичні органи місцевого самоврядування тощо. Таким чином, НСДАП відкрито перемогла парламентську демократію.

Історики називають різні дати краху Веймарської республіки. Наприклад, О. Патрушев зазначає, що разом з падінням Брюнінга фактично гинула і Веймарська республіка, хоча її передсмертна агонія тривала ще вісім місяців [101, с. 64], Г. Вінклер вважає, що це відбулося з призначенням Гітлера на посаду рейхсканцлера [18, с. 731], на думку Х. Меллера, занепад республіки почався ще до світової економічної кризи [46, с. 210]. Однак, на наш погляд, однозначної відповіді дати неможливо, оскільки занепад Веймарської республіки був довготривалим процесом і його не можна

визначити якоюсь однією подією чи обставиною. Адже занепад Веймарської республіки був наслідком поєднання багатьох причин.

Веймарська республіка протягом усього періоду свого існування зазнавала шалених атак як справа, так і зліва. справа це були промонархічні, консервативні, націоналістичні сили Німеччини, яких об'єднували ненависть до республіки, націоналізм і жага позбутися «ганьби 18-го року», покінчити з «листопадowymi злочинцями», передусім із соціал-демократами. Зліва ж найпослідовнішими супротивниками республіканського режиму були комуністи, які вважали, що будь-який республіканський уряд обстоює інтереси лише заможних класів. Їх голоси у парламенті разом з голосами депутатів від правих партій завжди кількісно переважали голоси представників «веймарської коаліції», що блокувало нормальну діяльність рейхстагу. О.І.Сич порівнює Веймарську республіку, з огляду на політичну конфронтацію прихильників демократії з її противниками зліва і справа, зі «свічкою, підпаленою з двох боків» [62, с. 20]. Таким чином, у парламенті Веймарської республіки налічувалося цілих дві опозиції, які ненавиділи одна одну і водночас часто-густо діяли спільно у боротьбі проти демократії.

На нашу думку, однією з причин краху парламентаризму у Веймарській республіці була занадто велика кількість політичних партій та надмірно строкатий характер її партійної системи. Непримиренність у досягненні політичного компромісу провідних ліберальних та демократичних партій республіки, таких як СДПН, НДП, ННП, партія Центру, викликала радикалізацію громадської думки та спричинила політичну поляризацію країни. Слабкість політичної волі Веймарської республіки була пов'язана також із відсутністю єдності дій її вищих органів влади. Рейхстаг не став провідником демократії, конституційного порядку, оскільки в ньому через гостре партійне протистояння склалася ситуація неможливості утворення позитивної більшості, здатної запропонувати народу помірковану програму виходу з кризи. Партії, що мали в ньому більшість мандатів, були критично

налаштовані проти уряду, а з огляду на цілковиту протилежність своїх цілей не могли взяти на себе урядову відповідальність.

Розпуски парламенту, які відбувалися доволі часто та практично безпідставно, про що йшлося вище, підривали довіру німців як до парламенту та урядів зокрема, так і до Веймарської республіки взагалі. «Додавало куті меду» ще й те, що старе чиновництво переважно залишилося на своїх посадах і, будучи практично безконтрольним, діяло відповідно до своїх консервативно-монархічних переконань та ставилося з неприхованою ворожістю до республіки. Так само, як і панівні класи (земельна аристократія, власники великих промислових компаній, передусім важкої індустрії, що надавали значну матеріальну допомогу НСДАП) продовжували відігравати провідну роль у політичному житті республіки, підриваючи демократичні порядки зсередини за допомогою своїх представників на керівних посадах. Старі суддівські кадри з традиційним розумінням права, яке виправдовує насильство в ім'я «національних інтересів», теж не були захисниками демократичних порядків. Тож захист від пануючого свавілля народні маси сподівалися знайти за допомогою «сильної руки».

Пришвидшило занепад Веймарської республіки й те, що більшість німців, які звикли до залізної дисципліни та беззастережного виконання наказів «згори», суто психологічно не були готові сприйняти демократичні порядки, за яких потрібно було робити самостійний вибір і брати на себе відповідальність за нього. «Вірнопідданий кайзера ніяк не міг звикнути до демократії, до Веймарської конституції з її свободами... Їх, що звикли козиряти і виконувати, відлякували ці свободи, що додавали проблем, тому що припускали можливість вибору і, виходить, самостійного рішення. Далеко не кожний був готовий до цього», – так описує психологічний стан середньостатистичного німця російський історик і філософ М. С. Тартаковський [67, с. 258-259]. Та робити вибір за роки Веймарської республіки доводилося вельми часто: тричі були президентські вибори, сім разів парламентські, не кажучи вже про референдуми та вибори до ландтагів.

Тож один з найважливіших атрибутів демократичного ладу – можливість вільного волевиявлення – багатьох німців відлякувала та дратувала.

Крім того, переважній масі населення було важко змиритися з тим, що веймарський режим зруйнував звичний порядок кайзерівської імперії, який видавався надійним і міцним. Середні верстви населення, що втратили через кризи 1923 р. і 1930 р. свої статки, не сприймали нав'язану їм малозрозумілу систему цінностей і тужили за старими часами. «Між свободою і порядком німці обрали порядок» [102]. Як зазначає сучасний російський дослідник Б. В. Соколов, політика Веймарської республіки в жодному разі не була імперською, проте серед великої частини політиків та народу панували імперські настрої [64, с. 208]. Це теж сприяло занепаду Веймарської республіки. До того ж протягом усього періоду Веймарської республіки мільйони людей залишалися безробітними. Та незважаючи на намагання республіканського уряду вирішити проблему щодо допомоги безробітним та іншим нужденним, що було прописано у ст. 163 Веймарської конституції [14, с. 429], він виявився не в змозі задовольнити їх потреби, що негативно позначилося на ставленні громадян Німеччини до республіки. Проте ще небезпечнішим для існування Веймарської республіки, за словами британського історика Р. Еванса, було те, що установи, покликані створювати раціональні та наукові засоби для боротьби із соціальними негараздами і злочинністю, «стимулювали появу нових політиків, які почали руйнувати громадянські свободи бідних та інвалідів» [79, с. 221].

Фатальним для долі Веймарської республіки, на наш погляд, було й те, що вона не спромоглася отримати підтримки рейхсверу. Оскільки, згідно зі ст. 46-47 Веймарської конституції, рейхспрезидент був верховним командувачем усіх збройних сил країни [14, с. 412], то армія підкорялася тільки йому і поступово стала державою в державі та самостійною політичною силою, що негативно поставилася до республіканського ладу.

Не стало на захист Веймарської Німеччини і молоде покоління. Хоча за ст. 122 конституції молодь повинна охоронятися від експлуатації, від

моральної, розумової або фізичної занедбаності, а держава має для цього створити необхідні установи [14, с. 422], ця вимога залишилася тільки на папері. Нічого конкретного урядом для вирішення проблем молоді здійснено не було, ба більше – молодим людям прихильники республіки навіть не намагалися пояснити ні переваг демократії, ні перспектив у майбутньому для молоді. Зате КПН, а особливо НСДАП, своєю пропагандою та гучними гаслами привертали молодь на свій бік і залучали до своїх організацій. Так, для координації заходів щодо підростаючого покоління у НСДАП було створено спеціальний молодіжний відділ, а найбільшні німці, що вступали до спілки «Юнгштурм Адольфа Гітлера» звільнялися від сплати членських внесків. А у самій НСДАП на листопад 1923 р 47 % її членів були у віці до 23-х років [27, с. 79, 73].

Ще однією обставиною, що згубно позначилася на долі молоді республіки, було те, що заборона НСДАП була тимчасовою і не заважала їй вести агітаційну роботу та пропагувати свою ідеологію, що згодом створило умови для її легального входження у державну та суспільно-політичну систему Веймарської Німеччини.

Та найголовнішою передумовою встановлення фашистської диктатури А. Гітлера, на нашу думку, стала руйнація системи буржуазних політичних партій Веймарської республіки. Деякий час маси коливалися між крайніми лівими і крайніми правими, що й дозволяло веймарському центру функціонувати. Але це нестабільне становище мало закінчитися, потрібно було вибрати одного вождя. Його надали праві сили, які зрештою взяли гору.

Таким чином, світова економічна криза негативно позначилася не лише на економіці Німеччини, але й розхитала партійно-політичну структуру республіки, сприяла еволюції усєї ідейно-психологічної ситуації в країні в авторитарному напрямку, зумовила політичну переорієнтацію середніх верств, що загалом мало згубні наслідки для веймарської демократії як такої, бо переважна частина суспільства відмовилася від неї та надала перевагу авторитарній формі правління.

ВИСНОВКИ

У внутрішньополітичному розвитку Німеччини доби Веймарської республіки можна виокремити такі три періоди: 1) 1919-1923 рр. – період становлення Веймарської республіки; 2) 1924-1929 рр. – роки відносної стабілізації; 3) 1930-1932 рр. – час загострення внутрішньополітичної боротьби та занепаду Веймарської республіки.

Впродовж усіх трьох періодів внутрішньополітичне життя країни визначалося наслідками Першої світової війни та принизливих для неї умов Версальського мирного договору, великою кількістю партій (тільки у рейхстазі у різні періоди їх було від 11 до 17), наявністю старого чиновництва, що залишилося на своїх посадах і ставилося з неприхованою ворожістю до республіки. Крім того, за увесь час свого існування республіка потерпала від заворушень, страйків, путчів, терористичних актів, політичних вбивств, що було пов'язано з поляризацією соціально-політичних сил – від крайніх правих до крайніх лівих. Політичні партії як лівого, так і правого гатунку намагалися повалити республіку у будь-який спосіб за першої ліпшої нагоди. Проте кожний період мав свої особливості.

Перший період характеризується наростаючою політизацією найширших верств населення. Усі верстви німецького суспільства та політичні партії вважали Версальський мирний договір несправедливим, принизливим і важким. Поразка у війні дискредитувала імперський уряд, а важкі умови миру, які нав'язали Німеччині переможці, ще більше ускладнили внутрішньополітичну обстановку та збільшили лави незадоволених тим становищем, в якому опинилася Німеччина. Уряд, який усе більше втрачав контроль над ситуацією, пішов на угоду з СДПН, що була найбільшою і на той час найпопулярнішою партією Німеччини.

Значним досягненням цього періоду у внутрішньополітичному житті Німеччини було прийняття Веймарської конституції, яка юридично закріпила відмову від монархічної форми правління та перехід до президентсько-парламентської республіки з федеральним устроєм, демократичні права і свободи, початок соціальних перетворень. Разом з тим, незважаючи на демократичні риси, нова конституція була доволі авторитарною і надавала президентові дуже широкі повноваження аж до введення надзвичайного стану, забезпечуючи йому великий політичний вплив. Більшість німців радше змирилися з Веймарською конституцією, ніж прийняли її. Оскільки у розробці конституції брали участь партії, що мали різні інтереси, вона сприймалася більшістю як компроміс, і жодна з партій, що голосували за неї, не була конституцією задоволена уповні.

Для періоду становлення Веймарської республіки були характерні часті зміни урядів та багаторазове введення надзвичайного стану, посилення правого і лівого політичного радикалізму, часом критичне послаблення центральної влади. Гостра економічна криза, що виникла 1923 р., викликала гіперінфляцію та розширила соціальну базу незадоволених республіканським режимом і посилила антидемократичну спрямованість різноманітних партій та рухів. Тож період становлення Веймарської республіки – це час вельми важких повоєнних економічних і соціально-політичних криз, які демократія спромоглася поступово здолати.

З 1924 р. почався період нетривалої, відносної та часткової економічної та соціально-політичної стабілізації. Країна повільно підводилася з хаосу інфляції та громадянської війни. З'явилася надія, що майбутнє може бути побудоване в рамках нової держави і що незабаром режим остаточно оформиться і зміцніє. Заходи уряду, введення рентної марки та допомога іноземного капіталу створили умови для стабілізації німецької економіки, швидкого досягнення довоєнного рівня та відновлення воєнного потенціалу Німеччини. Проте навіть у роки економічної стабільності життєвий рівень німецьких робітників залишався низьким, а основна маса населення пояснювала свої негаразди безпорадною політикою республіканських урядів.

Посилення економічної могутності німецьких монополій призвело до зростання їх впливу на політичне життя країни. Для цього вони використовували рейхстаг, державний апарат, рейхсвер і мілітаристські союзи. Тож після бурхливих подій попереднього періоду політичні пристрасті перенеслися у вищі державні та громадські структури – до рейхстагу, урядів, партій. Стосунки між рейхстагом і монополіями відображали боротьбу між окремими монополістичними угрупованнями та розстановку політичних сил у країні. Навіть у роки стабілізації республіка з політичної точки зору не була внутрішньо консолідованою та не досягла тривкої стабільності й законності.

Наприкінці періоду відносної стабілізації політична та економічна ситуація в країні погіршилася. Провідні промисловці, намагаючись позбутися репарацій, не виконували розпоряджень уряду. Помітно зміцнили свій вплив праві угруповання всередині буржуазних партій, а також почав зростати чисельний склад і вплив НСДАП. За період відносної стабілізації в країні змінилося п'ять урядів, жоден з яких не пропрацював повний термін своїх повноважень. Ці уряди представляли то «веймарську коаліцію», то праві партії. До того ж коаліції постійно перебували під загрозою розпаду через розбіжності з різноманітних питань, а партії піклувалися не стільки про

інтереси народу, скільки переймалися інтересами певних вузьких кіл та власним політичним успіхом. Гостра боротьба між політичними партіями та відсутність готовності до компромісу перешкоджали парламентській роботі та ставили під загрозу існування Веймарської республіки.

Світова економічна криза, яка особливо важко вразила Німеччину, пришвидшила крах парламентської системи Веймарської республіки. Виробництво було відкинуто на довоєнний рівень, дрібні та середні підприємства розорялися, безробіття досягло небаченого розмаху. Одночасно відбувалося зменшення парламентського представництва тих політичних сил, що були опорою республіки. Дедалі більш праві уряди республіки не бачили шляхів для швидкого її подолання.

У більшості державних партій спостерігався розбрат, роботі парламенту заважали передусім дві опозиції – фракція комуністів і фракція фашистів, які часто діяли спільно у боротьбі проти демократії, через що рейхстаг ставав недієздатним, а прийняття політичних рішень поступово перебирало на себе Міністерство рейхсверу. Урядові кабінети все частіше працювали за допомогою надзвичайних декретів. До влади прийшли політики, схильні до наведення порядку за допомогою використання нацистського руху.

Урядові кризи, запеклі парламентські суперечки, обстоювання партійних інтересів, бездіяльність демократичних інститутів, неспроможність вирішити нагальні потреби народу – усе це підривало довіру багатьох німців до парламентської форми правління та викликало радикалізацію громадської думки, що почала надавати перевагу на користь встановлення авторитарної влади. З кожним роком дедалі більше місць у рейхстазі почали посідали нацисти. А президіальні уряди були впевнені, що з фашистами можна домовитися і недооцінили гітлерівську небезпеку. У Німеччині на час піднесення фашизму не виявилось сильної демократичної або ліберальної партії чи об'єднаної демократичної опозиції, яка змогла б перекрити нацистам шлях до влади.

Таким чином, економічна криза разом з агітацією нацистів зумовила політичну переорієнтацію середніх верств, спричинили перехід значної частини суспільства на антиреспубліканські позиції, що призвело до розпаду партійно-політичної системи Веймарської республіки та мало фатальні наслідки для країни. Призначення Гітлера на посаду рейхсканцлера означало фактичний кінець Веймарської республіки, хоча формально вона проіснувала до кінця Другої світової війни.

СПИСОК

ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Бухвиц О. 50 лет функционером германского рабочего движения. / пер. с нем. С.Власовой. Москва: Госполитиздат, 1959. 143 с.
2. Веймарская республика. Документы и материалы. *История Германии* [в 3 т.] / под общ. ред. Б. Бонвеча и Ю. В. Галактионова. Москва: Книжный дом Университет, 2008. Т.3: Документы и материалы / отв. ред. С. А. Васютин. С.329-369.
3. Винцер Б. Солдат трех армий. Мемуары немецкого офицера /пер с нем. Н.М.Гнединой и А.Е.Гнедина. Москва: Прогресс, 1973. 453 с.

4. Гитлер А. Моя борьба / пер. с нем. Б.м, б.изд., б. г. 228 с.
5. Клемперер В. ЛТІ. Язык третьего рейха. Записная книжка филолога. Москва: Прогресс-Традиция, 1998. 167 с.
6. Носке Г. Записки о германской революции. От восстания в Киле до заговора Каппа /пер. с нем. Г.Гордона. Москва: Госиздат, 1922. 176 с.
7. Папен Ф. Вице-канцлер Третьего рейха. Воспоминания политического деятеля гитлеровской Германии. 1933-1947 / пер. с нем. М. Барышникова. Москва: Центрполиграф, 2005. 320 с.
8. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера / пер. с нем. И.В.Розанова. Смоленск: Русич, 1993. 496 с.
9. Последние недели Веймарской республики. Протоколы заседаний имперского правительства в конце 1932 – начале 1933 г. *Ежегодник германской истории. 1971*. Москва: Наука, 1973. С.351-376.
10. Тельман Э. Избранные статьи и речи [в 2 т]. Москва: Изд-во иностранной лит-ры, 1957. Т.1: 1919-1928. 470 с.
11. Тельман Э. Избранные статьи и речи [в 2 т]. Москва: Изд-во иностранной лит-ры, 1958. Т.2: 1928-1930. 395 с.
12. Тревор-Ропер Х. Застольные беседы Гитлера. 1941-1944 / пер. с англ. А.С.Цыпленкова. Москва: Центрполиграф, 2005. 655 с.
13. Хрестоматия по новой и новейшей истории. Документы и материалы: [в 3 т.] / Под ред. Б. Г. Гафурова и др. Москва: Соцэкгиз, 1960. Т.1: 1917 – 1939. 927 с.
14. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн: [у 2 т] /за ред. В.Д. Гончаренка. Київ: Ін Юре, 1998. Т.2. С. 406–432.

15. Ширер У. Берлинский дневник. Европа накануне Второй мировой войны глазами американского корреспондента /пер. с англ. Л. А. Игоревского. Москва: Центрполиграф, 2002. 508 с.
16. Brüning, H. Memoiren 1918-1934 Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1970. 721 S

Література

17. Баев В. Г. Документы рейхстага как источник по истории Веймарской республики. *Веймарская республика: история, источниковедение, историография* / под ред. И. Я. Биска, В. Г. Баева. Иваново, 1987. С.16-34.
18. Винклер Г.А. Веймар 1918-1933: история первой немецкой демократии / пер. с нем. Е.Земсковой, А.И.Савина. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2013. 878 с.
19. Виноградов В.Н. Политическая «середина» в Веймарской республике и образование Немецкой государственной партии. *Вопросы истории*. 1981. № 12. С.81-97.
20. Газін В.П. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925-1933 рр.): східноєвропейські аспекти. Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держпедуніверситет, 1999. 152 с.
21. Германская история в новое и новейшее время: [в 2 т.] Москва: Наука, 1970. Т.2. / под ред. С.Д.Сказкина, Л.И.Гинцберга. 602 с.
22. Герцштейн Р.Э. Война, которую выиграл Гитлер / пер. с англ. А. Л. Уткина, А. В. Бушуева, И. С. Соколова. Смоленск: Русич, 1996. 608 с.

23. Гинцберг Л.И. В предверии гитлеровской диктатуры. *Новая и новейшая история*. 1966. № 2. С.54-72.
24. Гольдхаген Д. Добровольные гитлеровские палачи. Краткое изложение и пер. с англ. М. Гольдберга. Нью-Йорк, б/г. 78 с.
25. Гулевич В.Н. Революционные антивоенные традиции в германском рабочем движении. Киев: Наукова думка, 1988. 202 с.
26. Давлетов А.Р. К вопросу о крахе буржуазной демократии Веймарской республики (1924 – 1933 годы). *Вопросы германской истории: (Революционные и демократические движения нового и новейшего времени)*. Межвуз. сб. науч. трудов. Днепропетровск: ДГУ, 1986. С.99-103.
27. Давлетов О. «Гітлерюгенд»: від «Загону Адольфа Гітлера» до єдиної державної молодіжної організації «третього рейху» (1922-1939). Нариси. Запоріжжя: Просвіта, 2006. 295 с.
28. Давлетов О. Основні правові акти державно-конституційного розвитку Веймарської республіки (1919 – 1933). *Історія в школі*. 2001. № 3. С.2-6.
29. Дейвіс Н. Європа. Історія / пер. з англ. П. Таращука. Київ: Основи, 2001. 1464 с.
30. Дорпален А. Германия на заре фашизма / пер. с англ. Л.А. Игоревского. Москва: Центрполиграф, 2008. 479 с.
31. Дабкин Я.С. Ноябрьская революция в Германии. Москва Наука, 1967. 433 с.
32. Дабкин Я.С. Становление Веймарской республики. Москва: Наука, 1978. 374 с.

33. Евдокимова Т., Невский С. Институциональные реформы и экономическая политика кабинетов Веймарской республики в 1919–1924 годы. *Экономическая политика*. 2016. Т. 11. № 3. С. 176—208.
34. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / пер. з нім. Н. Проскури, О. Можевікіної, Ю. Півторак. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. 320 с.
35. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1918 – 1945). Київ: Комп'ютерпрес, 2001. 356 с.
36. Історія Німеччини у світлинах /пер. з нім. І. Андрушенка, Л. Сандиги, О. Кислюка. Київ: Юніверс, 2010. 568 с.
37. История Германии [в 3 т]. / под общ. ред. Б. Бонвеча и Ю. В. Галактионова. Москва.: Книжный дом Университет, 2008. Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века. 693 с.
38. Космач Г.А. Кризис германского либерализма в годы Веймарской республики. Идеология и политика Немецкой демократической партии в 1918-1929 гг. Минск: Университетское, 1989. 188 с.
39. Краткая история Германии / Дирльмайер У., Гестрих А., Херманн У. и др. /пер. с нем. К.В.Тимофеевой. СПб.: Евразия, 2008. 542 с.
40. Кульбакин В.Д. Германия на первом этапе общего кризиса капитализма. Москва, 1955. 56 с.
41. Кульбакин В. Д. Германская социал-демократия: 1924-1932 гг. Москва: Наука, 1978. 312 с.
42. Кульбакин В.Д. Милитаризация Германии в 1928-1930 гг. Москва: Госполитиздат, 1954. 243 с.
43. Кульбакин В. Д. Очерки новейшей истории Германии. Москва Изд-во соц.-экон. лит-ры, 1962. 671 с.

44. Кутарев О. Германские элиты в эпоху становления нацизма. Санкт-Петербург: Алетейя, 2013. 272 с.
45. Кучинский Ю. История условий труда в Германии /пер. с нем. Б. Герцовича. Москва: Изд-во иностранной лит-ры, 1949. 532 с.
46. Мёллер Х. Веймарская республика: Опыт одной незавершенной демократии / пер. с нем. А. В. Доронина. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2010. 311 с.
47. Миллс Ч. Р. Властвующая элита /пер. с англ. Е. И. Розенталь, Л. Г. Рошаль, В. Л. Кон. Москва: Изд-во иностранной лит-ры, 1959. 543 с.
48. Ночвина Б. А. Становление и развитие институтов и концепций социального государства в Германии в XX в.: От Веймара к Бонну. Нижний Новгород: ННГУ, 2004. 226 с.
49. Озмент С. Могучая крепость: Новая история немецкого народа / пер. с англ. М. Жуковой. Москва: Хранитель, 2007. 539 с.
50. Орлова М.И. Германия в 1923 г. Москва: Изд-во МГУ, 1957. 92 с.
51. Орлова М.И. Германия 1918-1939 годов. Москва: Изд-во МГУ, 1973. 124 с.
52. Осборн Р. Цивилизация. Новая история Западного мира / пер. с англ. М. Колопотина. Москва: АСТ, 2008. 764 с.
53. Панкевич Ф.И. Капповский путч в Германии. Москва: Наука, 1972. 195 с.
54. Патрушев А. Германская история. Москва: Весь мир, 2003. 256 с.
55. Ремарк Э.М. Черный обелиск. Москва: Патриот, 1991. 400 с.
56. Розанов Г.Л. Германия под властью фашизма (1933-1939). Москва: Международные отношения, 1964. 518 с.

57. Розанов Г.Л. Очерки новейшей истории Германии. Москва: Изд-во соц.-экон. лит-ры, 1959. 208 с.
58. Ройлеке Ю. Эпоха мировых войн (1914-1945 гг.). / пер. с нем. К. В. Тимофеевой. *Краткая история Германии*. СПб.: Евразия, 2008. С.332-395.
59. Ротштейн Ф.А. Из истории Прусско-германской империи. Москва-Ленинград: АН СССР, 1948. 240 с.
60. Руге В. Гинденбург: Портрет германского милитариста / пер. с нем. Г. Рудого. Москва: Мысль, 1981. 429 с.
61. Сич О. Історія західного суспільства в міжвоєнний період (1919-1939 рр.). Чернівці: Наші книги, 2008. 320 с.
62. Сич О. Історія країн Західної Європи в міжвоєнний період (1918-1939 рр.). Навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2002. 108 с.
63. Сич О. Нариси з всесвітньої історії. ХХ століття. Навчальний посібник. Чернівці, 2003. 152 с
64. Соколов Б. Германская империя. От Бисмарка до Гитлера. Москва: Эксмо, 2003. 475 с.
65. Субботин О. Г. Становление основ федерализма в Веймарской республике (1919–1923 гг.). Минск: Изд-во БГПУ, 2000. 133 с.
66. Сыч А. И. О судьбе демократии в Веймарской Германии. *Вопросы германской истории. Германия и мир: проблемы межэтнических контактов и государственных взаимоотношений*. Дніпропетровськ, ДДУ, 1998. Т. 1. История. С. 115-127.
67. Тартаковский М.С. Историсофия. Мировая история как эксперимент и загадка. Москва: Прометей, 2006. 334 с.

68. Фест И.К. Гитлер. Биография. В 3 т. / пер. с нем. под. ред. С. З. Случа и П. Ю. Рахшмира. Пермь: Культурный центр «Алетейа», 1993. Т. 1: Путь вверх.
69. Хаффнер С. Революция в Германии 1918/19. Как это было в действительности? / пер. с нем. С.П.Гавриша и др. Москва: Прогресс, 1983. 223 с.
70. Ходорковский Л. Д. Партия Центра и рабочий электорат в Веймарской республике. *Рабочий класс в мировом революционном процессе*. Москва: Наука, 1978. С.177-197.
71. Целищев А.О. Веймарская Социал-демократическая партия Германии и консервативная республика (1925 – 1928 гг.). Уфа: РИЦ БашГУ, 2008. 424 с.
72. Чигрин И.Д. Социальная политика и рабочее движение Германии в период революционного подъема 1918-1923 гг. Уфа: БГУ, 1991. 72 с.
73. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн. Київ: Вентурі, 1995. 256 с.
74. Шелудченко Н.П. Социальная политика коалиционного социал-демократического правительства Пруссии в период канцлерства Брюнинга (1930 – 1932 гг.). *Германское рабочее и демократическое движение в новейшее время*. Вологда: Вологод. пединститут, 1977. Вып.5. С.25-37.
75. Ширер У. Взлёт и падение третьего рейха: [в 2 т.]. / пер. с англ. колл. переводчиков, под ред. О. А. Ржешевского. Москва: Воениздат, 1991. Т. 1. 653 с.
76. Шпенглер О. Годы решений. Германия и всемирно-историческое развитие / пер. с нем. С. Е. Вершинина. Екатеринбург: У-Фактория, 2007. 224 с.

77. Шульц Э.Э. От Веймарской республики к Третьему рейху: Электоральная история. Германии 1920-х – начала 1930-х гг. Москва : ЛЕНАНД, 2016. 272 с.
78. Шульц Э.Э. Ноябрьская революция 1918 г. в Германии и проблемы возникновения, развития и падения Веймарской республики. *Вестник Томского университета*. 2018. № 426. С. 223-228.
79. Эванс Р. Третий рейх: Зарождение империи. Екатеринбург: У-Фактория; Москва: Астрель, 2010. - 640 с.
80. Die Zerstörung der Weimarer Republik. Köln, 1977. 290 s.
81. Schneider W. Die Deutsche Demokratische Partei in der Weimarer Republik. 1924-1930. München: Fink, 1978. 278 s.
82. Schulz G. Zwischen Demokratie und Diktatur: Verfassungspolitik und Reichsreform in der Weimarer Republik: in 3 Bd. Berlin: de Gruyter, 1987. Bd. 1: Die Periode der Konsolidierung und der Revision des Bismarckschen Reichsaufbaus, 1919–1930. 689 S.

Ресурси Інтернету

83. Акунов В. Стальной шлем. URL: <https://velesova-sloboda.info/rhall/akunow-stalnoy-shlem.html> (дата звернення 11.09.21)
84. Боксгеймские документы URL: <https://www.studall.org/all-15366.html> (дата звернення 21.09.2021).
85. Ватлин А.Ю. Германия в XX веке URL: <https://www.litmir.me/br/?b=269866&p=1> (дата звернення 19.03.2021).
86. Веймарська республіка URL: https://galinfo.com.ua/news/den_v_istorii_veumarska_respublika_266866.html (дата звернення 12.04.2021).

87. Вигрефе К. Конец Веймара. Нацисты и коммунисты URL: <https://thelib.info/politologiya/1881053-konec-vejmara-nacisty-i-kommunisty/> (дата звернения 15.05.2021).
88. Гинцберг Л. И. Ранняя история нацизма. Борьба за власть. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=191204> (дата звернения 13.04.2021).
89. Давлетов А.Р. НСДАП и крах системы буржуазных партий Веймарской Германии (1929-1933 гг.): автореф. дис. на соиск. науч. степени. к.и.н. / . Днепропетровск, 1991. 15 с. URL: <http://cheloveknauka.com/nsdap-i-krah-sistemy-burzhuaznyh-partiy-veymarskoj-germanii-1929-1933-gg> (дата звернения 21.10.2021).
90. Дорпален А. Германия на заре фашизма. Москва: Центрполиграф, 2008. 560 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=44322&p=1#gl_2 (дата звернения 20.11.2021).
91. Евдокимова Т.В. Партийно-государственное руководство Веймарской республики между традициями и новациями: модификация консервативных идей. *Журнал исторического факультета МГУ им. В.М.Ломоносова.* № 5 2016. URL: <http://www.historystudies.msu.ru/ojs2/index.php/ISIS/article/view/79/215> (дата звернения 20.06.2021).
92. Евдокимова Т.В. *Трансформация правящей политической элиты Веймарской Германии: на примере рейхсканцлеров и состава их кабинетов.* URL: <https://www.dissercat.com/content/transformatsiya-pravyashchei-politicheskoi-elity-veimarskoi-germanii-na-primere-reikhsnantsl> (дата звернения 14.08.2021).
93. Железный фронт URL: http://www.e-reading.org.ua/chapter.php/148071/168/Geiden_-_Istoriya_germanskogo_fashizma.html (дата звернения 10.09.2021)

94. Корум Дж. С. «Корни блицкрига»: Ганс фон Зект и германская военная реформа. URL: http://militera.lib.ru/research/corum_js/index.html (дата звернения 9.09.21).
95. Лопатина М.В. Социально-экономическая политика германских правительств Генриха Брюнинга 1930-1932 годов: автореф. дис. на соиск. науч. степени. к.и.н. /Омский ГПУ. Томск, 2013. 22 с. URL:<https://www.dissercat.com/content/sotsialno-ekonomicheskaya-politika-germanskikh-pravitelstv-genrikha-bryuninga-1930-1932-godo> (дата звернения 16.04.2021).
96. Меерсон Б.М., Прокудин Д.В. Лекции по истории западной цивилизации XX века Лекция 4. Европа 1918 – 1923 годов. URL: <https://sch57.ru/collect/wst4.htm> (дата звернения 3.04. 2021).
97. Меерсон Б.М., Прокудин Д.В. Лекции по истории западной цивилизации XX века. Лекция 6. Веймарская республика в Германии: опасности массовизации. URL: <https://sch57.ru/collect/wst6.htm> (дата звернения 23.04. 2021).
98. Меерсон Б.М., Прокудин Д.В. Лекции по истории западной цивилизации. XX века. Лекция 8. Тоталитаризм в полный рост – германский национал-социализм URL: // <https://sch57.ru/collect/wst8.htm> (дата звернения 9.05. 2021).
99. Национал-социалистическая немецкая рабочая партия. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%...> (дата звернения 25.10.2021).
100. Ночвина, Б. А. Становление и развитие институтов и концепций социального государства в Германии в XX в.: От Веймара к Бонну: автореф. дис. на соиск. науч. степени. к.и.н. / Нижний Новгород, 2004. 32 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/stanovlenie-i-razvitie->

institutov-i-kontseptsii-sotsialnogo-gosudarstva-v-germanii-v-xx-v-ot (дата
звернення 30.10.2020).

101. Патрушев А. И. Германские канцлеры от Бисмарка до Меркель. М:
МГУ, 2009. 432 с. URL: <https://readli.net/chitat-online/?b=881957&pg=1>
(дата звернення 2.08.2021).
102. Политический режим Веймарской республики. *История государства и
права зарубежных стран* / Под общ. ред. О. А. Жидкова и
Н.А. Крашенинниковой. Москва: НОРМА, 1999. URL: [http://bibliotekar.
ru/teoria-gosudarstva-i-prava-5/97.htm](http://bibliotekar.ru/teoria-gosudarstva-i-prava-5/97.htm) (дата звернення 2.09.2021)
103. Приложения документов. Гинцберг Л. И. Ранняя история нацизма.
Борьба за власть. С. 80-86. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=191204>
(дата звернення 22.09.2021)
104. Путлиц В.-Г. По пути в Германию (воспоминания бывшего дипломата). /
Пер. с нем. А. Галкина и О. Накропина. Москва.: Изд-во иностранной
литературы, 1957. URL: [http://militera.lib.ru/memo
/_german
/_putlits_vg/index.html](http://militera.lib.ru/memo/_german/_putlits_vg/index.html) (дата звернення 12.09.2021).

ДОДАТКИ

Вибори до Національних зборів 19 січня 1919 р.

Партії	Кількість		Партії	Кількість	
	голосів	мандатів		голосів	мандатів
НННП	3,121 / 10,3 %	44	СДПН	11,509 / 37,9 %	165
ННП	1,346 / 4,4 %	19	НДП	5,642 / 18,6 %	75
Центр	5,98 / 19,7 %	91	НСДПН	2,317 / 7,6 %	22
Інші партії	0,485 / 1,6 %	7	Всього мандатів		423

Джерела: Мёллер Х. Веймарская Республика: Опыт одной незавершенной демократии; Історія Німеччини у світлинах

Додаток 2.

Вибори до рейхстагу в Німеччині у 1920 – 1932 роках

	1-й рейхстаг 06.06.1920	2-й рейхстаг 04.05.1924	3-й рейхстаг 07.12.1924	4-й рейхстаг 20.05.1928	5-й рейхстаг 14.09.1930	6-й рейхстаг 31.07.1932	7-й рейхстаг 06.11.1932	8-й рейхстаг 05.03.1933
Партії	Голосів - % мандатів	Голосів - % мандатів	Голосів - % мандатів	Голосів - % мандатів	Голосів - % мандатів	Голосів - % мандатів	Голосів - % мандатів	Голосів - % мандатів
ННН П	4,249 / 15,1 % 71 мандат	5,697 / 19,5 % 95 мандатів	6,206 / 20,5 % 103 мандата	4,382 / 14,2 % 73 мандата	2,458 / 7 % 41 мандат	2,177 / 5,9 % 37 мандатів	2,959 / 8,3 % 52 мандата	3,137 / 8 % 52 мандата
НСДА П	–	1,918 / 6,6 % 32 мандата	0,907 / 3 % 14 мандатів	0,81 / 2,6 % 12 мандатів	6,41 / 18,3 % 107 мандатів	13,746 / 37,3% 230 мандатів	11,737 / 33,1 % 196 мандатів	17,277 / 43,9 % 288 мандатів
ННП	3,919 / 13,9 % 65	2,694 / 9,2 % 45	3,049 / 10,1 % 51 мандат	2,68 / 8,7 % 45	1,578 / 4,5 % 30 мандатів	0,436 / 1,2 % 7 мандатів	0,662 / 1,9 % 11 мандатів	0,432 / 1,1 % 2 мандата

	мандатів	мандатів		мандатів				
Центр	3,845 / 13,6 % 64 мандата	3,914 / 13,4 % 65 мандатів	4,119 / 13,6 % 69 мандатів	3,712/ 12,1 % 62 мандата	4,128 / 11,8 % 68 мандатів	4,589 / 12,4 % 75 мандатів	4,231 / 11,9 % 70 мандатів	4,425 / 11,2 % 74 мандата
НДП	2,334 / 8,3 % 39 мандатів	1,655 / 5,7 % 28 мандатів	1,92 / 6,3 % 32 мандата	1,506 / 4,9 % 25 мандатів	1,322 / 3,8 % 20 мандатів	0,372 / 1 % 4 мандата	0,337 / 1 % 2 мандата	0,334 / 0,8 % 5 мандатів
СДПН	6,104 / 21,6 % 102 мандата	6,009 / 20,5 % 100 мандатів	7,881 / 26 % 131 мандат	9,153 / 29,8 % 153 мандата	8,578 / 24,5 % 143 мандата	7,96 / 21,6 % 133 мандата	7,248 / 20,4 % 121 мандат	7,812 / 18,3 % 120 мандатів
КПН	0,59 / 2,1 % 4 мандата	3,693 / 12,6 % 62 мандата	2,709 / 8,9 % 45 мандатів	3,265 / 10,6 % 54 мандата	4,592 / 13,1 % 77 мандатів	5,283 / 14,3 % 89 мандатів	5,98 / 16,9 % 100 мандатів	4,848 / 12,3 % 81 мандат
БНП	1,239 / 4,4 % 21 мандат	0,947 / 3,2 % 16 мандатів	1,134 / 3,7 % 19 мандатів	0,946 / 3,1 % 16 мандатів	1,059 / 3 % 19 мандатів	1,193 / 3,2 % 22 мандата	1,095 / 3,1 % 20 мандатів	1,074 / 2,7 % 18 мандатів
Інші партії	0,87 / 3,1 %	2,755 / 9,5 %	2,365 / 7,8 %	4,301 / 13,9 %	4,846 / 14 % 72 мандата	1,209 / 3,2 % 11 мандатів	1.241 / 3,5 12 мандатів	0,635 / 1,6 7 мандатів

	9 мандатів	29 мандатів	25 мандатів	51 мандат				
--	-------------------	--------------------	--------------------	------------------	--	--	--	--

Джерела: Веймарская республика. Документы и материалы; Мёллер Х. Веймарская Республика: Опыт одной незавершенной демократии.

Додаток 3.

Політичні та економічні страйки
на початковому етапі становлення Веймарської республіки

Політичні страйки				
Рік	Кількість страйків	Кількість підприємств, де відбувалися страйки	Кількість робітників на цих підприємствах (тис. чол.)	Кількість учасників страйків (тис. чол.)
1918	241	6 302	1 760,4	925,1
1919	899	12 865	3 568,3	2 562,5
1920	4 408	149 535	7 260,5	6 712,2
Економічні страйки				
Рік	Кількість страйків	Кількість підприємств, де відбувалися страйки	Кількість робітників на цих підприємствах (тис. чол.)	Кількість учасників страйків (тис. чол.)

1918	531	1 094	715,7	379,1
1919	3 682	32 825	2 725,0	1 933,2
1920	4 392	48 288	2 189,0	1 561,7

Джерело: Панкевич Ф.И. Капповский путч в Германии.